

Édes ANYANYELVÜNK

Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata

A tartalomból

Interjú Petrás Máriával

„Vazs megye, Vazsvár”

Szorongás a nyilvános beszéd alatt

A magyar családnévtípusok

Mit nevezünk szövegtestnek?

evakuál, gyakorlatilag, megvisz, hiszen, lézerfutás

Rapszövegekről Zalán Tiborral

A Beszélni nehéz! hagyományos jelölésrendszere

ÉDES ANYANYELVÜNK

az Anyanyelvapolók Szövetségének folyóirata

Megjelenik évente ötször (februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben)

Főszerkesztő: Keszler Borbála

Főszerkesztő-helyettes: Lengyel Klára

Szerkesztők:

Blankó Miklós, Cservenka Judit,
Horváth Zsófia

Szerkesztőbizottság:

tiszteletbeli főszerkesztő: Grétsy László
tagok: Heltainé Nagy Erzsébet, Nyíri Péter
Péntek János, Pomozi Péter, Pusztay János

Felelős kiadó: Juhász Judit

Kiadó:

Anyanyelvapolók Szövetsége
(www.anyanyelvapolo.hu)

Irodavezető: Kovács Zsuzsanna

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Borítószervező: Kuzma Eszter Júlia

Támogató:

Petőfi Kulturális Ügynökség

Magyar Kultúráért Alapítvány

Magyar Művészeti Akadémia

Szakmai támogatók:

Magyar Nyelvtudományi Társaság
ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont

A szerkesztőség címe:

1368 Budapest, Pf. 250., ea@anyanyelvapolo.hu

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)

ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.

Nyomás: Prime Rate Kft.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága
(Bp. VIII., Orczy tér 1.).

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítónél.

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Információ, reklamáció: 80/444-444.

További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Tagdíj: 2000 Ft/év, tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év.
Bankszámlaszám: 11705008-20132015.

A belépési nyilatkozat a honlapunkon elérhető.
Az ASZ tagjai a folyóiratot illetménylapként kapják.

Tartalom

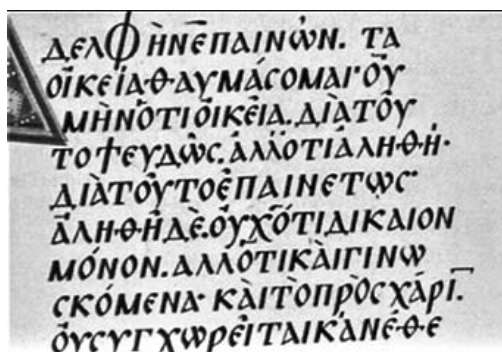
- 1 A tulajdonnevek jelölésének története 2.
(Keszler Borbála)
- 3 Néhány gondolat a francia nyelv múltjáról,
jelenéről és jövőjéről 2. (Bárdosi Vilmos)
- 5 „Jen Uram, Jen Isztemem”
(Blankó Miklós, Cservenka Judit)
- 8 Arc ~ orca (Grétsy László)
- 9 „Vazs megye, Vazsvár” – egy nyelvjárási jelenség
különös története (Bárth M. János)
- 11 Hogyan állunk ma a -lag/-leg raggal? (Lengyel Klára)
- 13 Mi fán terem egy szövegtest? (Ligeti-Nagy Noémi)
- 15 Határterületen mozgó nyelvkonstruálók (Karkó Ádám)
- 17 Lézerfutás, lövészsi, hotdog (Horváth László)
- 18 A magyar családnévtípusok (Hauber Kitti)
- 20 Evakuál (Dóra Zoltán)
- 20 Az oksági viszony kötőszói: a hiszen és a mivel (Horváth Zsófia)
- 22 A szorongás és a nyilvános beszéd (Tóbisz-Hertelendy Réka)
- 23 Ritkaságból trend? (Erdélyi Kiara)
- 25 (El)fordításmorzsák – magyarról (Holczer József)
- 26 Fókuszáljunk a volumenre! (Martzy Kinga)
- 27 Az anyanyelven való tanulástól a csillagos égig (Blankó Miklós)
- 29 Szia, kata! (Kóti Nikolett)
- 30 A Beszélni nehéz! jelrendszeréről (Kerekes Barnabás)
- 32 De mi lesz a törpékkel? – A festmények és regények átnevezéséről
(Elek Lenke)
- 33 Híreink
- 35 Pontozó (Grétsy László)
- 36 Gyereksarok – Nyelvi játékok (Szöcsné Antal Irén)

A tulajdonnevek jelölésének története 2.

A tulajdonnevek jelölése a betűírásos szövegekben

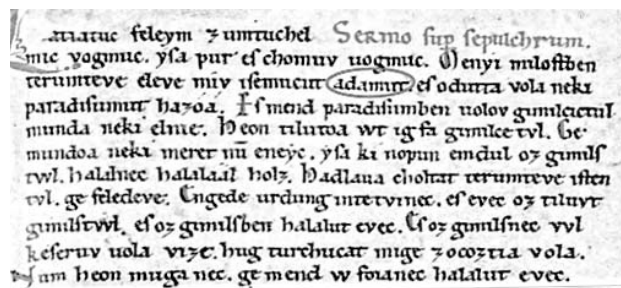
Az első betűírásokban (a föníciaiban, a görögben, az etruszkban, a latinban, az ugariti, az oszk stb. írásban) kezdetben csak néha különböztették meg a közneveket a tulajdonnevektől, például úgy, hogy a feliratokon vagy a viaszláblákon a névlistákat oszlopokba szedték, vagy az egyes neveket kiemelve a sor közepére írták; vagy úgy, hogy a személynév fölé vagy mellé vízszintes vagy függőleges vonalat húztak.

A görög és a latin betűs írás eredetileg majuscula, azaz nagybetűs írás volt (1. ábra). Itt tehát egyéb lehetőség nem

1. ábra. Görög majuscula (9. század)

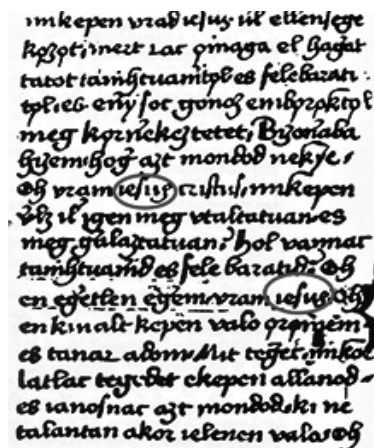
is adódott a tulajdonnév jelölésére. Később a minuscula, azaz a kisbetűs írás kialakulása után (ez a Karoling-írásreform idejére, azaz kb. a VIII–IX. századra tehető) kezdett megjelenni a szókezdő nagybetű; először mondatkezdő helyzetben, majd tulajdonnevekben is. A tulajdonnevek nagybetűs írása azonban valójában a X–XI. században vált

2. ábra. Részlet a Halotti beszédből.
Az Ádám név van bekarikázva

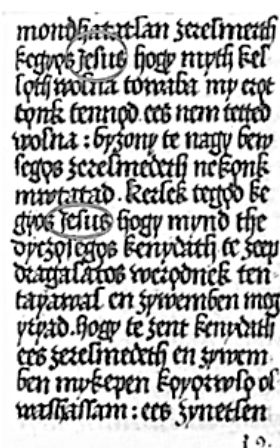
gyakoribbá, de a ma is érvényes szabályok Európa-szerte csak a XVII–XVIII. században (sőt Magyarországon még később) állandósultak.

Nálunk a nagybetűs írás egészen a XIX. század elejéig tarka képet mutat. A kézíratos emlékek egy részében a tulajdonneveknek következetes a kisbetűs írása, például a Halotti beszédben (2. ábra), a Birk-kódexben, a Feste-tics-kódexben, a Domonkos-kódexben, a Margit-legendában, a Péládák könyvében, a Virginia-kódexben, a Wespzprémi-kódexben, a Sándor-kódexben, a Miskolci töredékben (3. ábra) stb.; másutt hol kisbetűt, hol nagybetűt találunk, például Anonymusnál, a Münchener kódexben, a Könyvecskében, a Simor-kódexben, a Vitkovics-kódexben, a Guary-kódexben stb. Vannak példák azonban a tulajdonnév viszonylag következetes nagybetűs jelölésére is, például a Bécsi-kódexben, a Bod-kódexben vagy a Czech-kódexben (4. ábra).

3. ábra.

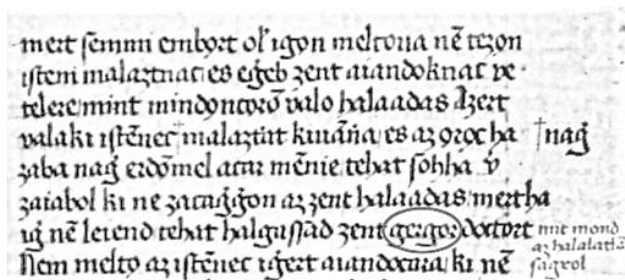
Részlet a Miskolci töredékből (1526).
Jézus neve van kiemelve

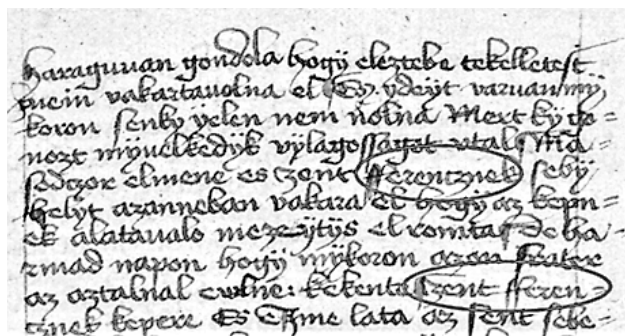
4. ábra. Részlet

a Czech-kódexből (1513).
A Jézus név van kiemelve

Akadnak azonban a nagybetűs jelölésen kívül más megoldások is, például a Guary-kódexben a nevek piros aláhú-zása vagy a kezdőbetű piros függőleges vonallal való áthú-zása (5. ábra). – Vagy: a Jókai-kódexben a másoló az egyes fontosnak érzett személyneveket, esetleg valamely helység, kolostor vagy templom nevét gyakran emelte ki a név elé írt írásjellel. Főként két személynév: Szent Ferenc és Szent

5. ábra. Részlet a Guarany-kódexből,
talán a Gergor vagy Gerger névvel (1495 e.: 121)

6. ábra. Részlet a Jókai-kódexből (1448 k.).
Előbb a Ferenc, majd a Szent Ferenc jelölése van kiemelve

Bernát neve előtt fordul ez elő többször. A kiemelésekhez a másoló a kódexben felhasználta az egyébként többnyire bekezdések jelölésére használatos fordított nagy P-t is.

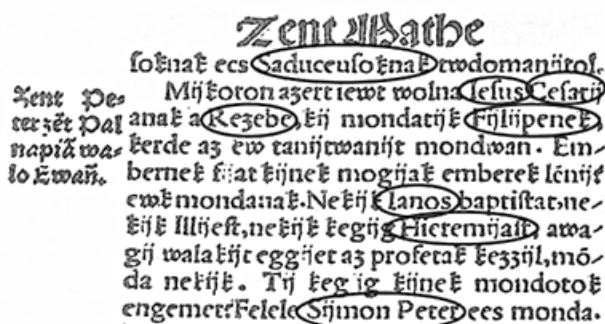
A korai nyomtatványokban a tulajdonneveket eleinte néha még nem írták nagybetűvel (7. ábra), de igen korán szokássá vált a tulajdonnevek nagybetűs írása is. Ami azonban már itt is feltűnik, hogy a tulajdonneveken kívül (valószínűleg német hatásra) gyakran nagybetűsek voltak egyéb

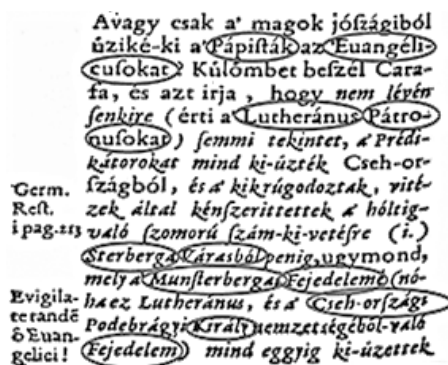
7. ábra. Részlet a Thuróczy-krónikából (1488). Árpád, Álmos,
Előd neve van kijelölve

fontosnak tartott szavak is (8., 9. ábra), például a tisztség- és méltóságnevek: Király, Császár, Úr, Bíró; az egyházzal és a vallással kapcsolatos szavak: Pap, Püspök, Anyaszentegyház, Lélek, Angyal, Ördög, Oltár, Próféta, Atya, Zsoltár, Pokol stb.; valamint a hónapok, ünnepek nevei: Kedd, Húsvét;

a népnevek: Német, Görög, Perzsa, sőt a tulajdonnévből -i képzővel képzett melléknevek is, valamint egyéb fontosnak tartott szók is: Szerencse, Korona, Muzsika, Szív stb.

8. ábra. Részlet Pesti Gábor Új testamentumából (1536)

9. ábra. Részlet a Pápsták méltatlan üldözése a vallásért (1643)
című munkából

Hogy a nagybetűs szavak közül mit tartottak tulajdonnévnek, és mit nem, azt nehéz megállapítani, annál is inkább, mivel szabályt, útmutatást vagy utalást a korai (XVI–XVII. századi) magyar grammatikákban és ortográfiákban nem igen találunk a tulajdonnevek nagybetűs írására vonatkozóan, sőt a grammatikák példamondataiban és példaszavaiban is gyakori a köznevek nagybetűs írása.

A Magyarországon használatos, sőt a magyar szerzők által írt latin grammatikák azonban, ha nem is foglalkoztak részletesen a kérdéssel, megkülönböztettek már köz- és tulajdonneveket, sőt rendelkeztek a nagybetűs írásról is, például Molnár Gergely Elementa Grammaticae Latinae című grammatikája, mely a XVI. századtól kezdve évszázadokon keresztül tankönyvül szolgált a protestáns iskolákban.

1610-ben Szenczi Molnár Albert is említi Nova Grammatica Ungarica című munkájában a névszóknál (i. m. 44), hogy vannak köznevek és tulajdonnevek, az utóbbiak például: Johannes, Danubius, Hungaria stb. S az orthographiai részben szabályként szerepel, hogy a tulajdonneveket nagybetűvel kell írni, később azonban arról is szó van, hogy a fontos szavak is nagybetűsek, például: Rex, Imperátor, Caesar stb.

Tulajdonképpen a XVII. század elejétől soha nem jelentett gondot a ma tulajdonneveknek tartott szavak megítélése és írása. Vitákat okozott azonban igen sokáig az, hogy nem tekinthetők-e egyéb kategóriák is tulajdonnévnek, például a népnevek, a tudományágak nevei, a hónapok és az ünnepek nevei stb., s persze az is, hogy nem kell-e egyéb szavakat is nagybetűvel írni.

Ezek a problémák azonban a felvilágosodás korában hosszú viták eredményeképpen a XIX. század 20-as éveinek a végére tisztázódtak (a vitáról gazdag anyag található Fábíán Pálnak Az akadémiai helyesírás előzményei című munkájában). Az 1832-ben megjelent akadémiai helyesírási szabályzat pedig – gátat vetve a német mintájú nagybetűs divatnak – fő vonalaiban már a mai álláspontnak is megfelelő szabálypontokban rögzítette a tulajdonnevekkel kapcsolatos tudnivalókat.

A probléma azonban teljes mértékben a mai napig nem oldódott meg. Bizonyos esetekben ugyanis vitatható, hogy valóban tulajdonnévről van-e szó, s jogos-e a nagybetűs írás.

Fábíán Pál 1967. *Az akadémiai helyesírás előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kniezsa István 1959. *A magyar helyesírás története*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Liszka Gábor 1985/86. *Mondatok és tagmondatok elhatárolása a Jókai-kódexben*. Szakdolgozat, kézirat.

Molnár Gergely 1602. *Elementa Grammaticae Latinae*. Debrecen.

Müller, R. W. 1964. *Rhetorische und syntaktische Interpretation*. Univ. Bibl. Tübingen.

Szenczi Molnár Albert 1510/1968. *Nova Grammatica Hungarica*. Hanau. Hasonmás kiadás.

Wattenbach, W. 1895. *Anleitung zur griechischen Paläographie*³. S. Hirzel Verlag, Leipzig.

Keszler Borbála

professor emeritus, ELTE

Néhány gondolat a francia nyelv múltjáról, jelenéről és jövőjéről 2.

1. Mikor és miért kezdődött el a francia nyelv visszaszorulása?

E kérdés megválaszolásához ismert történelmi tényeket hívhatunk segítségül. Régen a nemzetközi békeszerződéseket többnyire latinul írták. A XVIII. századtól azonban az egységes, stabil, világos szerkezetű francia nyelv fokozatosan felváltotta a diplomáciában a latint. A szerződéseket még akkor is franciául írták, amikor Franciaország nem is volt közvetlenül érintett a konfliktusban (pl. az 1774-es török–orosz békeszerződés), vagy éppenséggel vesztes fél volt (pl. az 1815-ös bécsi kongresszus vagy az 1871-es francia–porosz békeszerződés). Az első repedés ezen a nyelvi páncélon az első világháborút lezáró versailles-i (trianoni) békeszerződés megkötésekor keletkezett. A szerződést ugyanis két nyelven, angolul és franciául írták, és Antoine Meillet francia nyelvész elemzése szerint a francia változat már csak az angol eredeti fordítása. Igaza lett tehát David Hume angol filozófusnak, aki még 1767-ben azt írta, hogy hiába dicsekednek a franciák nyelvük hódításaival, az anglok egyre erőteljesebb amerikai jelenléte az angol nyelvnek nagyobb jövőt ígér. 1919 után az angol immár igen komoly vetélytársként jelent meg az élet minden területén.

A Normandiából útra kelt Hódító Vilmos nyelvi gyarmatosítása után 878 évvel, vagyis a szövetségesek 1944-es normandiai partraszállását, majd a jaltai konferenciát és a

Marshall-terv beindulását követően a francia nyelv globális pozíciói igencsak megrendültek. Az *american way of life* ('amerikai életforma') ideológiája jegyében terjedő nyelvi és kultúrszervilizmus, az ún. „cocakolonizáció” azzal járt, hogy Franciaországban tömegesen jelentek meg az angol-amerikai termékek, találmányok és az azokat megnevező szavak. Ezáltal megszületett az angol nyelv revánsaként az ún. *franglais*, a 'frangol' és rövidebben a vele szemben folytatott harc is, amiről a következőkben még szó lesz.

2. Mit tesznek ma a franciák azért, hogy nyelvük versenyképes világnyelv maradjon?

Egyre többen teszik fel a kérdést az angol, pontosabban a „világangol”, a globish erőterében globalizálódó Franciaországban is, mely mindig büszkén hangoztatta a francia nyelvi és kulturális „értéktöbbletét”, sajátosan konceptualizálódott „nemzeti koloritját”, hogy vajon a nemzetek fölötti közösségek létrejöttével, az egységesülő európai gazdasági, politikai, kulturális térségben szükséges és lehetséges-e a francia nyelv védelme, megerősítése, újra pozicionálása az angollal szemben? Néhány évtizeddel ezelőtt még a kérdés felvetése is meglepő lett volna. Több mint ezeréves története során ugyanis a francia nyelv a kezdetektől fogva – igen tudatos és expanzív állami nyelvpolitikának köszönhetően – kemény ideológiai és gyakran valós csatákban formáló-

dott, terjedt el, és lett népszerű világszerte. A mai francia nyelvpolitika kétfrontos küzdelemben igyekszik védeni a francia nyelvet. Noha az írott nyelvet illetően Franciaország lakossága mára már teljesen, a szóbeliséget tekintve pedig nagyrészt homogén, egyes földrajzi régiókban – életkortól és nemtől függően változó mértékben – még használatosak a regionális és tájnyelvek, többnyire a köznyelv mellett másodlagosan, sokszor csak a megértés szintjén, elsősorban a családon belüli érintkezésben.

A védekezés *Franciaországban belüli vetülete* furcsa, ám az eddigi történelmi áttekintésből logikusan következő módon éppen ezekkel a regionális és tájnyelvekkel szemben jelenik meg. Pompidou elnök még 1976-ban is azt mondta, hogy „az Európában meghatározó szerepre hivatott Franciaországban nincs helye a regionális nyelveknek”. S noha azóta a hivatalos nyelvpolitika – legalábbis a nyilatkozatok szintjén – rugalmasabbá vált, a regionális nyelvek mindmáig sokkal inkább a túrt, mint a támogatott kategóriába tartoznak. Franciaország hosszú évek vitái után 1999. május 7-én írta alá a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját, amelyet azonban a francia parlament – egyedülként az Unióban – mind a mai napig nem ratifikált, sőt a Francia Alkotmánybíróság 1999-ben egyenesen alkotmányellenesnek nyilvánította azt. Mi volt ennek az oka? A Charta szellemében – és többször szövetszerűen is – a regionális nyelvek rendszeres használatát irányozza elő az oktatásban, az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban és a parlamentben. Ez pedig homlokegyenest ellenkezik az „egy nemzet – egy nyelv” jelmondatban testet öltő hivatalos francia nyelvpolitikával, amelyet I. Ferenc és az őt követő királyok, császárok és köztársasági elnökök folytattak megszakítás nélkül több mint négyszáz éven át. Nagy nyomás nehezedett tehát a francia kormányra. A hegyek éveken át vajúdtak, majd a nevetségesnek mondható kompromisszumos egér végül 2008 júliusában született meg. Továbbra is érvényben van az V. Köztársaság alkotmánya 2. cikkének első mondata, amely rendelkezik az állam nyelvéről, amikor kimondja, hogy „A Köztársaság nyelve a francia”. Azonban nem ennél a cikknél, amint az elvárható volna, hanem jóval hátrébb, a területi közösségekről szóló rész 75-1 cikkénél egészítették ki az alkotmányt a következő rövid és túl általános mondattal: „A regionális nyelvek Franciaország örökségének részét képezik.”

Ami a francia nyelv pozícióinak a *külső hatásokkal* szembeni erősítését illeti, itt és most csak néhány jellemző mozzanatot emelek ki röviden.

1971 óta minden francia minisztériumban működik ún. terminológiai bizottság, amelynek feladata a szakterületek terminológiai hiányosságainak – értsd: az angol terminusoknak – a feltérképezése és francia szakszavakkal való helyettesítése. Az elmúlt évtizedekben a *Magyar Közlöny*höz hasonló kormánykiadvány több mint 3000 újonnan képzett francia terminust publikált. Ezek jelentős része érdekes módon éppen abból a kanadai Québec tartományból származik, ahol tovább élnek a francia nyelv bizonyos archai-

kus és dialektális alakjai, ugyanakkor az angol nyelv szorításában ez a *franciásítási* folyamat szükségszerűen nagyon dinamikus, és hozzájárul ahhoz, hogy az angol által nyelvi- leg is egységesülő világunkban a tudományos gondolkodás ne váljon túlzottan is egysíkúvá. Kétségtelen ugyanis, hogy a sok nyelven építkező, többdimenziós tudomány teljesebb rálátást biztosít a társadalmaknak a problémákra.

A politika és a nyelv évszázados összefonódása következtében Franciaországban több nyelvtörvény is született. A legutolsó, az akkori kulturális miniszterrel elnevezett Toubon-féle nyelvtörvény 1994-ben lépett életbe. A törvény nagyon toleráns, és csak abban az esetben tiltja az idegen (tehát nem csupán angol) szavak használatát, amikor azoknak létezik elfogadott francia megfelelőjük. Azt a demokratikus alapvetel hangszólítja, hogy minden francia polgárnak joga van arra, hogy anyanyelvén jusson ismeretekhez. A törvény betűjét megszegők ellen – néhány kezdeti kivételtől eltekintve – jellemzően nem indultak eljárások.

A hímnem–nőnem kettősségében szerveződő francia nyelv egészen a legutóbbi időig rendkívül feudális jelleget mutatott a nőnemű foglalkozásneveket illetően. Számos esetben nem volt egy-egy foglalkozás megnevezésére nőnemű alak, vagy ha volt, az többnyire csak az adott foglalkozást űző férfi feleségét jelölte. A francia befogadókész-ségét és -képességét mutatja, hogy az ezredfordulóra közel 25000 foglalkozásnév nemegyszer újszerű nőnemű alak-ját sikerült megalkotni és közkinccsá tenni (pl. *écrivaine* 'írónő', *professeure*, *académicienne*), megint csak a nyelvújító hajlamú québeci francia nyelv hathatós közreműködésével.

E pozitív folyamatoknak manapság egyébként érdekes *vadhajtásai* is vannak, amelyek nagy vitákat váltanak ki a francia nyelvészek között és általában a francia társadalomban. Ilyen például az írott szövegek folyamatos olvasását lehetetlenné tevő ún. *inkluzív írás*, ami különféle jelekkel egyszerre akarja feltüntetni a hímnemű és nőnemű alakot a szöveg minden nominális elemén az alábbi képhez hasonlóan:

Sommes-nous	prêtEs	pour l'écriture inclusive?
	prêt.e.s	
	prêt e s	
	prêt-e-s	
	prêt(e)s	
	prêt/e/s	

A mondat jelentése: Készek (a nyelvtani nem jelölője elkülönítésével) vagyunk az inkluzív írásmód használatára?

Néhány hónapja felbukkant – és az egyik legismertebb francia egynyelvű szótárban már megtalálható – az egyes szám harmadik személyű gendersemleges *iel* névmás ötlete is, aminek használata a nyelvészek szerint teljesen felborítaná a francia nyelv évszázados nyelvtani rendszerét.

Amint láttuk: a történelem folyamán a francia nyelv rivalisai a belső regionális és tájnyelvek, valamint – főleg az

DÉFINITIONS

iel ⓘ, iels ⓘ pronom personnel

RARE Pronom personnel sujet de la troisième personne du singulier et du pluriel, employé pour évoquer une personne quel que soit son genre. L'usage du pronom iel dans la communication inclusive. – REM. ON ÉCRIT AUSSI ielle ⓘ, ielles ⓘ.

utóbbi száz évben – az angol voltak. Manapság azonban egy más jellegű, összetettebb küzdelem dimenziója is kezd körvonalazódni a bevándorló külföldiek nyelvi és kulturális asszimilációjának, integrációjának kérdésével. Ennek tárgyalása azonban külön értekezést igényelne.

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a franciák anyagilag, nyelv- és kultúrpolitikailag is sokat tettek és tesznek azért, hogy nyelvük – a mindennapi és a szaknyelvi használatban is – a szükséges nyitottsággal, a megőrizve újító és újítva megőrző alkalmazkodással úgy gazdagodjon, modernizálódjon, hogy egy nap akár a világangol valós alternatívájaként jelenhessen meg azok számára, akik a világot, annak sokszínűségét nem csupán a technokraták egysíkú „szingapúri angol” szemüvegén keresztül szeretnék látni és láttatni. És egy olyan nyelvnek, amely magára a globalizálódott *globalizáció* szóra is külön francia szót – a *mondialisation* szót – alkotott, minden esélye megvan ennek megvalósítására.

Bárdosi Vilmos
professor emeritus, ELTE

„Jen Uram, jen Isztenem”

Interjú Petrás Mária népdalénekeskel, keramikussal

Anyanyelvünk határtalan. Ezzel a címmel indítottuk útjára az Anyanyelvpolók Szövetségében az 56. magyar nyelv hetét. E megállapítás igazságát jól példázza Petrás Mária. Csángó nyelvjárása, amit gyönyörűen beszél, nyelvünk sokszínűségét, változatosságát mutatja, az általa előadott népdalénekek nyelvünknek egy archaikus változatát keltik életre, míg a műtermében megcsodálható kerámiai az ősmagyar és a keresztény kódrendszer lenyomatai.

Melyik volt előbb gyerekkorában: az éneklés vagy a gyurmázás?

Gyurmázás nem létezett az én gyermekkoromban, és azt sem tudom megmondani, hogy mi volt *előbb*, mert abban a világban még minden együtt volt. Minden: a nyelv, az ima, az énekek, a madárcsicsergés, a dédanyám, aki mellett felnőttünk. Ma már fel van szedetve az életünk, de abban a világban még minden együtt volt.

Mégis, hol tanulta ezeket az énekeket? Otthon vagy a templomban?

Mindenhol. Minden nap mentünk misére. Csodálatos latin gregoriánokat énekeltek esténként a vecsernyén. Nálunk, Diószénben a reggel harangszóval kezdődött. Hallottuk a Mária-harangot, hallottuk a szekereket, ahogy zörögtek az utcán, a kakas hangját, az állatainkat, a szomszédunkat, amint kiabál a tyúkjainak, valakit, ahogy énekel. A nagymamának, de még inkább a dédmamának mindig volt valami szava

hozzánk: – *Keljetek fel, mert fenn van a nap!*, vagy: – *Milyen áldott időt adott a Jóisten nekünk máma!* – Ha mentünk a mezőre, kísértük a szüleinket, hogy vigyázzunk egy kicsi bubára (kisgyermekre), akkor ott a nagyon régies csángó nyelvet hallottuk. Találkoztunk azzal a szomszédal, aki Trunkban született – Pál Józsiné, néne Margit –, ő az ottani sziszegő nyelven kérdezte: – *Mentek, menegettek-e kereszt-lányom, mind a három gyermekeckéted viszed a mezőre?* – *Ha nincs min kinek otthagylam, néne Margit!* – Klézsén, ahová édesanyám volt valósi, a köszönés is más volt, mint

Diószénben. – *Isten áldja meg kendteket!*
– Diószénben: – *Menegetnek-e?* – Igen, menegetünk.

Románok nem is éltek ott?

Diószénben a Cigenyében, úgy hívták a falurészt, ott kevesebb román élt, mint ma, most egyharmada oláh. Klézsén szinte nem volt, talán csak a rendőr, nem is ismerték, hogy mit jelent az oláh.

Milyen volt az a bizonyos sziszegő nyelv?

Nem volt benne „s”. Ez egy nagyon régies nyelvváltozat. Diószénben is nyelv-újítás előtti nyelvet beszéltek. Amikor először hallottam valakit a ’90-es években Balassi-verseket olvasni, nagyon modernnek éreztem Balassi nyelvét.

Nehéz volt ebbe a világba belecsöppenni? Mert egyszer csak ideköltözött Budapestre, bár előtte egy ideig Brassóban is élt. Előfordult, hogy nem értett meg valamit ezen a „modern” nyelven?

Megtörtént. Mikor másodszor jöttem Magyarországra, '90 őszén, az Ómagyar Kultúra Baráti Társaság – Benda Kálmán vezetésével – hívott meg minket. Számtalanszor felrettentem, mikor mondták: máris megyünk, máris befejeztük. Én minden *máris*-nál megriadtam egy kicsit, mert engem otthon Márisnak hívtak. Nagyon sok szót nem értettünk, mert a mi régi magyar nyelvváltozatunkban nem használták. Később hallottam olyanoktól, akik régi krónikákat olvastak, hogy azokban úgy beszéltek.

Hát éppen azért jártak Moldvában a néprajzkutatók, mert ott beszéltek a legrégibb magyar nyelvet, jóllehet csángók Gyimesben is élnek, és a Barcaságban is.

És Szabófalván. Mi a déli csángók vagyunk, de Románvásár környékén vannak falvak, ahol még nagyon régiesen és sziszegősen beszélnek. Ilyen zárt szavakkal:

Jen Uram, jen Isztenem, / mikor ingem teremtel, szent lelkedvel szenteltél, / szent véredvel megváltottál, [...] Fogadj hozzád, Urisztenem! / Fogadj hozzád, Urisztenem! [...] Odj három angyalt a fejemhez, / odj három angyalt a teszemhez! / Egy őrizzen, egy alisszan, / egy el vigye e lelkemet Krisztusz urunknak a markába. – Így imádkoztak, most egy kicsit érthetően mondtam, de még én is ki kellett nyissam jól a fülemet, hogy meghalljam, ha beszéltek. Szabófalván Perka Mihálynak a nagynénje és a felesége csudálatosan beszéltek.

Mint a szép imából kitűnik, nemcsak a hangzók között, de a toldalékolásban is bőven van különbség. Vannak-e olyan szavak, amelyeket a csángókon kívül mások nem értenek?

Például: a *küllbécs* a csiga, vagy a *tepelődés* a sietség. *Tepeledjünk haza!* – mondjuk. És persze még sorolhatnám sokáig.

A románnal keveredett a nyelv?

Később igen. Mi még úgy mentünk első osztályba, hogy nem tudtunk románul. Mára sajnos megfordult a helyzet.

Hogyhogy kisgyerekként nem beszélt románul? Említette, hogy minden nap mentek templomba, és tudjuk, hogy a csángók évszázadok óta hiába könyörögnek magyar nyelvű szertartásért. Milyen nyelven szólt a szentmise?

Még az én szüleim gyermekkorában sem volt magyar mise, mindig latinul szólt. Tánczos Vilmos kolozsvári professzor fel is kutatta, hogy mégis hogyan maradhatott meg ennyi régi magyar ima, mikor magyar mise alig volt, csak néha Lészpeden. Immár bizonyított tény, hogy a kántorok vitték tovább a magyart, mert évszázadok óta az 1676-os Kájoni-kancionáléból imádkoztak, énekeltek az '50-es években is a szülőfalumban. Mivel nagyon kevés pap volt, a kántorok tartották a misét úgy, ahogy ők el tudták mondani.

Ha a román iskolában nem tanulhatták, honnan tudták mégis, hogy egy sajátos ré-

szét képezik a magyarságnak, hogy nemcsak nyelvük, néprajzuk különbözik, de történelmük is, hiszen a moldvai csángók a történelmi Magyarország határain kívül éltek.

Otthon ezt nem tanultuk. Csak aki elment, főként '90 után jutott ilyen ismeretekhez. Amikor a román történelmet tanultuk, nem akarom minősíteni, hogy milyen román történelmet, a magyarsághoz való kapcsolatról legfeljebb annyi volt, hogy mi a hordáknak vagyunk a leszármazottjai, a vad népeknek – így csúfoltak az oláhok, és akkor a gyerekcsoportok összeverekedtek. Később, amikor Brassóba mentem, Hétfaluban találkoztam olyan emberekkel, akik-től megtudtam sok mindent. A plébános is adott nekem egy füzetet, amelyet Radu Roseti bukaresti akadémikus adott ki 1905-ben. Ebben eléggé objektíven ki volt mutatva, hogy a csángók magyar származásúak, mik a szokásaik, mik a helyneveik. Aztán mikor Magyarországra jöttünk, akkor megfordult a világ, szembesültem dolgokkal; volt olyan, hogy naponta többször is elsírtam magamat, mert mi addig azt gondoltuk, hogy végünk van, hogy nem juthatunk so-hase szóhoz, el fogunk veszni...

Tehát csak itt, Magyarországon értette meg a saját népének a történetét? Brassóban nem érezte egy kicsit, hogy jobb a helyzete?

Brassóban én csángó voltam. Erdélyben nem éreztettem velünk azt, hogy mi testvérek vagyunk. Ők is védeni akarták magukat, és bezárkóztak. Ma más a helyzet teljesen, mert Erdélyben nagyon sokan, akik kultúrával foglalkoznak, egyenrangú magyarnak tekintenek minket. De akkor, '90-ben, először Magyarországon éreztem, hogy mi egyenlő magyarok vagyunk az itteniekkel. Az anyaország szeretete nekünk óriásit segített.

Mi erre nem is gondoltunk talán, csak csodáltuk a csángók ősi nyelvét, a megőrzött dalaikat és a viseletüket is. Ruházatuk, különösen a nők egyenes lapszoknyája, bár népi szövésű, de városiasabb szabású, mint a többi néprajzi tájegység sok alsószoknyás viselete. Vagy ezt a hímezett mellényt is felveheti bárhova, nem csodálkoznak rá, legfeljebb a szép mintáira.

Ezen geometrikus ábrák is vannak, amelyeknek jelentőségük volt. Lükő Gábor bácsi végigtanulmányozta, hogy mi mit jelent. Jártam az előadásaira, ahol magyarázta, hogy ez a motívum a víz, az a hal, és mindig hét darab volt a hét vezért szimbolizálva. A napmotívum, holdmotívum mindenhol megjelenik a régi népviseletünkön. Minden falunál dominált egy szín, megismertük a tarisznójáról meg a katrincájáról, hogy valaki honnan valósi.

Említette Mária, hogy korábban a minden napok egészen másnyelven voltak, mint ma. Az ünnep nem vált el ennyire a szakralitástól, mint napjainkban.

Annak a világnak minden napjában benne volt a szakralitás. Mert aki reggel amint felébredett, akkor egy marék vizet dobott az arcára, vetett keresztet, és máris keletre nézett, hogy lássa, hogy feljött a nap, és hálát adott a Jóistennek. És azért is kérte a Szűz Máriát, hogy segítsék meg ezen a napon. Délben ugyanaz, este Mária-harangszóval záródott le a nap, mert avval is kezdődött. Így mentek a napok, és akkor szombaton átváltoztak teljesen, és vasárnap megjelentek a misére pompás ruhákkal, csudálatos ingekkel, fatákkal a lányok és az asszonyok, kalapokkal a férfiak. Anynyira át tudtak változni kívülről-belülről, hogy nem csak nagy ünnepeken lehet beszélni szakralitásról. Ott volt az életükben. Akkor a tisztaszobában volt egyik sarokban egy oltár. Olyan széppé tudták tenni a környezetüket, füstöltek mindig szentelt virágokkal, és utána imádkoztak szentelt gyertyával. Nagyon értettek ahhoz, hogy amikor elkezdnek egy imát, akkor a külsőségek is segítsenek erősen elmélyülni. Olyan szövegeket mondtak, hogy édesanyám mindig figyelmeztetett: vigyázz a mámókádra, hogy miket mond, mert nem tanították, el kellett lesni. Ez is egy módszer, mert amit az iskolában tanulunk, annak jó részét egy idő után elfelejtjük, de ezt az ősi tanítást, az emberiség évezredek óta, amíg nem volt oktatási rendszer, nagyon jól tudta továbbadni: apáról fiára, anyáról lányára. És a képzelet elképesztően gazdag volt. Voltak látóasszonyok, mi pedig kíváncsiak arra, hogy ő mit lát a másik világban, amiben a múlt, a jelen és a jövő is benne volt, hogy milyen világ vár minket, miért kell szépen viselkedni. Azért, hogy méltók legyünk átlépni a következő dimenzióba: Istenhez lépünk a fénykapun.

Nem hiányzik ez nagyon az itteni életében?

Én szeretek borongolni abban a világban, ami volt a gyermekkoromban, de megváltozott már az a világ is, teljesen megváltozott. Nem hiányzik, mert bennem van.

Ezért igazi misszió, amit Petrás Mária itt, Magyarországon teljesít: megismerteti a csángó kultúrát énekeivel is, és gyönyörű kerámiáinak üzenetével. Legtöbbször Máriát állítja a középpontba a gyermek Jézussal.

Az az igazság, hogy én gyermekkoromban úgy gondoltam, hogy Mária az Isten neve. Összefogták a kezeinket, mikor kicsik voltunk, és az első ima az volt az asztalnál, hogy „Mária, Mária, adjon papát”, vagyis ételt. Nagyon sok dologhoz kötötték Máriát. Mária volt a példaképünk. Azt mondtuk egymásnak: ha segít a Mária, akkor még találkozunk.

Számon tartja, hogy a világ hány pontján vannak Petrás Mária-alkotások?

A Carnegie Hallban a Muzsikásnak volt koncertje, és én is vendég voltam, akkor a New York-i Magyar Kulturális Intézet igazgatója kiállítást szervezett nekem, s aztán azt elvitték egész Amerikába mindenfelé. Tudom, hogy a Vatikánban is van munkám, és a japán császárnak is vittek a

magyarok egy Mária-szobromat. Ausztráliában is több kiállításom volt.

A csángók összetartanak itt, például Budapesten és környékén?

Jó pár csángóval tartom erősen a kapcsolatot, és a nagy csángó összejövetelekre is szeretek elmenni. Tavalyi évben, az Eucharisztikus Kongresszuson belül volt egy olyan nap, amikor minden templomban más nyelven szolgáltak. És mivel a Szent Anna-templomba máskor is szoktak járni csángók, akkor úgy gondolták, hogy ott lesz a román és a csángó mise is egyben.

Holott a csángók római katolikusok, és a románok pedig ortodoxok.

Én nem akartam vállalni román éneklést, mert azt gondoltam, hogy ha valahol és valamikor megaláztak, akkor most nem engedem, hogy megtegyék. De udvariasak voltunk a papokkal és mindenkiel, nem ott volt a helye annak, hogy most protestáljunk. Az a szomorú, hogy a *jási* püspökség sorozatot ad ki arról, hogy a csángók művészete román művészet. Nem tudom, ki van ezek mögött a dolgok mögött, hogy adhattak ki olyan könyvet, amelyben megmagyarázzák, hogy a csángók elmagyarosított románok! Mondta édesanyám mindig, hogy ne törvénezzünk senkit, a Jóisten majd megtörvényezi őket.

Kinek örökíti át mindazt, amit tud, amit elmesélt?

Ha kérdeznék, akkor beszélek, ahol tudok, dolgozom, ahol tudok, énekelek. Nyitott vagyok avval, amit hozok abból a világból, és elmondom, elénekelem, megmintázom, megszínezem azt a világot, ami lassan elfelejtődik. Próbálok mintákkal, színekkel valamicskét elmondani abból a csudálatos világból.

A lánya viszi tovább? Ő is keramikus.

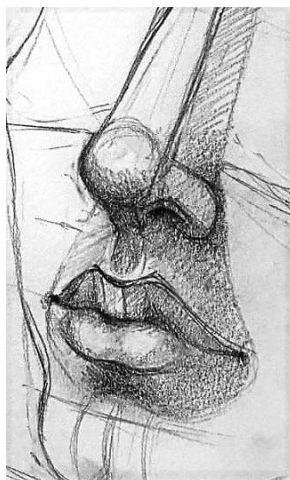
Igen, ő szereti a még régebbi mintákat, motívumokat, a honfoglalás kori vagy előtti életfákat, napokat. Régen a ház bejáratánál nemcsak kereszt volt, hanem ott volt a lángoló nap, mert hittek abban, hogy a nap nem engedi, hogy a rossz bemenjen, elégeti. A régi világban minden megvolt ahhoz, hogy kerek legyen az embernek az élete. De ha nem, valami mégis hiányzott, akkor a képzeletével kiegészítette – csudálatos volt.

Reméljük, hogy Mária még nagyon sokáig tudja mindazt átadni nekünk, és hogy egy harmadik műfajra is vált, vagyis megírja mindazt, amit átél, és amivel körülveszi gondolatban magát, amikor alkot.

Néha szoktam írni, nem olyan sokat – de tetszik a szó. A szónak is olyan csudálatos ereje van, mint a hangnak, mert a szó is hangokból van, az ének is hangokból, és én is szeretek belesodálkozni abba, hogy mit jelent a hang, mit jelent a szó.

Blankó Miklós és Cservenka Judit
az Édes Anyanyelvünk szerkesztői

Arc ~ orca

Aki iskolai tanulmányai során értesült róla, annak természetes, akinek figyelmét viszont elkerülte, annak meglepetés azt olvasni, hogy megszokott, rövidke *arc* szavunk az eredetét tekintve nem is egy szó, hanem kettő: az *orr* és a *száj* összevonásából alakult, elhomályosult összetétel. A finnugor nyelvekben nem ismeretlen ez a szóalkotásmód. A tiszteletre nem méltó nőt jelentő, napjainkra pejoratív, rosszálló árnyalatúvá vált, a *né* + *ember* összevonásából származó *némber* szintén elhomályosult mellérendelő összetétel. A benne rejlő *né* a *nő* főnév egykori alakváltozata, amely -*né* feleségnévképzőként a mai nyelvhasználatban is él: *Kis Józsefné, tanítóné, kocsmárosné* stb. Az emberi ábrázatot, tekintet, külsőt jelentő *arc* szavunk lehet, hogy már a finnugor vagy az ugor korban kialakult, de az is elképzelhető, hogy csak az ősmagyarban. Hasonlók vannak más finnugor eredetű nyelvekben, több változatban is. Az *arcot*, az emberi ábrázatot ilyen módon, az *arc* két fontos részének megjelölésével fejezik ki, de vagy a mi elnevezésünkkel nem teljesen egyformán, hanem fordított sorrendben, vagy az *arcnak* nem ugyanazt a két jellemző részét jelölve meg. Csúcs Sándornak *Miért finnugor nyelv a magyar?* (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2019) című könyve alapján bemutatok néhány példát ezekből a finnugor nyelvekben gyakori, ún. összefoglaló összetételekből, az *orca* más finnugor nyelvbeli megfelelőitől kezdve. Azok állításainak, akik újabban – más tudományos eredményekre hivatkozva – azt a felfogást terjesztik, hogy a magyar nem is finnugor nyelv, már pusztán ennek az alapszókincsbe tartozó szónak, az *arcnak*, illetve *orcának* a megléte is élő cáfolata. A könnyebb olvashatóság végett az eredeti szavakat nem is írom le, csak magyar változatukat. Íme, a lista! Magyar: *orr* + *szá(j)*; vogul: *orr* + *szem*; osztják: *orr* + *szem*; votják: *száj* + *orr*; zürjén: *orr* + *száj*; észt: *száj* + *szem*. Ugyanennek a keletkezési módnak, az ún. összefoglaló összetételeknek, illetve azok finnugor nyelvbeli gyakoriságának szemléltetésére idézek még néhány példát. Vogul, votják, zürjén: *lány* + *fiú* (jelentése: 'gyermek'), cseremis: *bátya* + *öcs* (fiútestvérek), mordvin: *férj* + *feleség* (házaspár), finn: *föld* + *levegő* (világ). Az iménti bekezdés első példájában a *száj* szó *j*-jét zárójelbe tettem, mert a *száj* régen egy ideig csupán *szá* formában élt. Szándékosan tettem így, hogy később – azaz most – azt is elmondhassam, hogy még ennek a *szá* alaknak is megvan a nyoma a mai nyelvhasználatban is. Hogy hol és miben? Abban, hogy a birtokos személyjeles, egyes és többes számú, első és második személyű alakokban mindmáig él az egykori toldalékolás is: *szám, szád, szánk, szátok*, természetesen nem az újabb *szájam, szájad, szájunk, szájatok* rovására, ha-

nem azok mellett. A harmadik személyben már eleve ott van a *j* birtokos személyjel, s mivel ez az alak a főnevek leggyakoribb birtokos személyjeles alakja, szinte természetes, hogy ez a *j* elem a ragtalan alapalakhoz is hozzákapcsolódott, mint ez a *fej, haj, māj* stb. szavak esetében is történt. Amikor az *orr* + *szá* összetétel volta elhomályosult, akkor a szó végén többféle hangváltozás is végbement. A szóvégi *á* megrövidült, az **orsza* alakban birtokos viszonyt vélték, s a végét elhagyták, az *sz* pedig – *r* hang után szinte tendenciaszerűen – *c*-vé változott. Mivel a régi nyelvben gyakori *orca* szónak *arca* változata is volt, a nyelv gazdaságos böl-

csessége azt eredményezte, hogy ennek az egykori összetett szónak végül is két fő változata fejlődött ki: az *arc* és az *orca*. Bár ez utóbbi már régiesnek számít, szótáraink mégis őrzik, számontartják, sőt, külön címszóként tárgyalják. Jól teszik, mivel az *orca* változatot nemcsak a sokat idézett bibliai szállóigénk tartja életben: „*Orcád veritékével egyed a te kenyeredet*”, hanem népköltészetünkben is jelen van, és korunk irodalmi nyelvén is szerves és fontos eleme. Napjaink egyik leggazdagabb adatlelőhelyén, az interneten találtam ezt a népdalkezdetet: „*Mióta itt hagytál, nincsen olyan percem, / hogy két piros orcad ne volna eszemben.*” A régi nyelvi *orca* alak klasszikusaink számos nagy versében is ott van, nemegyszer központi helyen és szerepben. Napjaink fiataljai ritkábban olvasnak, mint felmenőik, de a számítógép előtt ülve a YouTube-on bármikor találkozhatnak Berzsenyi Dániel klasszikussá vált verseivel valamely jeles előadóművészünk tolmácsolásában. Például az *Osztályrészem* című, a költőnek saját útját tervező, egyengető, mérlegelő nagy versével, amely így kezdődik: „*Partra szállottam. Levonom vitorlám. / A szelek mérgét nemesen kiálltam. / Sok Charybdisz közt, sok ezer veszélyben / izzada orcám.*” És az *orca* annak ellenére, hogy a 19. században használati gyakorisága tovább csökkent, mégis megmaradt, a 20. században is tovább élt, többek között mindjárt az egyik legnagyobb, Ady Endre révén. Egy példa: „*Föl-fölhajtott kő, bús akaratlan; / Kicsi országom, példás alakban / Te orcádra ütök*” (A föl-földobott kő). Majd nyelvész szívünket néhány évtizeddel később Faludy György Óda a magyar nyelvhez című gyönyörű versének felejthetetlen sorai melengethették: „*Jöhetsz reám méreggel, törrel, ékkel, / de én itt állok az ikes igékkel. / Árkon-bokron kergethetsz hét világnak: / a hangutánzó szók utánam szállnak, / mint sustorgó füzesbe font utak / fölött alkonykor krúgató ludak, / s minden szavamban százszor látom orcad, / bús Magyarország.*” S mivel e hosszú életű poétánk már a 21. században is tevékenykedett jó pár évig, elmondhatjuk, hogy még e századunkban is jelen van és él ez az ősi változat.

Itt tulajdonképpen be is fejezhetném cikkemet, amelyet elsősorban az *orca* védelmében, helyének megerősítésére írtam, de hogy a kép teljes legyen, néhány tény még hozzá kell tennem az eddig elmondottakhoz. Az *orca* változatnak származékai is vannak, s bár több közülük elavulóban van – a Ballagi Mór szótárában még szereplő, ’megdorgál, pirongat, leszid’ jelentésű *orcáz* már el is tűnt a nyelvből –, jó lenne, ha nem veszítenénk el őket. Ilyen származék pl. az *orcátlan* vagy az *orcátlanság*, az *orcátlankodik* s még egy-kettő. Igaz, az *arcátlan*, *arcátlanság* helyettesíti, de ezek voltaképpen szabálytalan fosztóképzős alakok; olyanok, mintha a *pontos* vagy a *zajos* melléknevek fosztóképzős alakját így mondanánk: *pontátlan*, *zajátlan*. Persze, ennek megvan a magyarázata is: a képző még az *orca* szóhoz, esetleg az egy ideig szintén meglevő *arca* változathoz kapcsolódott. Végül kijár egy jó pont az *orca* változatnak azért is, mert

még szólásoknak is nyújtott életlehetőséget. *Nincs orcája, csak pofája*. A Ballagi-szótár nemcsak értelmezést ad, hanem magyarázatot is, amikor ezt írja: ’nem pirul semmiért, éppen úgy, mint az állatok, amelyeknek csak pofájuk van’. O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások című könyvében egyebeket is találunk: *Orcájára térít vkinek vmit* ’rápirít vmi miatt’; *Korán, későn, (de) orcájára kerül* ’előbb-utóbb megbűnhődik érte’; *Orcáján hordozza az ajánlólevelet* ’megnyerő, bizalomgerjesztő arca van’. Én az *arc* ~ *orca* szócsalád minden tagját nagyra becsülöm, de ezt a legutóbbi, már szintén régi nyelvi szólást egy kis táblácskán elsősorban éppen az *arc* szó megszemélyesített ősenek, az *orcának* a nyakába akasztanám.

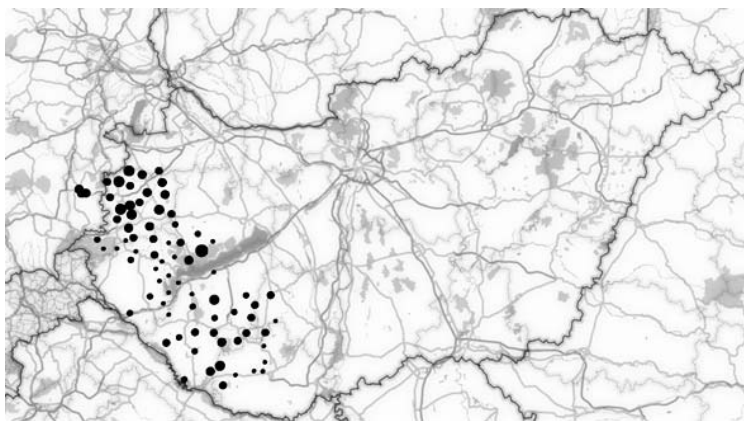
Grétsy László
professor emeritus, ELTE

„Vazs megye, Vazsvár” – egy nyelvjárási jelenség különös története

Tudományos kérdések ritkán hozzák lázba az embereket mindennapjaik során, azt azonban talán joggal kijelenthetjük, hogy többször fordulnak elő nyelvészeti, nyelvhasználati kérdések baráti beszélgetésekben, mint a kvantumfizika vagy a vallásfilozófia aktualitásai. Érdeemes megfigyelni, hogy az efféle szubjektív megállapításokban – különösen a nyelvjárásokkal kapcsolatban – mennyire más nézőpontok az uralkodók, mint a szaktudományos leírásokban. A nyelvjárási régiók például sokak számára ismeretlenek, vagy halvány iskolai emlékek; sokkal inkább a települést jelenítik meg a regionalizmus alapegységeként: „szögedi”, vagy közigazgatási, politikai határok szerint gondolkodnak a nyelv területi változatosságáról: „BAZ megyében úgy mondjuk: megyen”, „Erdélyben sővel beszélnek”. Mindezen túl általában az is jellemző, hogy a szavak változatossága, köznyelvi beszélők számára ismeretlen tájszavak meglete fontosabb a beszélők számára, mint az alig észrevehető hangtani nyelvjárási sajátosságok ügyei. Néhány „emblemikus” hangtani regionalizmus azonban széles körben

ismert: egy-egy táj vagy helység lakóinak fontos identitásképző eleme – vagy akár csipkelődés, gúnyolódás tárgya. Jelen írással induló sorozatunkban ilyen közismert nyelvjárási jelenségeket vizsgálunk meg közelebről: nyelvföldrajzi, nyelvtörténeti, szociolingvisztikai szakmunkák és szövegtárak, nyelvjárási gyűjtések főlhasználásával.

Elsőként a leggyakrabban *Vazsvár*, *legvár*, *id van* ’itt van’, *öden* példákkal illusztrált nyelvjárási sajátosságot járjuk körül, vagyis azokat az eseteket, amikor a *v* az előtte álló zöngétlen hangot zöngésíti. A jelenség földrajzi elhatárolását legpontosabban nyelvföldrajzi módszerrel, A magyar nyelvjárások atlasza (MNYA.) adatai alapján tehetjük meg. A címszavak közül a *borotva*, *kötve*, *tetves*, *testvérét*, *fősvény*,

A *v* zöngésítő hatásának (pl. *kötve* ~ *ködve*) megjelenése a magyar nyelvterületen A magyar nyelvjárások atlasza (MNYA.) adatai alapján

húsvét lexémákat kiválasztva hoztuk létre az alábbi összegző térképet. Azokat a településeket jelöltük rajta, amelyeken előfordult a kérdéses hangtani jelenség: az ott megkérdezett beszélők *be-redva*, *ködve*, *húsvét* stb. formákban ejtették az adott szót. Minél több adatban találtunk példát a zöngésülésre, annál nagyobb kört jelenítünk meg a térképen.

A térkép szemléletesen ábrázolja, hogy ez a jelenség a Nyugat-Dunántúlon, Vas és Zala megyében, illetve a Dél-Dunántúl somogyi részén jellemző – és jellemző volt a nagyatlász gyűjtésének időszakában (a 20. század közepén). A két nyelvjárási gócpont között (olykor váltakozva is), illetve tőlük délre, Baranyában egy ellentétes irányú, előre ható változás is tapasztalható: (ugyanezen fonetikai helyzetben) a *v* zöngétlenedése (*ötfen, husfét*). Imre Samu megfigyelései szerint ez utóbbi jelenség szóhatáron nem fordulhat elő.

A *v* zöngésítő hatásának és zöngétlenedésének mai, 21. századi jelenlétéről – újabb elkészült nyelvatlász híján – csak szórványos adatok és szűrőpróbaszerű nyelvjárásgyűjtések alapján nyilatkozhatunk: ma is rendre találkozunk velük, különösen a nyelvterület nyugati határvidékén. (Egy friss, 2022 őszi egyetemi nyelvjárásgyűjtés őrségi anyagából is számtalan példát idéztek a részt vevő hallgatók: „itt régen *mal-mog voltak*”, „*kézsve érkezett*”, illetve „*hedven éves elmúlt*”).

Bár a jelenségcsoportot már igen régen megfigyelték és leírták a dialektológiai szakirodalomban, eredetéről, okairól és működéséről nincsenek egyértelmű vélemények. Korai forrásainkban alig találjuk nyomát, de ez nem feltétlenül utal kései keletkezésére – talán a formálódó helyesírási norma morfématükroztető hagyományának következménye, amint arra Juhász Dezső is utal nyelvjárástörténeti írásában.

Kialakulásával kapcsolatban felmerült, hogy összefügg lehet az ómagyar *β* (bilabiális zöngés spiráns) 12–13. század körüli *v*-vé alakulásával; ez ugyanis területileg nem egységesen, előbb a nyelvterület nyugati, később a keleti részén mehetett végbe, és ez – több más tényező mellett – hatással lehetett a *v* dunántúli területeken tapasztalható sajátos működésére. Más vélemények, Fehér Krisztina és Kis Tamás írásai szerint viszont a *v* sajátos „kétarcúsága”, eltérő fonotaktikai helyzetben mutatott különféle realizációi elegendő magyarázatot adnak erre a jelenségre is, tehát valójában ezekben a nyelvjárásokban nem a *v* viselkedése, hanem a hasonulás fonotaktikai szabályai, mintázatai térnek el más területektől.

Mindezzel összefügg, hogy miként magyarázzuk a *v* szerepe nélkül létrejött, jóval ritkábban, de mégis kimutatható zöngésülési eseteket: az ugyancsak a Nyugat-Dunántúlról megfigyelt *hád nem, kizsmiska, Vazs megye, mazzs vót itt* ’most volt itt’ stb. alakokat. Előfordulásait – bár *v* előtti zöngésülésekhez képest elenyésző számban – több helyről is adatolja a szakirodalom.

A népnyelvi adatokról talán kijelenthetnénk, hogy a *Vazsvár*-típusú formák analógiájára, vagy azok hatására alakulhattak ki – ahogy Horger Antal is véli 1934-es nyelvjárási monográfiájában. A *Vazs megye, vazs megyei* formák azonban külön is érdemesek a figyelmünkre, hiszen ezek elterjedésének hátterében már nem organikus folyamatokkal, hanem kulturális hatásokkal is számolnunk kell.

Kiss Jenő dialektológia tankönyvében a „nyelvjárási analfabetizmus” jelenségének példaként emlegeti a *Vazsme-*

gye szóalakot, vagyis olyan esetként, amikor nem létező nyelvjárási alakokat tipikus nyelvjárási formáknak tüntetünk föl. (Hasonlóan a *Szeged* forma **Szegöd* vagy **Szögöd* torzításához.) A példa minden bizonnyal Kálmán Bélától származik, aki néhány szenvedélyes cikkében ostromozta a *Vazsmegye* alakot. Vas megyeiként és a nyelvatlász tucatnyi kutatópontot bejárt gyűjtőjeként írja, hogy „a Vas megyeiek (de egyben a zalaiaiak és a somogyiak) nevében kijelenthetem, hogy »Vazs megye« kiejtés az illető területen nincsen, és hogy ez az alak féltudásból keletkezett, a nyugati nyelvjárást csak felületesen ismerő keletebbi honfitársaink képzeletében”. Írásában hangulatosan idézi fel a ’30-as évek szombathelyi sánta rikkancsának alakját, aki helybeli lévén, „Vazsvármegye” kiáltásokkal hívta fel a figyelmet portékájára, a Vaszvármegye hetilapra. Kálmán szerint a „kívülről jött ember” az efféle kiejtés hallatán a *vas* szó helyi *vazs* alakját feltételezte, és így terjedt el később, mint „hamis népieskedés” (egyéb példái: **Köcskömét*, **szüröt*).

Nincs okunk feltételezni, hogy a 20. század közepének nyelvjárási állapotával kapcsolatban ne lenne szilárd alapja Kálmán Béla véleményének. A *Vazs megye*-előfordulásokat áttekintve viszont azt tapasztaljuk, hogy idővel egyre sürűbben találkozunk vele írásban és szóban, akár az adott területről is – tehát egy sajátságos, több forrásból táplálkozó, újkori folklórjelenséggel van dolgunk, amelynek kronológiáját és összefüggéseit szétszálazni szinte lehetetlen, de főbb állomásait érdemes összegyűjteni. (És ezzel együtt a nyelvészeti irodalom *vazsmegye* példáit kritikusan kezelni.)

A fellelhető efféle formákat számba véve úgy tűnik, hogy kezdettől a helyi nyelvjárás szándékos karikírozásával van dolgunk, de eldönthetetlen, hogy mi adta a legerősebb lökést a formula terjedésének. Időhöz kötni igen nehéz lenne, akár jóval korábbi születésű is lehet a 20. század második feléből adatolható közismert csúfolódó: „*Vazsmegye, Vazsvár, ott terem a legvár*”. Írásban először Mikszáth egy ironikus karcolatában találunk rá a *vazsmegye* szóalakra, 1888-ból – aki egy képviselő nyelvhasználatát jellemzi vele. Nem sokkal később, egy 1897-es színikritikában is olvashatjuk, amely a színházi nyelv „helyességéről”, a tájszólások színpadi létjogosultságáról értekezik. Az 1920-as évektől népszínművek, népszerű operettek hatásával kell számolnunk. A *vazsmegye* terjedésében minden bizonnyal nagy szerepet játszott a nagy sikerű Mágnás Miska című darab (később film) egy emlékeztető sora: „*Vazs megyei gyerek vagyok*”. (Amelyet a 20. század második felében Kabos László egy – ezt a címet viselő – különösen fölkapott kabarészama is tovább népszerűsített.)

Bár ezek a sajtószövegek, illetve irodalmi vagy szórakoztató alkotások idővel feledésbe merülhettek, a bennük szereplő nyelvi forma átütő erővel hatott: mivel találkozott a más anyanyelvjárásúak tapasztalataival, a nyugati nyelvjárások jelképévé vált, és lassanként minden bizonnyal vissza is hatott a helyi beszélőkre. Hogy milyen mértékben? Arról meg kellene kérdezni a Vas megyeieket...

Felhasznált irodalom:

Benkő Loránd 1957. Magyar nyelvjárástörténet. Tankönyvkiadó, Budapest, 100.

Fehér Krisztina 2009. Dialektális hangjelenségek és az ún. zöngésségi hasonulások. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila szerk., Nyelvelmélet és dialektológia. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 85–96.

Fodor Katalin 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: Kiss Jenő szerk., Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest. 339.

Horger Antal 1934. A magyar nyelvjárások. Kóka Lajos kiadása. Budapest. 99–100.

Juhász Dezső 2018. A nyelvjárások történetéből. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk., A magyar nyelvtörténet kézikönyve. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 336–337.

Kálmán Béla 1982. A nyelvjárástudomány eredményeinek felhasználása az iskolában. Magyar Nyelvőr 106. évf. 195.

Kálmán Béla 1974. Vazs megye? Magyar Hírlap, aug. 3. III.

Kis Tamás 2019. Az ómagyar bilabiális β kérdéséhez. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 93. sz. Debrecen.

Kiss Jenő 2001. A nyelvjárási jelenségek. In: Kiss Jenő szerk., Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest. 39.

MNyA. = A magyar nyelvjárások atlasza 1–6. Szerk. Deme László – Imre Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.

Bárth M. János
nyelvész, ELTE

Hogyan állunk ma a *-lag/-leg* raggal?

Sok bajunk volt a *-lag/-leg* raggal a magyar nyelv története folyamán. Nem is tudom, van-e ezen kívül olyan határozóragunk, amelynek történetében, nyelvtani jelentésében, használati szabályaiban ennyi **bizonytalansággal** találkozunk. Feltűnő, hogy a *-lag/-leg* végződésről nagyon kevés grammatikai tanulmány olvasható, nyelvművelő szándékú írás annál több született az utóbbi kétszáz évben. Ennek a bizonytalanság az oka, vagyis az a tény, hogy e raghoz – valóban – soha nem kapcsolódott egyértelmű, jól kiforrott, a nyelvtani rendszerbe pontosan illeszkedő egyedi jelentés. A nyelvhasználatban azonban folyton akadtak olyan félresiklások, melyek ellen a nyelvvédelemnek föl kellett emelnie a szavát.

Félszántúlag, haslag, tettleg, könnyűleg

A rag eredete tisztázatlan (ismét a bizonytalanság). A régi magyar grammatikák megjelenését a kései ősmagyar korra teszik, de már a kései ómagyarban is ritkán és határozószó-gyanús (vagyis megkövült alakú) szavakban használták – írja Korompay Klára a *végesleg, közösleg, váltóslag* kódexbeli szavak bemutatásával. Megjegyzem: a *végesleg* a mai nyelvben *végül*, a *közösleg* ma *közösen*, a *váltóslag* ma *váltva* formában él. A kódexekben előforduló határozóragos szavak elvesztették eredeti formájukat: eleven, termékeny toldalékokkal váltották fel bizonytalan ragjukat.

A rag első tüzetes leírása a XIX. század végéről, Brassai Sámuel és Simonyi Zsigmond munkáiban olvashatók. Ők rögzítették először a *-lag/-leg* használatának főbb szabályait és fontosabb nyelvtani jelentéseit. Megállapításuk szerint a *-lag/-leg* olyan névszórag, mely csupán melléknemekhez vagy melléknévi igenevekhez társul, ezek közül is az *-i*, *-ű*

-ű vagy *-s* képzős melléknemekhez, valamint a folyamatos (*-ó/-ő* képzős) melléknévi igenévhez. A ragok feladata a mód- és állapothatározás. Érdekes néhány példát elolvasni gyűjteményükből: *érkezőleg van* (= érkezőben), *hívólag integet* (ma változatlanul is, és *hívón, hívva* formában is), *meghalólag borul rá* (= meghalva, halála közben), *tövesleg* (= tövestül), *különőslag* (= különösképpen), *sajátkezűleg, némineműleg, azonmódúlag* (= azonmód, azonnal), *emberileg, óriásilag* (= 'nagy mértékben'), *tanilag és gyakorlatilag* (= elméletileg és gyakorlatilag). Simonyi önálló szótári szavá vált, eredetileg szabálytalanul ragozott formákat is felsorol, pl. *főleg, sajátlag* (= sajátos v. saját), *tényleg, viszonylag, haslag* (= hason), *magánlag* (= magános módon).

Sem Brassai, sem Simonyi nem törekedett nyelvművelő intelmek leírására. Brassai egyedül a *tettleg* szó használatát helytelenítette (jogosan), szerinte a *tevőleg* lenne a helyes alak, mivel az a folyamatos melléknévi igenév toldalékos alakja. Csakhogy a nyelvhasználat végül is a *tettleg* formát emelte szótári szavá.

Simonyi Zsigmond helyi, azaz nyelvjárási értékű szavaként értékelte a ma sem használatos *haslag, csősleg* (= csöstitül), *négyesleg* (= négyesével) stb. kifejezéseket. Csupán a *levélileg, szóbelileg, rendkívülileg*-szerűeket tartja „megrovandóknak”, s ezzel mintegy rá is tapintott az *-ilag/-ileg* toldalék-összetétel későbbi, a mai nyelvet is érintő divatjára.

A mai raghasználat szabályszerűségében eligazító, figyelemre méltó gyűjtemény található Szily Kálmán munkájában, A magyar nyelvújítás szótárában, melyből kiszemezgethetjük azokat a szavakat, amelyek a nyelvújítás idejében kerültek a szótárakba. „A nyelvújításban derűre-borúra használták ezt a toldalékot”, jegyzi le a Magyarosan című folyóiratban Loványi Gyula. A szabályszerűségekkel mit

sem törődő, erőszakolt szóalkotás számtalan nevetséges szószőrnyeteket eredményezett (*elegyesleg, lábaslag, teleslegtele*), mégis figyelemre méltók azok a szótári szavak, amelyek a *-lag/-leg* ragot akár önállóan, akár képzővel kapcsolatos formában tartalmazzák, és a szókincset gyarapították. Ilyenek például a *futólag, főlöslag, alkalmilag, egyhangúlag, barátilag, jelenleg, időleges, látszólagos, átlagos, kezdetleges, merőleges*, és még sorolhatnám.

Valószínűleg, bátorítólag, nyelvileg

Hogyan állunk ma a *-lag/-leg* raggal, mit mondhatunk a *-lag/-leg* mai használatáról? Röviden megfogalmazva: azt, hogy múltja még érzékelhető, jövője pedig minden bizonnyal egyetlen határozói jelentés kifejezése lesz, amit ma tekinthet határozónak nevezünk.

A Magyar Nemzeti Szövegtár több mint 70 ezer *-lag/-leg* végződésű szót tartalmaz. Ezekből válogattam ki a ma leggyakrabban előfordulókat, valamint véletlenszerű oldalak példányait. A következtetéseimet megközelítőleg kétezer mondat áttekintése után tettem meg. Elemzéseim szerint a *-lag/-leg* végződésű szavakat három kategóriára lehet bontani.

I. Elemszilárdulásos szavak

Csaknem egyharmaduk úgynevezett elemszilárdulással létrejött szótári szó. Az elemszilárdulás az a nyelvi folyamat, amelyben a toldalék észrevétlenül hozzátapad a szótőhöz, leválaszthatatlanná válik, a toldalék ilyenkor „nincs” is, vagy szinte megszűnik; a *tő* és a toldalék együttes jelentése jellegzetesen más, mint amit elvárnánk. Ebből következően a nyelvhasználó egyetlen szótóként kezeli és észleli a *tő* és a toldalék együttesét. Pl. *jelenleg* = most, *végleg* = örökre, *megközelítőleg* = körülbelül, mintegy. Kifejezetten sok szófajunk gyarapodott a *-lag/-leg* szilárdulásával. Rögtön meg kell jegyeznem, hogy a szófaji meghatározással nincs könnyű dolgunk, nagyon sok szó átmeneti és bizonytalan szófajú (ismét a bizonytalanság!).

A **főnevek** régi és megszokott elemszerkezetek: *egyenleg, átlag, felesleg, mérleg* stb. A főnevek csoportja már nem gyarapodik új elemekkel. E szavak használata közben nem is érzékeljük, hogy ragok kapcsolásával, majd szilárdulásával jöttek létre.

Határozószók: *pillanatnyilag* nincs raktáron (időjelentés); csak *futólag* olvastam (módjelentés); az *egyenruha láthatólag* nem kötelező (tekintet- és állapotjelentés); az épület az *eredetileg* tervezett formáját kapta vissza (időjelentés); *átmenetileg* áram nélkül élünk (időjelentés); sok generációra *visszamenőleg* tudom bizonyítani (tekintet- és módjelentés); éppen *ellenkezőleg* gondold át (módjelentés) stb.

Erősen **névutószerűek** a *vmiből kifolyólag, vmiből következőleg* (történik vmi) = vmi miatt; *vmire vonatkozólag* (tesz föl kérdést) = vmiről.

Módosítószók: *állítólag* most haragban vannak; izgultam, hogy *esetleg* nekem is szerepelnem kell; *látszólag* énekeltél, igazából tátogtál; holnap *valószínűleg* esni fog.

Kötőszók: *elszaladt, illetőleg* csak hitte, hogy el tud menekülni (itt helyreigazító magyarázó, de használhatjuk kapcsolatos és választó kötőszóként is). A *főleg* véleményem szerint kötőszószzerű az ilyen mondatokban: Szeretek beszélgetni az emberekkel, *főleg* a gyerekekkel – a kifejtő magyarázó kötőszóhoz hasonlít, de hasonlítható a részleges értelmezők kötőszavához is.

Partikulák: *némileg* irigyeltem a barátomat; *hozzávetőleg* egy órát kell gyalogolni. Középiskolás korig (szerencsére) nem tanítják ezt a módosítószó-szerű viszonyozót, a beszélő hozzáállását kifejező szócskát, mely lehet becslő, kérdő,

Külsőleg használatos (határozószó)

nyomatékosító, korlátozó, fokozó elem. Néhány *-lag/-leg* ragos szavunk partikulává vált, l. még: *kizárólag* konyhabútórok helyreállításával foglalkozik; ha megnézed a filmet, *gyakorlatilag* mindent megtudsz a nyúltenyésztésről!; itt *viszonylag* kisebb a sár; igyekszem megközelítőleg hú képet festeni róla; a dolgozat *aránylag* könnyű volt.

Külsőleg jó barátok (módosítószó, a látszólag szinonimája)

II. Terméketlen ragozású szavak

Ide *kizárólag* az *-úlag/-üleg* és az *-ólag/-öleg* végződésű szavak tartoznak. Olyanok, melyekben a *-lag/-leg* rag jelentése kikövetkeztethető, jól érthető, a rag nélküli alak önmagában is használható. Az *-ú/-ü* képzős szavak utáni *-lag/-leg* rag mód- és állapothatározói szerepre utal, lásd pl. az *indítvány egyhangú elfogadása* – *egyhangúlag* elfo-

1 Itt válaszolok kedves olvasónk, Barna Péter levelére, melyben a *gyakorlatilag* szó jelentését firtatja. Valóban, a *gyakorlatilag* szó két értelemben használható: konkrét értelemben a gyakorlatban történő cselekvést jelenti, pl. *ezt a problémát csak gyakorlatilag lehet megoldani*; elvont jelentésben pedig partikula: valójában, igazából jelentéssel, l. a fenti mondatot.

gadták; önhatalmú eljárás – **önhatalmúlag** jár el; sokoldalú képzettség – **sokoldalúlag** képzett; meglepetésszerű érkezés – **meglepetésszerűleg** érkezik. Nem sorolok többet, de jelzem: úgy tűnik, e szavakhoz hozzászoktunk, bár némelyikük így is régies használatúnak tűnik. Igazán fiatal szóalkotásokat e körben nem találtam. Úgy tűnik, a mai magyar nyelv „leszokott” az -ú/-ű képzős melléknévek ragozásáról; a főnévhez közvetlenül illeszthetünk ragot a határozói mondatrész megteremtésére, pl. *nagy sebességű* – *nagy sebességgel*; *többszólamú* – *több szólamban*; *derűs hangulatú* – *derűs hangulatban/hangulattal*. A ragozás ebben az esetben természetlen.

A *-lag/-leg* ragos folyamatos melléknévi igenevek szerkezete átláthatóbb. Az *-ólag/-őleg* végződés gyakoribb is, mint az előző toldalékcsoport. A *-lag/-leg* a mód- és az állapothatározói jelentések mellett akár eredmény- vagy célhatározói jelentést is fölvehet, pl. *mondta elismerőleg* (elismerően és elismerésként); és még: *hívogatólag* integet; *lesajnálólag* nyilatkozik; *megvetőleg* odaszól; *méltánylólag* kijelent; *védőleg* borul rá. Ezek a kifejezések nagyon elevenek; bár friss, mai adatokat nem találtam körükben. De a *hat* ige mellett (*vmi vhogyan hat vmire*), eredményhatározóként talán még termékeny is a szerkezet: *butítólag* hat; *nyomasztólag* hat; *kijózanítólag* hat; *ösztönzőleg* hat.

III. A termékeny használat

Az egyetlen és kétségtelenül termékeny toldalékcsoport az *-ilag/-ileg* végződés. *Alkatilag*, *államilag*, *barátilag*, *bibliográfiailag*, *biológiailag*, *egészségileg*, *egyházilag*, *erkölcsileg*, *esztétikailag*, *filozófiailag*, *fogalmilag*, *földrajzilag*, *gazdaságilag*, *hatalmilag*, ... *zeneileg*, *zenetörténetileg*. Nem sorolom végig az ábécé kezdőbetűihez kapcsolódó *-ilag/-ileg* végződésű találatokat. Bizony, nem véletlen, hogy a *-lag/-leg* rag

e jelentéskörben vált termékennyé, valamint itt állapodott meg. Ez a jelentés ugyanis hiánypótló a ragozási rendszert tekintve. A tekintethatározó (a többivel egyenrangú, igen gyakori határozófajta) szempontot, nézőpontot fejt ki, azt, hogy az állítás milyen tekintetben igaz vagy érvényes. Vannak tipikus, újkeletű névutóink a tekintethatározás kifejezésére: *vmi tekintetében*, *vmire nézve*, és szeretünk régi ragokat is használni ebben a jelentésben: *mozgására nézve*, *kézügyesség tekintetében*, *archban*, *járásában* hasonlít a testvéreire. A *-lag, -leg* rag a szempont kifejezésére szolgál az *-i* képzős melléknéveken: *technikai szempontból* = *technikailag*; *tipológiai tekintetben* = *tipológiailag*. A használat tehát grammatikailag nagyon is indokolt. A nyelvművelés szerepe abban van, hogy megállítsa e rag terjedését olyan fogalom, de inkább (konkrét jelentésű) tárgykörökben, melyek nézőpontként nem értelmezhetők. Helytelen a *levélileg értesít*, *edzőileg el van látva*. Általában véve azonban nem ítéltetjük el az *-ilag/-ileg* végződésű szavakat, ahogyan azt egyes nyelvművelő írárok teszik; sőt, jelenlétüket fontosnak, hiánypótlónak tekinthetjük.

Irodalom

Brassai Sámuel 1863–1865: *A magyar mondat III*. Akadémiai értesítő – Magyar tudomány, 173–409.

Korompay Klára 1992: A névszóragozás. In: *A magyar nyelv története II/1*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 355–410.

Loványi Gyula: Jelenleg. *Magyarosan*, 14–15. évf., 30–31.

Simonyi Zsigmond 1888: *Magyar határozók I*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 418–426.

Szily Kálmán 1900: Nyelvújítási adatok. Szélgjegyzetek a nyelvújítás történetéhez. *Magyar Nyelvőr*. 29: 25–31.

Lengyel Klára
nyelvész, ELTE

Mi fán terem egy szövegtest?

Ha idegen anyanyelvű, magyarul tanuló ismerősünk a magánéletéről mesélve azt találja mondani, hogy *az ő felesége optimális*, valószínűleg mi, magyar anyanyelvűek igencsak meghökkenünk. Holott abban valószínűleg mind egyetértünk, hogy az *optimális* és a *tökéletes* szinonim jelentésűek, igaz? Akkor mit mondjunk a meghökkenésünket nem értő ismerősünknek? Miért nem mondjuk, mi, magyarok, hogy *a férjünk optimális*, miért nem nevezzük optimálisnak az életünket vagy a hazánkat? Azon a ponton, ahol a nyelvérzékünk megszólal, mégis bizonytalanokká válunk a magyarázatot illetően, van egy eszköz, amelyhez bátran nyúlhatunk segítségért: a *korpusz*. Ha például a Magyar Nemzeti Szövegtárban megvizsgáljuk az *optimális* és a *tökéletes* előfordulásait, azt találjuk, hogy az *optimális* vagy valamilyen

fokozható dolgot jelölő főnév előtt áll, vagy több lehetséges opció esetén használjuk azok közül az egyikre, amelyik a legjobb. *Optimális* lehet egy érték, a *testsúlyunk* vagy akár az autónk *helykihasználása*, a *partnerünk*, a kedvenc *dallamunk*, *szülővárosunk* azonban csak *tökéletes* tud lenni. Segíthetünk tehát a magyarul tanuló ismerősünknek ezzel az információval, amit – hiába vagyunk anyanyelvi beszélők – csak a korpuszt megvizsgálva tudtunk megfogalmazni.

Mi tehát ez a korpusz, ami – úgy látszik – többet tud a nyelvünkről, mint mi magunk? A szó eredete a latin *corpus* 'test'. A korpusz a természetes nyelvi adatok (szövegek, beszédleírások, jelnyelvi adatok) meghatározott céllal összeállított gyűjteménye. Rendszertanunkban a korpusz a bogár, a szöveggyűjtemény pedig a rovar: nem tekintünk

korpusznak egy véletlenszerűen összeválogatott adathalmazt; a korpuszoknak gondosan válogatott nyelvi adatokat kell tartalmazniuk, amelyek valamilyen nyelvre, nyelvi jelenségre nézve reprezentatívnak tekinthetők. Elsősorban szöveggörpuszokról szokás beszélni, de egyre nagyobb számban keletkeznek multimodális korpuszok, például jelnyelvi korpuszok is.

Milyen fajtájú korpuszok vannak? A fentebb említett modalitás mellett csoportosíthatjuk a korpuszokat a bennük szereplő nyelvek száma alapján is: léteznek egynyelvű és többnyelvű korpuszok. Ha a korpuszban a több nyelven szereplő szövegek mondat szinten illesztve vannak egymáshoz (tudjuk, hogy az adott A nyelvi mondatnak melyik a B nyelvi fordítása), akkor párhuzamos korpuszról beszélünk. A legkézenfekvőbb és valóban az egyik legtöbb nyelven létező párhuzamos korpusz a Biblia, de a filmfeliratok gyűjteménye is gyakran használt párhuzamos korpusz. Ezek elsősorban a gépi fordításnak, illetve a kétnyelvű lexicográfának a fontos eszközei.

Az általános célú korpuszok esetében a cél valamely nyelv minél teljesebb reprezentációja: ezek a korpuszok heterogének, több stílusrétegből, több forrásból tartalmaznak minél nagyobb mennyiségben szöveget. A 20. század második felében milliós nagyságrendű szövegszóval épültek meg a nagy, egynyelvű, általános célú korpuszok (pl. a Brown Corpus 1961-ből 1 millió szót tartalmaz, amerikai angol nyelvű; a British National Corpus, 100 millió szóval, brit angol nyelvű), de manapság már milliárdos nagyságrendről beszélhetünk az ilyen korpuszok esetében. A Magyar Nemzeti Szövegtár a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza, és a határon túli nyelvváltozatokat is magában foglalja. Jelenleg több mint egymilliárd szót tartalmaz.

Az általános célú korpuszokon túl gyakran egy adott nyelvi jelenségre, nyelvhasználói körre, nyelvtörténeti korra szeretnénk fókuszálni, vagy kifejezetten egy speciális alkalmazáshoz készítünk korpuszt. Ilyen esetekben kisebb méretű, homogén korpusz keletkezik. Ezeknek a listája szin-

te végtelen: az Ómagyar korpusz az ómagyar (és részben a középmagyar) kori szövegelemek digitalizált, nyelvileg elemzett gyűjteménye, a Magyar Történeti Szövegtár pedig 1772 utáni szövegeket tartalmaz. A Történeti Magánéleti Korpusz az ó- és középmagyar korból származó, a magánéleti nyelvi regiszterhez legközelebb álló műfajok szövegeit gyűjti össze: magánlevelek, peres eljárások alkotják az anyagát.

Készülnek korpuszok, amelyek a nyelvhasználókra fókuszálva specifikusak: léteznek gyermeknyelvi korpuszok (pl. a Magyar Óvodai Nyelvi korpusz, amely 62 óvodással készült beszélgetést tartalmaz), nyelvtanulói korpuszok, illetve írói korpuszok, melyek egy adott szerző összes művét tartalmazzák, és mélyebb stilisztikai elemzésekre is lehetőséget adnak.

Izgalmas, és irodalomtanárok számára biztosan hasznossal forgatható újdonság a folyamatosan bővülő ELTE Verskorpusz, amely magyar költők verseit, a versek hangzástjellemzőit, rímképletét és a vers szavainak nyelvi elemzését tartalmazza.

A sor persze folytatható: létezik például orvosi vagy jogi szaknyelvi korpusz, de igen érdekes (bár nem magyar) gyűjtemény az Alcohol Language Corpus, amelyhez összesen 162 német anyanyelvű rendőrrel vettek fel beszélgetéseket. Minden beszélővel készült egy olyan felvétel, amelyen józan volt, és egy olyan, amelyen ittas. Ráadásul mindkét alkalommal kellett spontánul is beszélni, illetve irányítottan (például rendszámokat felolvasni, címetek elismételni).

Mire jók az ilyen korpuszok azon túl, hogy az előállításkor nyelvészeknek, szociológusoknak, informatikusoknak biztosít feladatot hónapokon keresztül? Az előbb említett Alcohol Language Corpus alapján például kimutatták, hogy a spontán beszédben van különbség a két nem beszélői között: a férfiak kevesebbet beszélnek olyankor, amikor ittasak, a nők viszont éppen ugyanannyit, mint józanul. Az is számszerűsíthető a korpusz alapján, hogy milyen és mennyi nyelvi hibát ejt az ittas beszélő a józan állapotához képest. Mindezek segíthetnek például az ittas vezetéskiszűrő eszközök fejlesztésében.

Önmagában persze maguk a szavak, a nyers szöveg kevés elemzésre ad lehetőséget. Éppen ezért, mikor korpuszokról beszélünk, általában valamilyen szintű elemzést, szakszóval annotációt is odaértünk: a szövegbe beépítve, ahhoz hozzászólva olyan információkat is rögzítünk, amelyek túlmutatnak magán a nyers szövegen. A nyelvi annotáció általában a legalapvetőbb, legfontosabb annotáció, amit a korpuszok szövegei tartalmaznak. Miután bejelöljük a szövegben a mondathatárokat, és elkülönítjük a szavakat (ezeket a lépéseket hívjuk tokenizálásnak), megjelöljük a szavak

Optimális pulzusszám – tökéletes egészség

szófaját, morfológiai tulajdonságait is. Ezen túl a szöveg tartalmazhat szintaktikai annotációt is, illetve megjelölhetjük a szövegben például a tulajdonneveket. Az annotáció lehet szószintű (például az előbb említett morfológiai annotáció), mondat szintű (egy adott mondatról jelölünk valamit, például azt, hogy pozitív vagy negatív érzelmi töltetű) vagy dokumentumszintű (például az adott e-mail spam-e, vagy sem).

A korpuszok jelentősége azonban túlmutat azon, hogy érdeklődő laikusok vagy nyelvészek egy-egy jelenséget megvizsgáljanak bennük. A gondosan, kézzel annotált korpuszok arra (is) szolgálnak, hogy különböző alkalmazásokat teszteljünk rajtuk. Egy olyan korpusz, amelyben például e-mailek vannak a humán felhasználók által spamnek vagy nem spamnek annotálva, azt a célt szolgálja, hogy a spam-szűrő algoritmust elkészítsük és teszteljük: minél nagyobb

arányban osztályozza úgy az e-maileket, mint ahogy az emberek képesek gyanakodni, annál jobb a teljesítménye, és annál megbízhatóbb.

A korpuszok egy részének (például a Magyar Nemzeti Szövegtárnak) a használata nem igényel különösebb technikai ismereteket. Világos, könnyen használható lekérdezőfelületeken kereshetünk választ olyan kérdésekre, hogy melyek a leggyakoribb szavak egy adott nyelvben, milyen különbségek vannak egy nyelv beszélt és írott változata között, és a többi. *Optimális esetben* egy jól összeállított és megfelelően annotált korpusz *tökéletes kiindulópontja* lehet akár a komplexebb nyelvészeti kutatásoknak, akár egyszerűbb, laikusok számára érdekes vizsgálatoknak is.

Ligeti-Nagy Noémi
nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

Határterületen mozgó nyelvkonstruálók

A nyelvi bravúrok, a szövegek izgalmas megkonstruálása nagy feladat, ezt a feladatot pedig általában a költők és szövegírók végzik el, elvégre az ő dolguk a nyelv újra- és megteremtése. De a kettő között vajon milyen különbségeket ismerhetünk fel? Zalán Tibor József Attila-díjas költővel, íróval, dramaturggal a rap műfajáról beszélgettünk.

Honnan lehet megállapítani, hogy a szövegíró költő vagy pedig dalszerző? Van egyáltalán különbség a kettő között?

Visszakérdezek. Honnan lehet megállapítani, hogy egy szöveg vers-e, vagy az alatt maradt? (Mert nyilván felmerül a szintezési kérdés is.) Tágabban: honnan állapíthatjuk meg valamiről, hogy érvényes-e vagy sem? Avagy milyen tekintetben érvényes, meddig terjed az érvényessége?

Nehéz a kérdésekre egyértelmű választ adni. – Költő és dalszerző között feltétlenül van különbség.

A költő nyilván dalszövegíró, amikor szöveget ír egy zenéhez vagy zenészeknek, a dalszövegíró is költő valamelyest, amikor dalokhoz vagy dallamokra ír. A megragadhatóság talán a *nyilván* és a *valamelyest* között van. Minden költő írhat dalszöveget, akkor is, ha a mondanivaló nem fontos vagy ütős. Viszont a szövegírók ritkán érik el a költői szintet, mert az egy más nyelviségben, nyelvi strukturáltságban-kulturáltságban való mozgás. Fontos, mindkettő szakma, és mindkettőnek megvannak a maga szabályai. Egyikből talán könnyebb átmenni a másikba, mint a má-

sikból az egyikbe. A lényeg: a költők ne versekkel akarjanak szövegírók lenni, és a szövegírók ne verseként próbáljanak a munkáikra tekinteni. Legfőbb különbség a kettő céljában érhető tetten. Talán. A szövegnek van célja, mégpedig egyfajta közvetlen, közérthetőségben mozgó érintkezés megteremtése a hallgatósággal. A költészetnek, így a versnek nincs közvetlen célja, célja maga a létezése, azaz egyfajta teremtettségben való megkeletkezetttség. A versnek nem kell kötelezően „szólnia” semmiről, nem kell megszólítania konkrétan senkit. A szöveg mindig egy adott közönségre tegyél szót, azt kell megszólítania. Na, ezt most ragozhatnánk lapzártáig...

A rap és a költészet egyaránt a nyelvvel való játékra koncentrálnak. Felmerül azonban a kérdés: e kettő mennyire áll egymáshoz közel?

Itt azért tennünk kell némi distinkciót! A rap valóban a *nyelvvel való* játékra koncentrálnak. A költészet viszont a *nyelvben való* játékra. Míg előző valamilyen hatás elérését célozza meg a nyelvvel való játéssal, utóbbi a nyelvi lehetőségek kínálta játékot vizsgálja, önmagáért. Az egyik használ, a másik felkutat. Most kellene azon eltöprengenünk, mit értünk játékon! A rap a játékos nyelvi formákat elsősorban a humorhatás elérésére, illetve olykor meglepetésként szánja. A költészet a formális nyelvi rendszerek felbontásának egyik eszközeként alkalmazza a nyelvben való játékoskosságot.

A rap műfaja kinek a nyelve? Csak a fiataloké?

Elsősorban a fiataloké. Övék kell legyen, hiszen a rap a lényegiségét egyfajta korosztályi, társadalmi lázadásként, kitörésvágyként fogalmazza meg. Mint metanyelv feltétlenül a fiataloké. Mivel én a „hivatásszerűség” vállalásával foglalkoztam a rappel, nyilván megszoktam, olykor meg is

szerettem ezt a nyelvet. Pedig én már közelebb vagyok a hetvenhez, mint a harminchoz. A zenéről már nem mondhatom el ezt ugyanezzel a büszke hevésséggel, mert a rap zenei megjelenését nem tudom igazán megszeretni. Nem véletlen, hogy amikor a rapcínca-sorozat felvételére felkértek, eleve csak a szövegvizsgálat merült föl kötelezettségként. A költői megnyilvánulási formák keresése és föltalálása adott a szövegekben, holott ez dalszövegek esetében jószerével nem elvárható, hiszen ha például lehántod az opera librettójáról a zenét, legtöbbször soványka, elhanyagolható, sok értelemmel vagy hitelességgel nem bíró történetecskék maradnak a boncasztalodon. Én ezt a rap esetében épp fordítva gondolom.

A kötött vers, a klasszikus formahasználat képes megantánítani a poétákat egy kifinomult nyelvhasználatra, amelyben egy koherens és következetes rímhasználatot is láthatunk. A rapszövegeknél azonban gyakran találkozunk a rímkényszerrel. Mit gondol, a rímkényszer előnyére válhat egy-egy szövegnek?

A rímkényszer természetesen semmilyen szövegnek nem válik előnyére. A költők nagy svindlerrek abban, hogy a rímkényszereket ugyan föl vállalják, de valamilyen okos trükkkel – apró hangzóelmozdításokra gondolok – rögtön láthatatlanná is teszik. Ez a dolguk, ez a szakmájuk, és lelkük rajta. A rappesek ebben, mármint az eltüntetésben, ügyetlenebbnek mutatkoznak. Bár annak sem lebecsülendő a hatása, amikor a közönségben csápoló csajokban és fickókban előre megfogalmazódik a várható, túllontúl is egyszerű rím. Ami bekövetkezik! Mi más ez, ha nem frenetikus sikerélmény és közösségi beszéd, mindegy is, milyen fokon! Fentről és lentől. Érdekel is ilyenkor valakit az esztétika, a verstan, a metrika vagy a rímészeti szabálykönyv! Ráadásul, a kényszerrímek rendelkeznek – kellő zenei támogatással – valami olyan elementáris brutalitással, hogy a fal adja a másikat. Olvasva ezeket a rímsegeket, persze, csak a fejünket vakarjuk. De a rapszövegeket nem szokták olvasni. Olvasni a verseket szokták. Na, tessék, megint itt egy különbség!

Hogyan látja a nyelvhasználat és a nemzedékek viszonyát? Növekszik a különböző generációk képviselői között a nyelvhasználatban kialakított távolság? Vajon áthidalható-e a kialakult szakadék valahogyan?

Naiv, meglehet, álnaiv a kérdés. Persze, hogy nő a távolság, ahogy a felgyorsult időhöz való alkalmazkodás ügye sem lehet kérdéses. Más a fiatalok (élés)tempója, mint az idősebb generációk (megéltség)ütemezettsége. De ez már nyilván nem csak a rap szövegiségére vonatkozó kérdés. A nyelv állandóan változó állandóság; a változás sebessége, természetesen, korfüggő. Vannak törést jelentő nyelvhasználati korszakok, ilyenek például a nyelvújításokat követő idők. *Katona* nem úgy beszélt, mint *Vörösmarty*, holott majdnem kortársak voltak. Aki interneten, okostelefonon, laptopon és/vagy közösségi fórumokon szocializálódik, nem úgy beszél, mint aki könyvön, televízión, videón vagy

hifitornyon vált felnőtté. A nyelv a mostani időkben erősen eszközfüggővé vált, vagy talán az eszközök tették függővé. A szakadékok mindaddig áthidalhatók, és nem szakadékok valójában, amíg annyi nyelvi eszközünk marad szókincsben és grammatikában, hogy azt mondhatjuk továbbra is egymásnak: *egy nyelvet beszélünk*. Addig talán szofisztikai áthidalhatatlanságokról tudunk eltűnődni.

Mit gondol a slam poetryről? Értékelhető egy slamszöveg versként vagy egy vers slamszöveggént?

Erre a kérdésre nem én vagyok hivatott válaszolni. Persze, mondom ezt anélkül, hogy igazán ismerném a slamszövegeket. Tudom, hogy volt, lehet, hogy van, sőt, bizonyára lesz is ilyen, de nem volt hozzá soha konkrét kapcsolódási pontom. Az öregebbek természetes idegenségével – nyilván némi irigységgel is, a lelkemnek nem is annyira legmélyén – csóváltam a fejemet, hogyan érdekelhet ezeket egy-egy slamfellépés vagy -feszítív, amikor a „valódi” költészetnek lassan összesen nem lesz ennyi rajongója az országban. Azután visszagondoltam a magam fiatalságára – „maga olyan volt fiatalon, kezdte az interjút velem nem is olyan régen egy interjú készítője, mint ma egy rocksztár” –, és mindent megérteni véltem egyszerre. A fiataloknak fontos a napi népszerűség, ráadásul a slam közös metanyelv és hanghordozás, elérhető értelmezhetőséggel. (Nem véletlen, hogy a legtöbb slamszöveg rapritmusokkal operál.) Másrészt hálát kell éreznem a slammerek iránt, hogy fogékony és érzékeny lelkeknek nyitják meg az utat a mindenféle más költészet felé (is). Mondom, nem nagyon tudom, milyen a slamszöveg, csak kapiskálom. Emlék. Egy alkalommal *Pion István*-nal, hírhedt és sikeres slammerrel közösen olvastunk fel a PIM-ben. Egy hosszabb prózaversnek igyekeztem minél gyorsabban a végére érni – nem szeretem nyilvánosság előtt olvasni a verseimet! –, ami sikerült is. Amikor leültem, és Pion odasúgta nekem: ez egy nagyon klassz slamszöveg volt, örülök neki, a messzeségbe bólogattam. Én is örültem, hogy tudtam olyasmit írni, ami egy fiatal, „más költői nyelvet beszélő” kollégámnak kívívta az elismerését – az ő szakmai szempontjai felől.

Mint dramaturg, Ön szívesen dolgozik rapbetétekkel egy-egy előadásban?

Miért is ne! De ez már más kérdés, inkább színházi, dramaturgiai, mint műfaji. Ha az előadás kéri, vagy a rendező úgy kívánja, akkor feltétlenül utat engedek minden radikálisabb megszólalási formának. Tőlem rappelhet Hamlet és Júlia, Bánk bán, Elektra vagy Prométheusz is, ha az előadás paraméterei erre készítetik, vagy azokból rap következik. De csak azért, hogy dübörögjön a színpad, nyilván nem fogom támogatni a rap előadásba erőszakolását. Az főleg nem érv számomra, hogy ilyesmivel lehet a fiatalokat becsábítani a színházba. Ha csak ilyesmivel vagyunk képesek, akkor inkább ne csábítsunk! Ennél lényegesen többre becsülöm a mai fiatalokat!

Karkó Ádám

magyartanár, szerkesztő, Oktatási Hivatal

Lézerfutás, lövészi, hotdog

A cím minden bizonnyal meglepő, hiszen elemei közül az elsőt feltehetőleg sokan nem ismerik, a második szó – egyelőre – nem is létezik, a harmadiknak pedig nem ez a szabályos írásmódja. A 2021-ben rendezett tokiói olimpia idején támadt az az ötlet, hogy jó lenne közös cikket írni róluk. Az öttusa egyik versenyszámának nevével kapcsolatos dohogásom vezetett el különböző utakon a másik két szóhoz.

Sportágtörténeti bevezetőként, különösen a fiatalok kedvéért, érdemes megjegyezni, hogy néhány évtizeddel ezelőtt az öttusaversenyek lebonyolítási rendje lényegében állandó volt. Az „egy napra egy tusa” elvhez igazodott, tehát a teljes verseny öt napig tartott, a versenyszámoknak ezzel a sorrendjével: lovaglás, vívás, lövészet, úszás, futás. Később egyrészt kísérletezgetni kezdtek a sorrend megbontásával, másrészt előtérbe került az a szándék, hogy a versenyt rövidebbé, pergőbb tempójúvá tegyék. (Saját véleményemként fűzöm hozzá: nem éppen a sportág javára.)

Sok kisebb-nagyobb, nemegyszer zavaros reform után 2009-ben olyan változtatásra került sor, amely még a tusák számát is érintette: a lövészetet és a futást közös versenyszámmá vonták össze. Természetesen felvetődött a kérdés: mi legyen az újfajta tusának, a lézerpisztolyos lövészet kombinált futásnak a neve? Alkalmilag fel-felbukkant a mellérendelő formájú, kötőjellel írt *lövészet-futás*, de jellemzőbbé a *kombinált szám* megnevezés vált. Ez utalt ugyan a versenyszám természetére, de homályos tartalommal, hiszen nem derült ki belőle, melyek azok az elemek, amelyek a tusában kombinálódnak. Ezért jelent meg a versenyszám elemeinek nevét angol mintájú, jelentéssűrítő összetételben egyesítő *lézerfutás*. Magyar szövegkörnyezetben is tagadhatatlanul gyakoribb nála azonban a mintaadó *laser run* kifejezés – váltakozó írásmóddal, olykor nagy kezdőbetű(k), illetve kötőjel alkalmazásával. A képhez sajnos az is hozzátartozik, hogy a magyarítás eredményét versenyszabályzatokban, sporthírekben a grammatikailag nyilvánvalóan helytelenül különírt *lézer futás* formában szintén láthatjuk. – A lézerfutás egyébként nemcsak az öttusa részeként él, hanem önálló sportággá is vált.

Az elmondottakhoz szemléltetésül két forrást idézek az internetről. – Az első egy 2021 márciusából való ismeretterjesztő írás. Figyelemkeltő címe: „*Lézerfutás: mintha egy izgalmas akciófilm főhőse lennél*”. És egy rövid, de beszédes bekezdése: „A magyarok körében is gyakorta *Laser Run*-ként emlegetett, viszonylag fiatal sportág az öttusa két versenyszámának házasságából született, ugyanis a futás és

a lövészet kombinációját takarja”. – A másik forrás a tévé sportcsatornájának hivatalos honlapja; a tudósítás persze a tokiói olimpia idejéről származik: „Kovács Sarolta briliáns *laser run*-ja olimpiai bronzérmet ért”.

Miért kedvesebb a sportújságírók és versenyszervezők számára a *laser run*, mint a *lézerfutás*? Szakmai oka nem lehet, hiszen a két azonos jelentésű forma között a szakszerűséget tekintve nincs különbség. Az ok nyilvánvalóan pszichológiai, szemléletbeli: a kedveltebb változat lehetőséget ad az angломánia és a sznobizmus kiélésére.

Szerintem viszont a *lézerfutás* elnevezés sokkal jobb. Nem egyszerűen azért, mert magyar elemekből áll (a *lézer* is régóta magyarrá vált!), hanem azért is, mert összetett szóként alkalmasabb a szakszói szerepre, mint a szókapcsolati formájú angolos változat. – Hadd tegyek hozzá még egy olyan érvet is, amely nem a mindennapi, illetve szakmai nyelvhasználattal kapcsolatos, hanem nyelvészeti szempontú: az összetett szó szótári rögzítése könnyebb, megszokottabb, természetesebb, mint az idegen szókapcsolati változaté. (Persze az utóbbi is megoldható feladat.)

A lézerfutásról való töprengés eszembe juttatott egy hozzá valamelyest hasonló, szintén kombinált, de téli sportágat. Két neve is használatos: a *biatlon* és a *sílóvészet*. Az előbbi jóval gyakrabban fordul elő. A Magyar értelmező kéziszótárban mindkettő címszóként szerepel.

A *biatlon* jelentését A magyar nyelv nagyszótára így határozza meg: 'sífutásból és fekvő, ill. álló testhelyzetben puskával teljesítendő, 50 méteres céllövészetből álló sportág; sílóvészet'. A jelentésadásnak ez a megformálása arra mutat, hogy a Nagyszótár (a még távoli jövőben) a *sílóvészet* főnevet szintén címszónak szánja.

A *biatlon* latin és görög elemekből álló nemzetközi szó, a szó szerinti jelentése 'kéttusa'. A sportkedvelők tudják, hogy a sífutásnak és a céllövészetnek a kombinációja. Elnevezését régóta megszokták. Ennek ellenére megszületett mel-

lé a *sílóvészet* szó is. Részint a magyarítás szándékával; részint pedig azért, hogy az elnevezés közvetlenül árulja el a kombináló sportágakat.

A *sílóvészet* megnevezés sem sikert nem aratott, sem kudarcot nem vallott. A nyelvhasználatban nem váltotta fel a *biatlon*-t, de ritkább szinonimaként sikerült mellé csatlakoznia.

A *sílóvészet* szót jelentéssűrítő összetétellel alkották, de véleményem szerint nem egészen helyes módon. Az összetételi elemek sorrendje olyasmit sugall, hogy a biatlon alapjában véve lövészet, de valamiképpen kombinálódik a síeléssel. Ennek azonban éppen a fordítottja igaz: a biatlon alapjában

A lézerfutás ikonja.
Forrás: Wikipédia

A sílóvészet ikonja.
Forrás: Wikimedia

véve sífutás, de a versenyzőknek bizonyos kijelölt állomásokon célba is kell löniük. Ezért úgy gondolom, hogy a *sílovészet* helyett a *lövészí* volna a megfelelőbb sorrend.

Félreértés ne essék: a *lövészí* használatát nem a *biatlon* helyébe, kiszorítására javaslom, hanem a szerintem kevésbé szerencsés *sílovészet* helyett.

És hogyan jutott eszembe az öttusa legfiatalabb versenyszámáról a kiflibe töltött forró virsli neve? Úgy, hogy a helyesírási szabályzatban rögzített *hot dog* alak ugyanúgy őrzi az idegen szó szerkezeti formát, mint a *laser run*. Pedig a kettő között annyiban nagy a különbség, hogy az előbbi már régen meghonosodott. Szerintem bátran írhatnánk egybe, ezzel is jelezve, hogy jövevényszónak tekintjük. Hiába tudjuk, hogy az angolban az ételnév szó szerinti jelentése 'forró kutya', a magyarban ennek az „átlátható” jelentésnek nincs nyoma. Nem kellene a különírás fenntartásával azt a látszatot kelteni, mintha lenne. A magyarban a két idegen

elem szerintem összeforrt, méghozzá nem is összetett szóvá, hanem egyszerűvé. Úgy gondolom tehát, hogy a helyes írásmód ez lenne: *hotdog*. Szókészletteni, jelentéstani és alakítani szempontból a különírás megőrzését nem tartom indokoltnak. Hogy ez a szavunk egy angol szó szerkezetre vezethető vissza, az csupán az etimológia (és persze a művelődéstörténet) ügye.

Írásom főszereplőiről tehát így összegezhetem a véleményemet: a *lézerfutás* több okból is megérdemelné, hogy előnyben részesítsék az idegen *laser run* formával szemben. A *biatlon* szinonimájaként a *lövészí* szót javaslom a *sílovészet* helyett. A *hotdog*(!) esetében pedig jó lenne egybeírással jelezni, hogy a szókészlet meghonosodott elemével, jövevényszóval van dolgunk.

Horváth László

nyelvész,

Nyelvtudományi Kutatóközpont

A magyar családnévtípusok

Családneveink a legtöbb európai néphez és nyelvhez hasonlóan igen változatos, évszázadok óta folyamatosan alakuló dinamikus rendszert alkotnak.

A magyar családnévanyag három nagy részből épül fel. Egyrészt az úgynevezett természetes családnévanyagból, amely a 14-15. század folyamán, spontán módon, a ma is létező ragadványnevekhez hasonló, megkülönböztető névelemekből jött létre, és vált öröklődővé. Másrészt az úgynevezett mesterséges családnévanyagból, amely főként a 19. századtól kezdődően alakult ki a tudatos és hivatalos névvaltoztatások eredményeképpen. Harmadrészt az idegen nyelvi eredetű családnévekből, amelyek a Kárpát-medence területén a magyarsággal együtt élő idegen nyelvű népesség családnévanyagából került a magyarba.

Ahogy korábbi írásainkban már olvashatták, a név elsődleges funkciója az identifikáció, a családnév is éppen ezt a célt szolgáltatta. A **természetes családnévek** előzményének tekintett megkülönböztető nevek a meglehetősen beszűkült keresztnévanyag mellett a névviselő pontos azonosítására voltak hivatottak azáltal, hogy visszaállították a közvetlen kapcsolatot név és viselője között. Bennük tükröződött a névviselő egy feltűnő, kirívó sajátossága, amely képes volt megkülönböztetni őt a közösség minden más tagjától. Ennélfogva a családnév megközelítésének egyik legérdekesebb módja annak feltárása, hogy adott történeti pillanatban a névviselő mely tulajdonsága motiválta a névadó közösséget a név megformálására és használatára.

A középkorban létrejött és azóta többé-kevésbé változatlan alakban öröklődő családnévek tehát beszámolhatnak a korabeli emberek életkörülményeiről és világszemléletéről. Nemcsak a nyelvészet, hanem számos más tudomány, így

példának okáért a történettudomány, a gazdaság-, a vallás- és kultúrtörténet számára is információkkal szolgálhatnak.

A családnéveket a létrejöttüket motiváló tényezők alapján a következő típusokba sorolhatjuk:

1. Az elnevezettnek a közösség többi tagjához viszonyított **tulajdonsága**: ez lehet külső, fizikai tulajdonság, példának okáért az elnevezett bőr- vagy hajszíne, arcszörzete, testi adottságai, testi hibái (pl. *Csonka*, *Csontos*, *Erős*, *Fodor*, *Vörös*, *Sánta*, *Szakáll*, *Balogh* 'balkazes'); belső, lelki tulajdonság (pl. *Bátor*, *Lelkes*, *Vad*, *Torkos*); életkor (pl. *Agg*, *Éltes*, *Fiatal*, *Koros*, *Ó*); szavajárás, vagyis egy olyan szó, szófordulat, amelyet az elnevezett gyakran mondogat (pl. *Aszongya*, *Bezzeg*, *Hallgass*, *Megállj*, *Mondom*, *Nosza*, *Talán*, *Hallja*).

2. Az elnevezettnek egy másik személyhez, **embercsoporthoz való viszonya**: idesorolható a közvetlen leszármazás. A név ilyenkor az apa vagy ritkábban az anya keresztnévvel azonosítja a névviselőt (pl. *Bedő*, *Pető*, *Pálfi*, *Magda*, *Sára*, *Ferenci*), vagy a rokoni kapcsolat típusának, esetleg a nemzedékek közötti kapcsolatnak a megnevezésével (pl. *Apa*, *Bátya*, *Ipa*, *Koma*, *Sógor*, *Szüle*, *Vő*). Szintén idetartozik annak a helyzetnek a megnevezése, amikor az elnevezett valakinek a szolgálatában áll, vagy valamilyen egyéb kapcsolat fűzi egy különleges társadalmi helyzetű személyhez (pl. *Bán*, *Érsek*, *Király*, *Pap*, *Herceg*, *Pasa*, *Vajda*); valamint egy másik néppel, népcsoporttal való kapcsolat is, legyen szó akár etnikai hovatartozásról vagy egyéb, pl. nyelvi, kulturális, földrajzi kapcsolatról (pl. *Cseh*, *Horvát*, *Kún*, *Magyar*, *Mizsér*, *Németh*, *Oláh*, *Polyák*, *Rácz*, *Székely*, *Tóth*, *Török*, *Kuruc*, *Labanc*).

3. Az elnevezett társadalmi **szerete**, állapota, helyzete: idetartozik a foglalkozás, tevékenység (pl. *Juhász*, *Nyíró*,

Pásztor, Ács, Bodnár, Varró, Szijjártó, Sütő). Vagy ilyen a foglalkozás, tevékenység eszköze, eredménye, (mellék-) terméke (pl. Forgács, Vas, Kötél, Kerék, Pogácsa), a tiszt-ség, méltóság (pl. Esküdt, Főnag, Kenéz, Porkoláb, Vajda), a társadalmi helyzet (pl. Jobbágy, Poór, Koldus, Szabados), a vagyoni helyzet (pl. Kincses, Pénzes, Gazdag), valamint a családi állapot megnevezése (pl. Nős, Házas, Özvegy).

4. Az elnevezettnak valamely földrajzi helyhez való viszonya: itt említhető az elnevezett származási helyére vagy lakhelyére utalás (pl. Erdélyi, Alföldi, Bakonyi, Szatmári, Szendre, Tisza, Zólyom, Vég, Szél, Dombi, Hegyi, Mező).

5. Az elnevezettnak valamely külső körülményhez való viszonya: idesorolhatók azok a nevek, amelyek bármilyen támpont nélkül neveznek meg bármely dolgot (pl. Ág, Buga, Kóka, Tőke, Oskola), illetve valamilyen eseményre utalnak, amelynek az elnevezett (fő)szereplője volt (pl. Paplövő, Papmaró, Papontó, Papverő, Péntek, Jóljárt).

Ebbe az öt típusba nemcsak a természetes, magyar nyelvi eredetű, hanem az idegen nyelvi eredetű családneveink is besorolhatók, ugyanis a középkor folyamán az európai kultúrkörben létrejött összes név hasonló szemléletben született. A különböző népek és nyelvek családnévanyagában az egyes típusok azonban eltérő arányban lehetnek jelen.

Az így létrejött családnévanyag mellett a 19. századtól számolhatunk a névváltoztatással létrehozott családnevek alkotta mesterséges családnévanyag alakulásával. Spontán névváltoztatás korábban is előfordult, de csak ekkortól indult meg a névváltoztatások hivatalos dokumentálása. Emellett fontos szerepet játszottak a nacionalizmus hatására megindult névmagyarosítási mozgalmak is, amelyek szorgalmazták az idegen családnevek magyarra változtatását. A mesterséges családnévanyag tehát magyar nyelvi eredetű neveket jelent, amelyek idegen vagy magyar eredetű nevek megváltoztatásával jöttek létre. Ez a változás jelenthetett tükörfordítást (pl. n. Schöhnauer > Szépliget, n. Schwarz > Fekete, szl. Petrovics > Petőfi), az eredeti családnév egy elemének elhagyását, az eredeti családnévhez egy új elem hozzáadását, illetve ezek kombinálását (pl. szl. Blaskovics > Blaskó, n. Theil > Táy, n. Kohn > Kunosy, szl. Hadzsits > Hadfi, szl. Palkovits > Pálkövi, ?Chiabai > Csabai), vagy az eredeti név jellegének, jelentésének valamilyen formában való megőrzését (pl. szl. Konstantinovics > Szilárdy, n. Gruber > Gödrösy, n. Müller > Malmay, n. Mausburger > Egervári), valamint az eredeti névhez semmilyen tekintet-

ben nem kapcsolódó új név felvételét (pl. n. Stern > Szerb, n. Guttman > Hunyady, n. Schmidt > Szenthegyi). Az utóbbi esetben sokszor törekedtek a kezdőbetű megtartására. A megfelelő nyelvi, nyelvészeti tudás hiányában olykor előfordulhattak megmosolyogtató tévedések is (pl. n. Buchberger > Könyvhegyi, az eredeti névben a német *die Buche* 'bükkfa' szót összetévesztve a *das Buch* 'könyv' szóval).

A mesterséges családneveknek a természetes nevektől való különválasztása a névadásban szerepet játszó szemlélet miatt indokolt. A természetes családnevek spontánul, az identifikáció érdekében, közösségi névadással jöttek létre, az előzményükként tekintett megkülönböztető nevek a bennük foglalt információ miatt szorosan kötődtek a névviselőhöz. A mesterséges családnevek ezzel szemben tudatosan, valamilyen konkrét céllal, önnevezés eredményeképpen jöttek létre. E cél lehetett az idegen származás eltitkolása, megtagadása, a magyarsághoz vagy bizonyos társadalmi réteghez való tartozás hangsúlyozása (pl. Rácz > Magyar, vagy gondoljunk csak Jókai Mór esetére, aki a forradalom hevében a köznéppel való szolidaritás érdekében eredeti Jókay családnevét lecserélte a tévesen nemesi származásra utalónak hitt y-t i-re).

A névváltoztatók jellemzően saját tudásukra támaszkodva akarva-akaratlanul is követték a természetes családnévanyag névtípusainak modelljét, és olyan neveket választottak, amelyek beleillettek a már meglévő rendszerbe. Egyes típusok azonban népszerűbbek voltak másoknál, például az -i/-y képzővel ellátott, származásra utaló családnevek típusa, amely eleve egy igen változatos csoportját jelentette a magyar családneveknek. Mivel a nemesség körében ez a névtípus volt a leggyakoribb, a névváltoztatók előszeretettel választották (pl. Mátrai, Hargitai, Kárpáthy). Gyakran előfordult, hogy nemcsak létező helynévhez, hanem kitalált, helynévszerű szóhoz, ún. pszeudotoponimához kapcsolták a képzőt (pl. Romváry, Szentpalóczy, Csigaházy, Aranykövi, Rózsakerti, Tühegyi). Szintén kifejezetten kedvelt típus volt a közvetlen leszármazásra utaló, -fi/-fy végű családnevek, amelyeket szintén a nemességgel azonosítottak. A névváltoztatók azonban nemcsak keresztnévhez, hanem közszavakhoz is kapcsolták a végződést (pl. Postafi, Ellenfi, Rózsafi, Tőkefi, Sétafi).

Hauber Kitty

doktori iskolai hallgató, ELTE;
tudományos segédmunkatárs, NYTK

MEGHÍVÓ

Az Anyanyelvapolók Szövetségének nevében szeretettel várjuk Önt és kísérijét a magyar nyelv napjának közös megünneplésére **2022. november 13-án vasárnap 15 órakor** a Magyar Művészeti Akadémia székházában, a Pesti Vigadó Dísztermében (1051 Budapest, Vigadó tér 2.). Ünnepi gálaműsorunkon adjuk át az Anyanyelvapolók Szövetsége díjait, pályázatainak elismeréseit. A gálaműsoron közreműködik a Magyar Örökség-díjas Cédus Táncegyüttes. Műsorvezetők: Bordi András és Török Annamária. Kérjük, hogy **részvételi szándékát november 10-ig** szíveskedjék jelezni a kovacs.zsuzsanna@anyanyelvapolo.hu címen vagy a +36 (30) 504 7423-as telefonszámon.

Evakuál

A szó már régóta él, de napjainkban, főleg az orosz–ukrán háború, valamint a különböző természeti katasztrófák miatt egyre gyakrabban halljuk és olvassuk. Noha van magyar megfelelője, amivel helyettesíthetnénk, mégis ezt használja gyakrabban a sajtó. Az Idegen szavak szótárában található első jelentése: 'kiürítés, kitelepítés ellenséges területről' értetőbb, kifejezőbb, tisztább, mint az idegen szó.

Érdekes más szótárakban is lapozgatni az idegen szó jelentésének pontosítása végett. A Magyar értelmező kéziszótár egy kicsit részletesebben fejt ki a jelentést, katonai és sajtónyelvinek minősítve, így: „Helységet kiürít. Ellenséges támadás elől valakiket áttelepít”. Műszaki szakszóként pedig ezt jelenti: „Vmit légüressé tesz”. – Ezekből, főleg az utóbbiból kiderül: az *evakuál* és a *kitelepít* nem is tekinthetők szinonimáknak.

Mint láttuk, az *evakuál* valamilyen terület kiürítését jelenti. Ezért tekintem hibásnak az ilyen mondatokat: „Az időseket és a gyerekeket péntek óta nem evakuálják a szakadarak.” „54 ezer embert evakuálnak egy II. világháborús bomba miatt.” „Ukrán sebesült katonákat evakuáltak az Azovszal acélüzemből.” „Több százezer katonát evakuáltak sikeresen a dunkerque-i katlanból a szövetségesek.” Az ukrán elnök tanácsadója cáfolja azt a hírt, hogy „az ukrán fegyveres erők olyan kórházakban és iskolákban rendezik be bázisaikat, ahonnan még nem evakuálták a civileket, ráadásul innen is tüzelnek az ellenségre.”

Ha megvizsgáljuk az *evakuál* szó etimológiáját, valóban hibásnak kell minősítenünk a fenti mondatokat. A szó latin eredetű, az *e-* (az *ex-*ből rövidült) 'ki' jelentésű előtag, az Édes Anyanyelvünkben éppen az előző számban foglalkozott Martzy Kinga a *huxit*, *brexít*, *grexit* stb. szavak keletkezésével, melyekben szintén megjelent ez a szóelem. Az 'üresít' jelentésű, önmagában nem használatos *-vakuál*-ban pedig mindenki felismeri a *vákuum* szót. Kiüresíteni területet, helységeket szoktak, nem pedig embereket, szemé-

lyeket. Az említett mondatokban, mint láttuk, az *evakuál* emberekre és nem területre vonatkozik.

A helytelen szóhasználat korábban is előfordult már a sajtóban, nyelv művelő szakirodalmunk régóta küzd ellene. Hadd hivatkozzam Szathmári Istvánra, aki a Magyar Nyelvőrben (1991. 115. évf. 1-2. sz.) fejt ki nézetét a szó használatáról. A Népszabadság 1985. november 22-i számának egy kisebb híradásából idéz: „A kubai polgári-védelem országos parancsnoksága közleményt adott ki a szigetország fellett a hét elején elhaladó hurrikán pusztításairól. (...) a hurrikán közeledtével több mint 400 ezer embert evakuáltak.”

A szerző, mint írja, megértette a mondatot, mivel ismeri az *evakuál* jelentését, de írásban még nem találkozott vele. Megemlíti, hogy az 1959–62-ben megjelent *Értelmező szótár* csillaggal jelöli a szót, tehát helyteleníti, az 1972-es kiadás azonban már nem tartja hibásnak. Valószínűleg azért, mert a szerzők úgy ítélték meg, hogy használata valamelyest elterjedt. Szathmári István szerint „jelentéstartalmilag érthető jelentésképződést futott be az ige. Tudniillik 'a várost, falut kiüresítő' jelentésből könnyen kialakulhatott 'a volt lakókat ki- vagy áttelepít' értelem. A szerző ugyan katonai és műszaki szakszóként elfogadja, de köznyelvi használatát nem javasolja. Magam is ezt a nézetet képviselem. Én is értem az *evakuál* tárgyának jelentéstani áthelyeződését, de nem támogatom a használatát. Nem kell mindent elfogadni, amit az ember megért.

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a 2003-as kiadású ÉKsz. egyáltalán nem jelöli csillaggal a szavakat, csak a fogalmi jelentésüket mutatja be: katonai, műszaki. Nyelvhelyesség szerint nem osztályozza a szavakat, hanem azoknak – használati körükön kívül – a stílusminősítését adja meg. Például így: *bizalmas*, *durva*, *gúnyos*, *trágár*, *tréfás* stb. Ez azonban már nem tartozik a kérdés tárgyalásához.

Dóra Zoltán

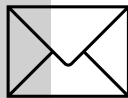
ny. magyartanár, Vác

Az oksági viszony kötőszói: a *hiszen* és a *mivel*

Egy korábbi Édes Anyanyelvünk-írásomban már utaltam arra, hogy a *hiszen* magyarázó kötőszónkat csak a nyilvánvaló ok kifejezésére használhatjuk. Eltűnőben van ugyanis az okadó *mivel* kötőszónk.

– Nyugaton erős lehűlés várható, **hiszen** ma éjjel felhőszakadásokra ébredhetünk; Új műsorral készül a debreceni Csokonai Fórum, **hiszen** megnyílik az új színház a hajdúsági fővárosban. Legyen népszerű rádióműsor, netán televíziós időjárásjelentés, a *hiszen* uralja a terepet.

Sz. Györfly Sarolta

Az oksági viszony talán az egyik legelvontabb – ha nem a legelvontabb – jelentéskategória, és mindennapi tapasztalataink alapján is tudjuk, mennyiféle kötőszó kapcsolódhat az ok-okozat – vagy okozat-ok – kifejezéséhez. Ahogy Sz. Györfly Sarolta éleslátóan rámutat, úgy tűnik, hogy a mai nyelvhasználat a *hiszen* kötőszót különösen előnyben részesíti, és ez a kapcsolóelem dominál az oksági viszony mondataiban. Ezt az olvasói megfigyelést a szemléltetés végett érdemes számszerűsíteni is. Ha a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ2) adatbázisában

rákeresünk a *hiszen* kötőszóra, akkor több, mint ötszázezer találatot kapunk. Ezzel szemben például a *mivel*-hez csak háromszázezer kapcsolódik, az *ugyanis*, a *tudniillik* vagy a *minthogy* kötőszókhöz pedig még ennél is – jelentősen – kevesebb. (A *hiszen*-t egyedül a *mert* kötőszó előzi meg.) Ebből a statisztikából is kitűnik, hogy túlnyomó részt a *hiszen* – és a *mert* – szerepel azokban a mondatokban, amelyekben valamiféle okságot fejezünk ki. Csakhogy ez nem azt jelenti, hogy minden esetben helyesen, funkciójuknak megfelelően használjuk a címben említett kötőszavakat.

Noha valóban többféle kapcsolóelem is megjelenhet az oksági viszonyban, figyelembe kell vennünk azt is, hogy ezek a kötőszók nem teljesen azonos jelentésűek, azonos funkciójuk – ahogy ezt Olvasónk is kiválóan látja –, és a használatban erre minden esetben oda kell figyelniük. Nézzük, milyen jelentést kapcsol az egyes kötőszókhöz A magyar nyelv értelmező szótára! A *hiszen* kötőszóra – kiemelve a legfontosabbakat – a következőket hozza a szótár.

hiszen [ɛ] kötőszó és határozószó

I. kötőszó <Megokolás, okadó magyarázat bevezetésére. Rendsz. az összefüggés természetes, magától értődő voltát is sugalmazza.>

1. <Olyan magától értődő, természetes összefüggésen alapuló magyarázat bevezetésére, amely a következményt tartalmazó mondat után áll, s az előzményt foglalja magában; kb. a. m.:> (s) ez természetes (is), mert ...; nem (is) csoda, mert ...

2. <Kiegészítendő kérdésre adott feleletben, annak kifejezésére, hogy a vele bevezetett mondat tartalmából természetesen következnek a kérdés tartalma, néha csodálkozásra, meglepetésre is utalva.>

7. <A hallgató, az olvasó előtt is ismeretes tényre, körülményre hivatkozó magyarázat bevezetésére v. a magyarázatot ilyennek feltüntetve; *úgyis*, *úgyse* szóval nyomósítva v. anélkül.>

II. határozószó (gyak. indulatszó-szerűen v. kötőszó-szerűen)

I. <Okhatározó mellékmondatban a kötőszó után, a magyarázat nyilvánvaló és érzelmileg színezett voltának érzéltetésére:> mert hiszen: mert természetesen, persze.

III. <Magától értődő(nek tartott) ráhagyás, megengedés, beleegyezés, hozzájárulás kifejezésére.>

A *hiszen* tehát valamilyen egészen nyilvánvaló, természetes ok kifejezéséhez kapcsolódik, ebben és csak ebben az esetben használható. A szótár meghatározása egyébként megegyezik Simonyi Zsigmond megállapításával is, amelyet a magyar kötőszókról írt átfogó művében olvashatunk. Simonyi is kiemeli azt a *hiszen* kapcsán, hogy mindig olyan mondatához kapcsolódik, amelyben már ismert vagy magától értetődő okot nevezünk meg. Hozzáteszi, hogy a *hiszen* felcserélhető egy kötőszóval, ez azonban nem a *mivel*, hanem a *minthogy*, amely szintén ismert ok bevezetésére szolgál. Ez alapján helyesnek értékelhetjük a következő mon-

datokat, hiszen mindegyik nyilvánvaló indoklást kapcsol az első tagmondatához. Sokoldalú művész, **hiszen** nemcsak játszik és rendez, hanem festeni is szokott (MNSZ2); [...] aki egy fantasztikus karrier csúcsára ért, **hiszen** sportolóként kétszer is a világ tetejére vitte Magyarországot (MNSZ2); Juventus az esélyese, **hiszen** remek formát mutat az olasz bajnokon (MNSZ2).

A *mivel*-hez egészen más meghatározás társul. Az ÉrtSz. így ír róla:

mivel [e] ragos névmás és kötőszó

II. kötőszó (kissé hivatalos)

1. <Olyan mondat bevezetésére, mely a másik mondatbeli okozat okát tartalmazza:> mert, minthogy.

2. <Olyan magyarázó értelmű mondat bevezetésére, amely a megelőző mondatbeli állítás érvényességének, helyességének támogatására, megokolására közli az állítás okát v. egyéb előzményét:> ugyanis.

Szeretném még egy gyakori hibára felhívni a figyelmet, amelynek vizsgálata közelebb visz az olvasói levél megválaszolásához, a *hiszen* és a *mivel* helyes használatának megértéséhez. Szemléltetésként álljon itt a következő példamondat. [...] ez azért is fontos, **hiszen** akár az export vonatkozásában ezek a vállalkozások adják a kivitel 20 százalékát (MNSZ2). Előfordul, hogy az *azért* utalószó és a *hiszen* kötőszó együtt jelenik meg, azonban ez hibás mondatszerkesztés. E megállapításom magyarázata előtt hadd tegyek egy rövid kitérőt azért, hogy világosabban álljon előttünk a probléma. Idáig még nem volt arról szó, hogy oksági viszony mindkét mondatkategóriában, alá- és mellérendelésben is megjelenik. A magyarázó mellérendelő mondat tipikus kötőszói közé tartozik a *hiszen*, az *ugyanis*, és a *tudniillik* is; míg az alárendelések tipikusan a *mert*, a *mivel*, a *merthogy*, a *minthogy*¹, az *amiért* kötőszókat használják. A két mondat típus között azonban nemcsak formai különbség van, hanem jelentésbeli-tartalmi eltéréssel is számolnunk kell. A mellérendelő, *hiszen* kötőszós mondatok csupán magyarázzák az okságot, plusz tartalmat, magyarázatot fűznek az okozatot tartalmazó mondatához. Éppen ezért a szakirodalom az ilyen típusú oksági viszonyt laza okságnak is nevezi. Az alárendelések esetében azonban szorosabb oksági viszonyról beszélhetünk. Ebben a típusban a főmondatban általában megjelenik egy névmási utalószó, amely tartalma a főmondatban kifejtetlen, és így szükségessé teszi a folytatást. A mellékmondat feladata, hogy ezt a kifejtetlen tartalmat kifejtse, megadja; ily módon az okhatározói alárendelő mondatoknál a *mivel* kötőszós tagmondat nem csupán magyarázatot fűz a főmondatához, hanem az okot mintegy közvetlenül

1 Megjegyzendő, hogy a *minthogy*-ot korábban már a *hiszen*-nel párhuzamosan említettem. A *hiszen* és a *minthogy* azonban nem szintaktikailag hasonlítanak, hanem jelentésben – mindkettő az ismert ok bevezetéseként szerepelhet. A *minthogy* mondattani szempontból a *mivel*-vel rokon, hiszen mindkét kötőszó alárendelésben jelenik meg.

tartalmazza, fejezi ki. Most utalnék vissza a fentebb idézett mondatra. [...] ez **azért** is fontos, **hiszen** akár az export vonatkozásában ezek a vállalkozások adják a kivitel 20 százalékát (MNSZ2). Minden bizonnyal már érzékelhető a hiba. A kiemelt **azért** névmás alárendelő mondatná teszi a közlést, a **hiszen** kötőszó viszont soha nem jelenhet meg alárendelésben, kizárólag csak mellérendeléshez kapcsolódhat.

Összefoglalva tehát, a **hiszen** és a **mivel** felcserélése, szinonimaként való használata azért nem lehetséges, mert a hozzájuk kapcsolódó alapjelentések különböznek. A **hiszen** kötőszót tartalmazó mondatban csupán a laza okság, a hozzáfűzött magyarázat jelenik meg, ezzel szemben a **mivel**-t használó alárendelések nem így, közvetetten adják meg az okozat okát, hanem

*Te is láthattad a vitorlást, **hiszen** ott voltál!* – okadó magyarázó mellérendelés ismert tények oksági összekapcsolásával.

***Azért** emlékszel a tájra, **mert** te is ott voltál* – okhatározói alárendelés az ok közvetlen hozzáadásával.

***Mivel** tiszta idő volt, jól sikerült a fotó* – okhatározói alárendelés közvetlenül az okból kiindulva.

Könyvkiadó, Budapest, 2017.

Simonyi Zsigmond 1881–1883. *A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete* I–III. Magyar Tud. Akadémia, Budapest.

közvetlen hozzáférést biztosítanak – sőt főmondatuk minden esetben meg is követeli az okot tartalmazó mellémondat jelenlétét.

Felhasznált szakirodalom

ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.

MGr. = *Magyar grammatika*. Szerk. Keszler Borbála. Műszaki

Horváth Zsófia

az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

A szorongás és a nyilvános beszéd

Egyetemi előadás, munkahelyi prezentáció, workshopos bemutató. Mindenki számára ismerős helyzet, amikor nagyobb hallgatóság előtt kell valamilyen témában, rövidebb felkészülést követően megszólalni, előadni. Vannak, akik számára ez nem megterhelő feladat, ám a legtöbb ember a nyilvános beszéd lehetőségétől is ódzkodik, a szituáció félelemmel tölti el, „izgul”. A félelemnek gyakran látható jelei is vannak, az előadó elpirul, hangja elhalkul vagy remeg. A nyilvános beszéd-től való látható félelmet hétköznapi szóval izgalomnak nevezzük, a pszichológia azonban más terminust használ: a szorongást. Fontos leszögezni, hogy az izgalom és a szorongás valójában nem azonos. A szorongásnak több fajtája van, beszélhetünk többek között agorafóbiáról, idegen nyelvi szorongásról vagy szociális szorongásról. Utóbbi az a jelenség, amely (más társas szituáció mellett) a fenti helyzetekben érzett félelemért felelős. A szociális szorongás (angolul: social anxiety disorder) egy veszjelző funkció,

amelyet egy helyzet jelenléte vagy előre látható bekövetkezése okoz, a szorongó fél a társas interakcióktól, attól, hogy negatívan ítélik meg, sőt a társas helyzeteket csakis intenzív félelem árán tudja elviselni. Ennek egy speciális változata a nyilvános beszéd okozta félelem, azaz a public speaking anxiety, amikor kifejezetten a nyilvános beszéd-től tart valaki. Ennek mértékét befolyásol(hat)ja a közönség összetétele vagy a tapasztalat mennyisége is.

A szorongás beszédre gyakorolt hatását már számos kutatás vizsgálta. A szorongók kevésbé tartják a szemkontaktust a közönséggel, vagy kevésbé tudnak figyelni a környezetükre, hevesebben

dobog a szívük, zavartak, de volt kutatás, amely kimutatta: a szorongók több pozitív töltetű kifejezést és kevesebb tagadószt használtak, mint a kontrollcsoport.

Fontos kiemelni, hogy másképp beszélünk, ha előadunk; másképp, ha barátainkkal társalgunk, vagy ha felolvasunk egy szöveget. A pszicholingvisztika ezeket a szituációkat

beszédfeladatnak (gyakran beszédmódnak vagy beszéd-típusnak) nevezi. Számos kutatás igazolja, hogy a beszédfeladatok temporális értékei eltérnek egymástól. Jellemzően lassabban, több szünet produkálásával beszélünk spontán megnyilvánulás esetén, míg az előre rögzített szövegeket jóval gyorsabban, kevesebb szünettel tarkítva olvassuk fel. Ennek oka a beszéd tervezési folyamatában keresendő; míg spontán beszéd esetén az összes tervezési szint egy időben működik – hiszen a mondanivaló fogalmi előkészítése, a grammatikai kódolás, a fonológiai kódolás, valamint az artikuláció megtervezése és kivitelezése is feladat –, addig a másik véglet, a felolvasás során az első szintek működésére nincsen szükség. Ezek a tervezési folyamatok hatnak az úgynevezett megakadásjelenségekre is. Beszédünk folytonosságát különféle hibák tarkítják, bizonytalanságból, illetve a tervezési folyamatok nem megfelelő működéséből adódóan. A különböző beszédfeladatok során eltér a megakadásjelenségek egyes típusainak száma és gyakorisága. Egy előadás során kevesebbet hezitálunk (ööö-zünk), illetve kevésbé keresgéljük a megfelelő szavakat, kifejezéseket, és nem használunk annyi töltelékszót a mondanánk során, mint egy spontán megnyilvánulás esetén. Nyilvánvalóan irreális elvárni azt, hogy az előadásunk (a fenti jellemzőket tekintve) a felolvasáshoz hasonló legyen. Nem is szükségeszerű, hiszen percepció oldalról, azaz a hallgatóság szempontját nézve ez nem is előnyös. A hallgatók számára a szünetek, újakezdések, hezitálások segít(het)ik a megértést, mert időt hagynak az elhangzottak feldolgozására.

Egy jelenleg is zajló, nyilvános előadásokat fókuszpontba helyező kutatás eddigi eredményei azt mutatják, hogy összefüggés van a szorongás mértéke és a nyilvános előadás temporális sajátosságai között. A kifejezetten szorongók és a legkevésbé szorongók gyorsabban beszélnek, mint az

átlagos mértékben szorongó előadók. Felmerülhet az a magyarázat, hogy a nagyon kis mértékben szorongók nem fordítanak akkora figyelmet az előadás érthetőségére, míg az erős félelmet érző beszélők hamar „túl szeretnének esni” a számukra ijesztő és kellemetlen helyzeten. Emellett az adatok arra utalnak, hogy a nagyon szorongó személyek szakadozottabban beszélnek, többször tartanak szünetet úgy, hogy céljuk nem a szöveg értelmi tagolása vagy a szükséges levegővétel.

Felmerülhet a kérdés, hogy milyen az ideális előadás pszicholingvisztikai szempontból, van-e olyan, hogy „jó” előadó, „jó” előadás. A „jóság” szubjektív fogalom, egyénfüggő egy előadás megítélése, ugyanakkor vannak olyan előadók, akik beszédét nagy általánosságban „jónak” tartjuk, és vannak olyan személyek, akik nyilvános beszédét a hallgatók nagy része egyértelműen követhetetlennek jellemez. Tudományos szempontból nehéz megragadni és definiálni a „hatásos előadás” fogalmát, ugyanakkor többen megpróbálták: *karizmatikus beszéd* terminussal él a szakirodalom, amely a *mondanivaló/tartalom* és a *kivitelezés* pillérekre épít. Strangert egy kutatásában arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen a jó előadó. Vizsgálatában arra kérte a hallgatókat, hogy pontozzák az előadókat, majd társítsanak a beszédekhez bizonyos jellemzőket. Az eredményei szerint a jó előadó megbízható, energikus, hiteles és elkötelezett, beszéde gyors, ugyanakkor keveset hezitál, és az előadása nem monoton. Ez egy laikus számára sem meglepő, ugyanakkor új, érdekes (és elgondolkodtató) eredmény az, hogy a legjobb beszélőket értékelték a hallgatók a legagresszívabbnak és leginkább vádaskodóknak.

Tóbisz-Hertelendy Réka
doktorandusz, ELTE BTK

Ritkaságból trend?

A *megvisz* ige újabb jelentése

Nyelvünk – a minket körülölelő természethez hasonlóan – állandó mozgásban van: idővel minden megváltozhat benne, tehát nemcsak a szókincsben, hanem az egész nyelvi rendszerben, még az erősebb(en) strukturált mondattani rendszerben is regisztrálhatók változások. A módosulást a nyelv saját törvényszerűségei és a beszélők ösztönös nyelvalkotói tevékenysége befolyásolták. Úgy tűnik, a változás szele a *meg-* igekötőt, s (újabban) a *megvisz* igekötős igét is elérte.

1. A *megvisz* korábbi vonzatstruktúrája és jelentései

valaki megvisz valamit valakinek: (a) 'visszavisz valamit', (b) 'elvisz valamit oda, ahová kell';

(a) Ősi igekötőink (*be-, ki-, le-, fel-, el-, meg-*) „hová?” kérdésre felelő határozószókból keletkeztek, ám idővel eredeti, határozószói jelentésüktől fokozatosan eltávolodtak: a *meg-* igekötő egykor 'hátra, vissza' jelentésben élt, ma leggyakrabban a cselekvés befejezettségét jelöli, vö. *ebédel ~ megebédel, talál ~ megtalál, ír ~ megír*. Budenz József 1863-as beszámolója szerint már a 19. századi anyanyelvi beszélők sem ismerték a *meg-* eredeti 'hátra, vissza' jelentését¹. Néhány igével való kapcsolatában azonban még ma is rekonstruálható a *meg-* eredeti funkciója, pl. *megviszi a tartozást* 'visszaadja a pénzt, amivel tartozik', *megjön a boltból*

1 Budenz József 1863. A magyar meg igekötőről. *Nyelvtudományi Közlemények* 2: 161–188.

'visszajön a boltból', *megfordul* 'visszafordul', *megtér* 'visszafordul, visszatér, ti. Istenhez'.

A *megvisz* ige mellett 'visszavisz valamit' jelentésben a tárgyi mondatrész szerepét csak adott jelentéstani tulajdonságokkal rendelkező névszók tölthetik be, nevezetesen a pénz, az adósság és a tartozás.

(b) A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ2) adatbázisában és az interneten végzett kutatásom² alapján a *megvisz* ('elvisz valamit oda, ahová kell') tárgyi mondatrésze négyféle jelentéstani csoportból kerülhet ki:

- mondás, illetve kihirdetés aktusa: *hír*³, *felírás* (pl. rendeké, vö. felirat), *eredmény*, *üzenet*, *jelentés* (pl. egy csatáról), *parancs*, *tréfa*, *átok*, *válasz*, *felelet*, pl. *Küldöttség utazott Bécsbe, hogy V. Ferdinánd királynak megvigye a rendek felírását*;

- érzelmi-értékelő attitűd: *hódolat*, pl. *Tagja volt annak a követségnek, amelyet 1603 elején a gyulafehérvári országgyűlés Rudolf császárhoz küldött, hogy Erdély hódolatát megvigye*;

- kapcsolatfelvétel, kapcsolattartás mozzanata: *köszöntés*, *üdvözlés*, pl. *Mint halljuk, az első távsürgöny városunk hódolatteljes üdvözlését fogja megvinni Ő Felségének, legmagasb névnapja alkalmából* (Eger című hetilap, 1866);

- hitelesítés, beleegyezés: *aláírás*, pl. *Döntésemre vár, hogy írásba foglalt aláírásomat a kormányhatóságoknak megvigye*.

A felsorolt tárgyi bővítmények közül jó néhány idegenszerűnek tűnik a mai nyelvhasználó számára (pl. *felírás*, *tréfa*, *átok*), de a nyelvünk korábbi állapotát őrző szövegekben szép számban megtalálhatók. A *megvisz* igekötős összetétel a tárgyalt jelentésekben igazi ritkaságnak számít: ma leginkább szépirodalmi szövegekben, tudományos cikkekben (pl. történettudomány) és a Szentírásban találkozhatunk vele, szóbeli kommunikáció során ritkán használjuk.

2. A *megvisz* új vonzatstruktúrája és jelentése: *valami megvisz valakit*

A vonzatszerkezet megváltozásával új igei jelentés jött létre, melynek felbukkanása az interneten 2012-ből adathozható először egy meglehetősen talányos jelentésű mondatban: *Megviszi az arcod rendesen* (Origo). Ma már egyre többször használják írásban és szóban egyaránt. A *valami megvisz valakit* szerkezetben a cselekvés elszenvetője ('az, aki valaki vagy valami hatására állapotváltozáson megy át') mindig személy (ember). Vajon kinek vagy minek a hatására következik be az állapotváltozás? Az MNSZ2 adatbázisában

és az interneten fellelhető példák alapján az alanyi pozíciót leggyakrabban betöltő folyamatok, dolgok, állapotok stb. (amelyek *megvihetnek valakit*, azaz 'hatással lehetnek valakire') a következők:

- szórakoztatóipari termékek (pl. zene, film, számítógépes játék): *Teljesen megvitt ez az album, egy hónapja folyamatosan pörög*;

- szabadidős tevékenységek (pl. buli, tánc, koncert, előadások): *Nagyon megvitt a szombati buli*;

- betegség, fáradtság: *Engem kb. 10 évente megvisz az influ*;

- megváltozott élethelyzet (pl. karantén): *Megvisz már a karantén, szétfolyok a kanapén*;

- emberi szervezetbe kerülő anyag: addiktív szerek, élvezeti cikkek, pl. alkohol, kábítószer: *Ha elrontod, barátom, nagyon gyorsan megvisz 300 liter bor néhány óra alatt; egészségügyi szerek, pl. vakcina, gyógyszer, tableta: Nagyon megvitt téged az orosz vakcina*.

A *megvisz* új jelentésében valamilyen külső impulzus által előidézett erős érzelmi hatásra, válaszreakcióra utal, amely lehet pozitív ('nagyon tetszik', 'nagyon meglep'), pl. *Számomra a filmet megmentette, és így kifejezetten jóérzéssel távoztam a következő miatt: a mesterséges intelligencia vs. emberi faj gondolatmenet nagyon megvitt; Volt ötmillió féle chips, de ami a legparább, vehettél jégkrémet is a moziban... Ez annyira megvitt, hogy le is fotóztam...*

Az előidézett hatás lehet negatív ('legyengít, tönkretesz') is: *Sok lányt ismerek, akit teljesen megvitt és kifacsart ez a világ*.

Előfordul, hogy a 'valami fizikálisan vagy szellemileg hatalmába kerít' pozitív létérzet az emberi akarat és tudatosság gyengülésével jár együtt, így pl. *Teljesen megvitt ez az album, egy hónapja folyamatosan pörög* 'Olyannyira hatalmába kerített az album, hogy már-már függővé váltam: újra és újra, már-már kényszeresen meg kell hallgatnom, nem tudom abbahagyni'.

A *megvisz* hasonló jelentéstani vonásokat mutat, mint a *levesz valakit a lábáról* 'elbűvöl, elvarázsol', valamint a *ledönt valakit a lábáról* 'teljesen elerőtlenít valakit' kifejezések. Meghatározott kontextusban e szerkezetek felcserélhetőnek tűnnek, vö.

Teljesen megvitt ez az album ~ Teljesen levett a lábamról ez az album ('elbűvölt, elvarázsol'),

Engem kb. 10 évente megvisz az influ ~ Engem kb. 10 évente ledönt a lábamról az influ ('legyengít, elerőtlenít').

Az adatok arról tanúskodnak, hogy a *megvisz* jelentéshálózata kiterjedni látszik, amely annak előfordulási rátájára (is) jótékony hatást gyakorol: egykori ritkaságból hamarosan talán trenddé nőheti ki magát. Azt hiszem, az új *megvisz* néhányunkat (pozitív vagy negatív értelemben) kellőképpen megvitt...

Erdélyi Kiara
egyetemi hallgató, KRE

2 A kutatást 2022 júniusában és augusztusában végeztem el.

3 A *megvisz* ige 'elvisz valamit oda, ahová kell' jelentésben leggyakrabban a *hír* főnév tárgyragos alakját veszi magához (MNSZ2: 103 esetből 80-szor [~78%]), pl. *Gondoltam, megviszem a hírt a többieknek*.

(El)fordításmorzsa – magyarról

Pár éve egyik egyetemünk oktatója körlevélben fordult a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagjaihoz (így hozzám is): nézete szerint érdemes lenne létrehozni a fordítástudományi tagozatot. Helyeslésemet rögtön e-mailben közöltem vele, megvallva azonban azt, hogy több okból kifolyólag nem tudnék már aktívan részt vállalni e mindenképp fontos „műhely” munkájában.

Senki se szégyellje, hogyha nem avagy nem eléggé ért hozzá, netán eleve távol áll tőle a szövegátültetés mestersege/tudománya. Persze ettől függetlenül azért megadatik olykor-olykor – egy-egy idegen nyelv birtokában –, hogy megpróbálkozunk e nem könnyű feladattal: ha csupán a magunk gyönyörűségére, esetleg egy (alkalmi) vidám társaság szórakoztatására. Jól emlékszünk: (közép)iskolai nagydolgozataink írásakor jóval könnyebb és eredményesebb is volt, ha magyarra kellett fordítanunk egy megadott szöveget. Ha viszont idegen nyelvre fordítottunk, már a szótárázás is bőven elvehetette az időnket. (Nem beszélve a melléfordításról, a „lejterjakab”-okról!)

Egy a legközismertebb lejterjakabok közül. Forrás: eduline.hu

A továbbiakban mindössze egy-egy ismerős versmond(ka) kerül terítékre: mégpedig idegen nyelvre fordítással. Ezek többségükben a magam leleményei; egyiket-másikat akár évtizedek óta hordoztam a fejemben, most írom le őket először. Céлом az, hogy fölhívjam azok figyelmét hasonló lehetőségekre, akik valóban kedvet kapnának hozzá, hogy teszem azt angolra, németre, franciára, olaszra, spanyolra szívesen áttennének valamilyen magyar műcímet, verssort vagy hasonlót. Mindezt, ismétlem, kedvtelésből, szórakoz(tat)ásból. Én ezúttal kifejezetten az orosz és a latin nyelvtudásommal próbálkozom bemutatni néhány érdekes lehetőséget.

Rég nem tanítják már osztálymérétekben „felszabadító-ink” nyelvét, de minimális orosz ismerettel is rájöhetünk, hogy egyik magyar nótánk mely sora lehet ez: Maladája jijó máma, nád’ i jijó ljubity [a legegyszerűbb fonetikus átírásban]. Könnyen kitalálhatjuk, hogy a „Kis kút, kerek kút...” ezen versszakzáró mondatáról van szó: „Fiatal az édesanyja, azt is kell szeretni.” – 19. századi nagy költőnk-

nél olvashatjuk: Rógyina prézsgye (v)szívó. Mi lehet ez a megszívlelendő kijelentés egy kétsoros epigramma végén? Hát ez: „A haza minden előtt.” Kölcsey Ferenc köti lelkére a 21. század magyarjának is. – Van egy nagyjából ’nem addig van az!’ jelentésű szólásunk, kis jóindulattal afféle belrímes egysorosunk. Egyszerűségében bátran ajánlhatjuk akár orosz barátunknak is, magyarra meg már vissza se kell fordítani. Íme: Nye toda Buda!

A YouTube-on régi táncdalok közt tallózatok (szörfözök). Koós János ezzel az ismétlődő kezdéssel örvendeztet meg, immár ékes latinsággal, na persze csak az én részemről: Sine amicis amb’lat (ejtsd: szine amicisz amblat). Közbevetőleg megjegyzem: szükség van olykor az úgynevezett elízióra, azaz hangzókieséssel is kell hogy éljünk. A fönti orosz idézetek közt már akadt rá példa: a nádó helyett nád’ szerepelt. Esetünkben az amb’lat igazából és teljesen az ambulat igealak. De mi is ez a dal magyarul? Címe és kezdete ez: „Barátok nélkül köszál...” – Hangkiesés áll az élen ennek is: Carmin’ autem antiqua manent (kármin autem antikva manent). Nos, ekképp zárul nem csupán latinul (!) az Ajjaj, fekete vonat... kezdetű dal: „De a nóta a régi marad!”. Az említett Koós János különben ugyanilyen jópofasággal áll elő, és ezt bárki ellenőrizheti az interneten, amikor az imént említett táncdalt oroszok (szovjetek?) számára a nyelvükön éneklí. A ma is közsímert, immár több mint fél évszázados Havasy Viktor-szerzemény kezdete magyarul: „Ajaj, fekete vonat, / elvitted a páromat...” Az énekessel pedig együtt fújja a közönség: Ajaj, ti csorni(j) pojezd, / zabral maju miluju...

Térjünk vissza a latin nyelvhez. Milyen szépen élne Petőfi többször is ezzel a dallamos refrénnel, ha nem magyarul vetné papírra: Melolontha, flava melolontha (melolonta, fláva melolonta). De hát ő így ismételteti: „Cserebogár, sár-ga cserebogár.”

Biztosabb/hitelesebb nyelvtudással akár messzebbre is elmerészkedhetünk. Épp ezt bizonyítandó, befejezésül hadd állítsak emléket a több nyelven kitűnően beszélő Hardi István (1910–1986) kecskeméti piarista tanár úrnak. Szerény ember lévén, ezt a saját fordításszöveget sehol nem publikálta, ám mindenkori latinosa diákjaival többször és szívesen énekelgette. Elárulom, magyarul így fest ez az ismerősen csengő kedves nóta: „Hullámzó Balaton tetején / Csónakázik egy halászegény. / Hálóját a szerencse, őt magát a kedvese / Elhagyta, el a szegényt”. Cicero, Julius Caesar vagy épp Vergilius veretes nyelvén mindez így hangzik Hardi atya jóvoltából: Spumantis Balatonis undis / Navigat piscator iuvenis. / Rete suum fortuna, eumque puellula / Miserum deseruit. Fonetikusán: Szpumantisz Balatonisz undisz / navigat piszkátor juvenisz. / Réte suum fortuna, eumkve puellula / mizerum dézeruit.

Holczér József

piarista szerzetes, ny. gimn. tanár, Kecskemét

Fókuszáljunk a volumenre!

Tisztelt Szövetség!

Rettenetesen bántja a fülemet a **fókusz** szó gyakori használata. Most már mindenki fókuszál. Ez egy latin szó. Eredetileg bizonyos erővonalak metszéspontját jelenti. Leginkább az optikai tudományban használatos. Most mégis gyakran (egyre gyakrabban) illesztik be mondanivalójukba az emberek. Sajnos a tévéműsorok szerkesztői is gyakran használják. Mintha elfelejtettük volna az **összpontosítás** gyönyörű szavunkat. (...) Ugyanez a véleményem a **volumen** szó használatáról a *mennyiség*, *mérték* szavaink helyett. (...) Lehet, hogy kihalnak a **mérték** és a *mennyiség* szavaink?

Üdvözzel: **Zsigmond Gábor**

A *fókuszál*, *volumen* (valamint például *reális*, *reprezentál*) – szaknyelvi, sajtónyelvi és köznyelvi *alternatívák*. Ilyen és ezekhez hasonló idegen eredetű szavakkal nap mint nap találkozunk, amikor rádiót hallgatunk, híreket olvasunk, vagy esetleg beszélgetésbe elegyedünk valakivel. Elsőre szinte fel sem tűnik idegen eredetűk, a szavakat a legnagyobb természetességgel használjuk a hétköznapiakban. Ahogyan a társadalom és a tudomány változik, nyelvünk is folyamatosan formálódik, amelynek következménye lehet az, hogy egyes magyar kifejezéseket idegen eredetű szavakra cserélünk. De valóban *fókuszálhatunk-e* az *összpontosítás* helyett, és beszélhetünk-e csupán *volumen*-ről *mennyiség*, *mérték* szavainkat elhagyva vagy elfelejtve?

Érdemes először megvizsgálni, hogy az idegen eredetű *fókusz* és *volumen* szavak mennyire egyeznek a magyar *összpontosít* és *mérték*, *mennyiség* kifejezésekkel. A *fókuszál* szó, ahogyan Olvasónk is írta, latin eredetű, amely valószínűleg a *focus* latin 'tűz, tűzhely' jelentésű főnévből ered, amely átvitt értelemben utalhatott az otthonra és a családra is. A tudományos szaknyelvben használatos 'erővonalak metszéspontja' jelentéssel írásban először Kepler 1604-ben keletkezett tanulmányában jelent meg. A jelentés eredete valószínűleg egy optikai jelenségre vezethető vissza, a szó a lencsék által egy pontban összegyűjtött fényre vonatkozhatott. Átvitt, hétköznapi értelemben, mint 'középpont', csak a 18. században terjedt el, amelyből a 19. században angol nyelvterületen 'középpontba helyez' jelentéssel létrejött a *focus* ige. A *fókusz* szó közvetlen kölcsönzéssel számos európai nyelvbe bekerült, eleinte tudományos műszó-

ként. A már említett angol (*focus*) mellett a német (*Fokus*), az olasz (*foco*) és a cseh (*fokus*) nyelvekben is megtalálható. A magyar nyelvben a 19. század elején jelent meg a *focus* szó, már 'középpont, centrum' jelentéssel. Később a magyar helyesíráshoz alkalmazkodva *fókusz* alakban terjedt el, ebből jött létre a *fókuszál* ige az idegen eredetű szavakhoz gyakran illesztett *-ál* igeképző segítségével. Az ige két jelentése van: 'fizikai fény-, röntgen- vagy más sugarakat egy pontba egyesít' értelemben a tudományos (mértani és fénytani) szakszókincs részét képezi, míg 'a figyelmet valami körülhatárolt entitásra irányítja' jelentésben a hétköznapi szókincsünk részévé vált. Az *összpontosít* ige átvitt értelmű jelentése 'egyetlen meghatározott célra irányít; koncentrálni', amely ebben az értelemben megfeleltethető a *fókuszál* ige hétköznapi jelentésének, a két szó használható szinonimaként. A *fókusz* szó olyannyira előtérbe került az elmúlt évtizedekben, köszönhetően az egyes szaknyelveknek, sportnyelvnek, bizonyos műsorcímeknek, hogy mára nem meglepő, hogy a *fókuszál* szó egyenrangú szinonimájává vált a magyar megfelelőjének.

A *volumen* szó szintén latin eredetű, eredeti jelentései 'kanyarodás', 'körpálya', 'könyvtekercs'. Eleinte a többkötetes művek egy kötetének megjelölésére használták, ebből alakult ki a második jelentése: 'térfogat, terjedelem, mennyiség', utalva a könyvek terjedelmére, esetleg méretére.

A szó a 17. században terjedt el Európában, és vált nemzetközi szóvá, több jelentésében is megtalálható a nyelvekben. Habár a magyar nyelvben is használható a második jelentésben, ha megvizsgáljuk a *volumen* szó megjelenéseit, ennél sokkal szélesebb jelentéshálót fedezhetünk fel. A *termelés volumen*e kifejezésben nagyságrendet jelent, ebben az értelemben használják a közgazdaságtanban. A hajbalzsamok, hajápolás tekintetében a *volumen* a dúsításra utal, amely inkább így a 'sűrűség' jelentésnek felel meg.

A zenelelőzők esetében a hangerő növelését jelöli, szinonimája a (*hang*)erősség lehetne. Továbbá átvitt értelemben a *nagy volumenű* kifejezést használjuk meghatározó, nagy horderejű dolgokra, eseményekre, jelentése ebben az esetben 'fontos, jelentős'. Tehát a *volumen* szót a változatos használata alapján csupán egyetlen magyar kifejezéssel nem lehet megfeleltetni. Bizonyos szaknyelvekben, mint a közgazdaságtan nyelvében, fontos a szó használata, a hétköznapiakban azonban inkább divatszóként jelenik meg, legtöbbször angol mintára, változatos értelemben.

Mind a *fókusz*, mind a *volumen* szavak számos más nyelvben megtalálhatók, tekinthetők nemzetközi szavaknak. Az ilyen jellegű idegen szavak többnyire a sajtó vagy a tudomá-

nyok nyelvhasználatában fordulnak elő, ezek segítségével terjednek el széles körben. A publicisztika nyelve az egyik legsokrétűbb nyelvváltozat, amelynek jellegzetességeit az újság, rádió, televízió és internet nyelvhasználatában figyelhetjük meg. A sajtónyelv nem riad vissza attól, hogy a legkülönbözőbb stílusrétegeket ötvözze; az aktuális témához igazítva megférnek egymás mellett a szaknyelvek, a szleng és akár az argó szavai, a neologizmusok és az idegen szavak is. Bizonyos helyzetekben a téma megkívánja a szakszavak beemelését, máskor az érdekes hangzású, idegen eredetű, akár újító szavak inkább a figyelemfelkeltést célozzák, hiszen az elsőre nehezen érthető kifejezések a megértés pillanatában nagyobb erővel hathatnak. A tömegkommunikáció megjelenésével a szavak még könnyebben áramlanak a nyelvek között, a média pedig nagy hatással van a hétköznapi nyelvhasználatunkra, így nem meglepő, hogy ma már a *fókuszál* és *volumen* szavakat a mindennapi beszélgetések során is alkalmazzuk.

A *fókuszál* és *volumen* szavak ma már nem hangzanak teljesen idegennek és újszerűnek, a kifejezéseket a múlt században is előszeretettel használták az újságokban, rádióműsorokban és a televízióban. A *fókuszál* szó régóta jelen van a nyelvben, konkrét és elvont jelentése is 'összszegyűjtés, összpontosítás'. A szó gyakori megjelenésének köszönhetően a nyelv teljesen befogadta, használata egyszerű és természetes. A *volumen* szónak ezzel szemben

rengeteg különböző jelentése van, minden nyelvi réteg más és más értelemben használja. Éppen ezért köznap nyelvhasználatban érdemes a *volumen* szó helyett magyar kifejezéseket választani a pontos, kifejező és igényes megfogalmazás érdekében.

Irodalom:

ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. Pusztai Ferenc. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. [+ *Mutató*. Szerk. S. Hámosi Antónia – Zaicz Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.]

Gaál Edit 2016. *Magyar nyelv. Szintek, síkok, hálózatok - Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 182., Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

Internetes források:

<https://www.etymonline.com/word/focus>

<https://www.etymonline.com/word/volume>

Martzy Kinga
egyetemi hallgató, ELTE

Az anyanyelven való tanulástól a csillagos égig

Ha szeptember, akkor iskola: az anyanyelv és a (felső-) oktatás volt a témája az Anyanyelvi est fiataloknak című sorozat legutóbbi estjének a Józsa Judit Galériában. Blankó Miklós szerkesztő Veres Mártonnal (VM), a Magyar Ifjúsági Konferencia elnökével, Murai Lászlóval (ML), a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciájának elnökével, valamint Menyhárt Barbarával (MB), az Önkormányzat külhoni programjának vezetőjével beszélgettünk. Az esemény vendége volt Ááry-Tamás Lajos oktatási ombudsman is.

BM: A Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája 1989 óta a hazai hallgatói érdekképviselő legfőbb fóruma, a Magyar Ifjúsági Konferencia pedig 1999 óta a nemzetpolitika egyik ifjúságpolitikai pillére. Mikor jött el az a pillanat, amikor az ifjúsági érdekképviselő már nem csak a határon belüli fiatalok ügyeit tekintette magáénak?

MB: A HÖÖK 2014-ben fogalmazta meg célként, hogy a magyar hallgatókért és egy egységes Kárpát-medencei oktatási és érdekképviselői térért dolgozzon. Tagszerve-

zeteink alakultak Erdélyben, Felvidéken, Kárpátalján, Délvidéken a szervezeten belül rendezett jogviszonnyal, azaz: szavazattal rendelkeznek közgyűléseinken, és ott vannak vezetőképzéseinken. Ez a tevékenység bővült a társadalmi felelősségvállalás különböző változataival: például egészségügyi szűréseket szerveztünk Kárpátalján, most pedig a magyar szórványban élőknek gyűjtünk tanszereket.

VM: Alma materemben, az ELTE bölcsészkarán a 2000-es évek közepétől voltak külhoni ügyekkel foglalkozó hallgatók, és 2007-től már a HÖÖK-ban is volt ilyen képviselő, de küldetésünket valóban 2014-ben emeltük szervezeti szintre. Ekkor kerültek be az érdekképviselői homloktérbe a külhoni magyar hallgatók. Ez fontos értékválasztás és morális kérdés volt, s meg is szerveztük külhoni közgyűléseinket Komáromban, majd Marosvásárhelyen. Itt jó ideje elhúzódó konfliktussal találtuk szembe magunkat: a román oktatáspolitikai megnehezítette az anyanyelven való tanulást magyar ajkú állampolgárainak a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen. Ottlétünkkel felhívtuk a figyelmet az igazságtalanságra. Bekerült a sajtóba és a közbeszédbe, és ez már önmagában jelentős lépés volt. Ha egy nemzeti kisebbség nyelvhasználati jogán csorba esik,

akkor a közösség megpróbál harcolni jogáért, és ebben a harcban igyekeztünk segíteni bajtársainkat. Hiszem, hogy ez a lelki-erkölcsi támogatás, ha nem is oldotta fel a konfliktust, de közelebb vitte az ügyet a megoldáshoz.

BM: *Az ifjúság helyzetét valóban meghatározza, hogy – már óvodától kezdve – tanulhatnak-e a gyerekek, később a gimnazisták, a főiskolások és az egyetemisták anyanyelvükön. Milyenek a Kárpát-medencei állapotok ebből a szempontból?*

VM: Az elcsatolt országrészekben a többségi társadalom „kreatív” abban, hogy miként nehezítse meg az anyanyelven való tanulást (pl. azzal, hogy anyanyelvként tanítják a többségi nyelvet). Látom, hogy Kárpátalján erősen romlott a helyzet a most életbe lépő nyelvtörvénnyel. De látom azt is, hogy Erdélyben előrelépés történt azzal, hogy a románok mint idegen nyelvet kezdték oktatni. És látom, hogy a Vajdaságban jók a körülmények, hiszen autonóm tartományként az alapvető jogokat biztosítja az állam a helyi nemzeti kisebbségek számára. A Felvidéken sajátos a helyzet: ott a magunk ellenségei vagyunk, amikor a szülők szlovák iskolába íratják a gyermekeiket, mert az a víziójuk, hogy ennek köszönhetően majd jobban fog boldogulni utódjuk Szlovákián belül, s talán nem vándorol Nyugatra. A feleségem családján keresztül látom az „eredményt”: a gyerekek szlovákul nem tanulnak meg rendesen, de magyarul sem, mert olvasni tudnak, de írni már nem, és nem ismerik meg a magyar történelmet és irodalmat sem. Aztán elmennek Nyugatra, és ha visszatérnek, már csak nyomokban őrzik gyökereiket, kulturális örökségünket. És akkor még nem is beszéltünk a vegyes házasságok számának növekedéséről.

A következő néhány évtizedben tehát kulcskérdés, hogyan alakul az oktatás nyelve a külhoni területeken: nagy a felelősségük a szülőknek, hogy milyen döntést hoznak, és a politikusoknak is, hogy miként tudnak hatni az érintett kormányokra, hogy segítsék az anyanyelven való tanulást, és ebben saját országuk kulturális és nyelvi sokszínűségének gazdagítását lássák.

BM: *Miért fontos az, hogy a tudományt anyanyelven tanítsák az egyetemeken?*

ML: Jórészt a magyarországi erőforrásokon múlik, hogy a határon túli intézmények mekkora megtartó erővel bírnak. Az oktatói utánpótlás nehéz kérdés, és határon túl a korfa még aránytalanabb, mint itthon. A változás imént felvázolt irányát a felsőoktatásban is lehet érezni. Az asszimilációs demográfiai folyamat – valljuk be – nem kedvez nekünk. Sajnos, amikor értékválasztás elé kerülnek a fiatalok (és családjaik), nem feltétlenül az általunk kedvesnek vélt változat: a magyar nyelvű képzés mellett teszik le a voksukat. De van egy másik folyamat is: nagyszámú hallgató érkezik a határon túli területekről a magyarországi felsőoktatásba. Az állam mindkét területen támogatást nyújt: támogatja a külhoni felsőoktatási intézményeket, hogy ott is kiváló szakembereket képezzenek, akik a helyi társadalmat szolgálják majd, és a hallgatói utánpótlás részét jelentő külhoni társaink érkezését is.

Kormányzati szempontból, ha azt szeretnénk, hogy ne romoljon tovább a magyar nemzetiség és a magyar nyelvhasználok aránya, a közneveléstől a felsőoktatásig erőforrásokat kell teremteni arra a célra, hogy magyar nyelvi képesséssel, magyar oktatógárdával tudjunk erősek maradni.

BM: *Lépjünk túl a Kárpát-medence határain! Barbara nemcsak a külhoni program vezetője, hanem egy új kezdeményezés is.*

MB: Igen, ez a diaszpóra-mentorprogram. A Diaszpóra Felsőoktatási Ösztöndíj a 2021–2022-es tanévben indult el. Ez az ösztöndíj azokat a fiatalokat próbálja meg a magyar felsőoktatásba hazahívni, akik a magyar diaszpórában élnek, és rendelkeznek magyar felmenőkkel, magyar gyökerekkel. Azt tapasztaljuk, hogy ez a lehetőség leginkább a dél-amerikai fiatalokat érdekli. Tavaly ebben a programban 65 hallgatót fogadtunk, idén 85-en nyertek felvételt a magyar felsőoktatásba. Ebben az évben támogatást kaptunk a Külgazdasági és Külügyminisztériumtól, hogy ennek a speciális célcsoportnak létrehozunk egy mentorprogramot, amellyel segíteni tudjuk őket, hogy megtalálják itthon a helyüket, be tudjanak illeszkedni a hallgatói közösségbe.

BM: *Megkérem Lászlót: említsen három dolgot, amiben a magyar felsőoktatás más országokéhoz képest feltűnően jó, s amit igazi hungarikumnak nevezhetünk a felsőoktatásunkban!*

ML: 1. A magyar felsőoktatás érzi a világtrendet, a kormányzat tisztában van azzal, hogy az erős felsőoktatás a tudásalapú társadalom alapköve. Időben rájöttek arra is, hogy az egyetemeket ösztönözni kell a minőségelven való működésre. 2. A mi hallgatói közösségünk és az a szolidaritás, amivel rendelkezünk, példaértékű a világon. Nem tudom nem megemlíteni, hogy a hazai hallgatók milyen jelentős tettekkel járultak hozzá a világhírvány és a háború okozta nehézségek csökkentéséhez, hogy mennyi egészségügyi szolgálatot, karitatív tevékenységet végeztek. 3. A magyar hallgatók, ha kijutnak külföldi egyetemekre, megállják a helyüket, és tudományuk kiváló művelőivé képesek válni.

BM: *Barbarától azt kérem, hogy mondjon három olyan dolgot, amit a különféle mobilitási programokkal külföldre kerülő magyar hallgatók magukkal tudnak vinni Magyarországról, és amiben kiválóbbak tudnak lenni.*

MB: Amikor éppen nem a Kárpát-medencében járok, az Európai Hallgatói Szövetség rendezvényein veszek részt. Sokat beszélgetünk fiatalokat érintő témákról. Amit a bördöndömből kicsomagolok: 1. A sajátos történelmünk és történetünk. Amikor megkérdezik, honnan érkezem, elmondom, hogy Magyarországról. De ha azt kérdezik: hol születtem, azt válaszolom, hogy Marosvásárhelyen, Romániában. Máris elkezdődik a történelemtúra... 2. A magyar nyelv, amit csodálnak. Ha nem akarjuk, hogy mások értsék, amit a kollégákkal beszélünk, könnyű dolgunk van, mert a magyar szavakból, sőt még a hanglejtésből is nehéz következtetni a valódi tartalomra. 3. Profán módon a Túró Rudi, ezt ugyanis mindig viszünk magunkkal, s elsőre a külföldiek

nem is értik, hogy jön össze ez a két íz, és mégis milyen finom a végeredmény.

BM: Márton, miért jó magyar fiatalnak lenni?

VM: 1. Tudat alatt ott van bennünk az a kulturális örökség, amiből származunk, ami nemzeti identitásunkat adja. Ez nagyon motiváló lehet. Vegyük csak az itt látható kerámiákat, Józsa Judit műveit, amelyek nemzeti kultúránk, hitünk, észjárásunk szimbólumai, de őrzik táji jellegüket és alkotójuk egyéniségét is. Elképesztő gazdagságú a kultúránk, ez mindannyiunk számára biztos alap. 2. Országunk elhelyezkedéséből következik, hogy sosem unatkozunk,

mindig van valami izgalmas kihívás, amivel nemzetként meg kell birkóznunk. Emiatt rendkívül ütőssá váltunk. 3. Hogy az oktatáshoz is kapcsolódjunk: tudósaink az elmúlt száz évben – még akár a szocializmus alatt is – elképesztő technikai sikereket értek el. Nemrég jártam az Egyesült Államokban, és kissé szégyenkeztem, amiért nem tudtam, hogy a NASA-központ első igazgatója magyar mérnök volt. Ezek erőt és iránymutatást adnak: ha nekik akkor sikerült, nekünk a határ a csillagos ég.

Blankó Miklós

az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Szia, kata!

E sorok írásakor napi szinten említik a sajtóban a kisadózó vállalkozások tételes adóját, a *katát*, vagy ahogyan sokan írják: KATA-t (de akkor sem KATÁ-t, hiszen ha nagybetűs betűszóként kezelnénk, toldalékoláskor írásban akkor sem nyújthatnánk meg a szó végi magánhangzót, lásd: *MTA-t*, *ELTE-t*). A címadás kisbetűje nem véletlen, szó sincs nemeskezéssről, ugyanis nem személynévvvel vagy más típusú tulajdonnév rövidített formájával van dolgunk. A *kata* köznév.

A közszói eredet, a kis kezdőbetűs szavak helyettesítése az oka annak, hogy a *kata* nem KATA, ahogy az *eva* (= egyszerűsített vállalkozói adó) sem EVA: a kisadózó vállalkozások tételes adója nyelvi szempontból nem említhető egy napon a NAV-val (= Nemzeti Adó- és Vámhivatal) vagy a betűzve kiejtett OTP-vel (= Országos Takarékpénztár), ezek helyett az *áfa* (= általános forgalmi adó), a *taj* (= társadalombiztosítási azonosító jel) vagy a *gyes* (gyermekgondozási segély) mintájára kisbetűvel írható. Mivel nem szótárazott kifejezésről van szó, mi, korrektorok, akik – jó esetben – megkapjuk a sajtótermékeket, a cikkek javításakor analógiákat keresünk. Sajnos, nem könnyíti meg a dolgunkat a HÉV nagybetűs írásmódja (a Helyiérdekű Vasút manapság már nem kifejezetten tulajdonnévként él a köztudatban), illetve a BÚÉK és a TDK betűszók sem, de ha ezektől eltekintünk, többé-kevésbé követhetővé válik a mozaikszók írásmódjának logikája, elég ehhez fellapozni A magyar helyesírás szabályainak aktuális, 12. kiadását, azon belül is a 276–289. pontot. Annak a lehetősége is elvetendő, hogy a *katának* kizárólag a kezdőbetűje lenne nagy, és nem azért, mert különben az olvasók nem tudnák elsőre eldönteni, hogy egy *katás* cikkben az adóról vagy becézett női névről van-e szó, hanem mert a könyv 286. a) pontja alapján csak a tulajdonnévi szóösszevonásoknál járunk el így, például: *Mavad* (= Magyar Vadgazdálkodási és Kereskedelmi Zártkörűen Működő Részvénytársaság), *Mahart* (= Magyar Hajózási Részvénytársaság), *Helir* (= Hírlap-előfizetési Iroda). Miért tűnhet mégis úgy, hogy a mozaikszó bármely formájával találkozhatunk az interneten? Mert így is van: a weben

megosztott cikkek, hozzászólások és feliratozott képek nem elsősorban a nyelvhelyességükről ismertek. A tekintetirányítás és a kiemelés érdekében előszeretettel alkalmazzák továbbá a nagybetűs írásmódot címekben és civil csoport elnevezésében is: KATAsztrófa, KATAklizma után, Futárok a KATA-ért. Ezeket csak érdekességképpen említem, az internetes népművészet sokszor anonim termékei és a figyelemfelkeltő elnevezések általában nem szótárral a kézben születnek.

Visszakanyarodva a korábbi gondolatmenethez, ha megbéltünk a kisbetűs *katával*, akkor jöhet a következő kérdés: *katatörvény* vagy *kata-törvény*, *katamódosítás* vagy *kata-módosítás*? Lássuk a szabályzatban a fentebb említett példákkal alkotott összetételeket: *áfakulcs*, *áfamentes*, *tajkártya*, *tajszám*, *gyesigénylő*, ugyanis a szószerűen (nem betűzve) kiejtett köznévi betűszókhoz és a szóösszevonásokhoz közvetlenül kapcsoljuk az összetételi tagot (ahogy a toldalékot is), ezért a *katatörvény* és a *katamódosítás* tekinthető szabályos alakoknak. Természetesen itt is érvényes az a szabály, hogy a többszörös, vagyis a kettőnél több szóból álló összetételeket hat szótagig (nem számítva a ragot, a jelet és az -i képzőt, amennyiben utóbbi lenne a hetedik szótag) egybeírjuk, hat szótag fölött pedig kötőjellel tagoljuk a két fő összetételi tag határán: az *áfa-visszaigénylés*, a *tajkártya-ellenőrzés* és a *katatörvény-módosítás* emiatt kötőjellel írandó. (A betűzve kiejtett betűszókhoz már a toldalékot is kötőjellel illesztjük, például: *tb-t*, *tv-t* – utóbbi a kiejtést tükröző írásmóddal is helyes egyébként: *tévé-t*.)

Összegezve elmondhatjuk, hogy a *kata* nagybetűs írásmódja nem szabályos, inkább kiemelési célt szolgál, és a kéttagú szóösszetételekben a kötőjel használata sem indokolható. De nem mindegy most már? – kérdezte egy hozzászóló a helyesírási témákkal foglalkozó Facebook-oldalam kapcsolódó posztja alatt. Csak remélni tudom, hogy van még, akinek számít.

Kótis Nikolett

korrektor (Index), szövegíró
(PEOPLE TEAM Alapítvány)

A Beszélni nehéz! jelrendszerről

Immár negyvenhat éve annak, hogy a Magyar Rádióban 1976 márciusában elindult az az adássorozat, amely a helyes kiejtés törvényszerűségeinek kutatásában szándékozott segíteni. A rádióműsor a címét Péchy Blankának 1974-ben megjelent művétől kölcsönözte: Beszélni nehéz! A művésznőt könyve megírására egy fontos felismerés ösztönözte: milyen nehéz valakinek (másnak!) a leírt gondolatait pontosan, hitelesen megszólaltatni. Az igényes színész szeretné híven tolmácsolni a szerző gondolatait; ehhez viszont értőn és értetőn kell megszólalnia. Péchy Blankát zavarta, hogy akadémista korában a beszédrel, a helyes kiejtéssel kapcsolatos kérdéseire gyakran nem kapott (érdemi) választ. Álszabályokat kényszerítettek rá, érezte, hogy ő is, a körülötte megszólalók is gyakran „hamisak”, a pontatlan tagolás, hangsúlyozás miatt mást mondanak, mint amit a közlendő tartalma indokolna. Kétségeit, tapasztalatait papírra vetette, vitára készítette (kényszerítette) a nyelvészeket, s némi segítséggel elérte, hogy elindulhasson a műsorfolyam. (Valóban az: műsorfolyam, mert – bár a Magyar Rádióból 2007-ben kiebrudalták a műsort, a Magyar Katolikus Rádióban folytathattuk – a közelmúltban elértük az 1200. adást.) A műsor két szerkesztője, Péchy Blanka és Deme László együttműködésre bízta a hallgatókat: a Magyar Rádió archívumából vett hibás példamondatokról kellett megírniuk, miért helytelen az eredeti hangzásforma, s szerintük mi lenne a helyes hangoztatás.

Kezdetben csak néhány „önkéntes munkatárs” írt a szerkesztőknek, aztán szépen gyarapodott a számuk, s többen részletes – három-négy oldalas – elemzéseket készítettek. A műsorkészítők akkor döbrentek rá: hamarosan kezelhetlenné válik a helyzet, képtelenek lesznek földolgozni a leveleket. Kialakítottak ezért egy rendkívül egyszerű jelrendszert, amelynek segítségével a rádióhallgató pontosan, „kottaszerűen” jelöl, a szerkesztő pedig ugyanazt érti rajta, így egy nyelven (azaz jelrendszerben) beszélnek. Deme professzor úrék tovább árnyalták a tankönyvekben használt/ismertetett jelöléseket, így alakult ki az a jelrendszer, amelyet a Beszélni nehéz! mozgalom tagjai ma is alkalmaznak; a Kazinczy-verseny és az Édes anyanyelvünk verseny írásbeli fordulójára ezt kívánatos ismerni.

A hangsúly

A hangsúly a mondat egyes szavainak első szótagjára eső hangerőtöbblet. (Ezért szabad csak az első szótagot jelölni, ellentétben a mondatrészek szerinti elemzéssel, amikor ugyanis az egész szót aláhúzzuk.) A hangsúlyosság a szónak a mondatbeli helyzetétől függ, a szöveg értelméből adódik. A hangsúllynak „rang” szerint két fokozata van: az egyiknek a hatálya a következő hangsúlyig tart, egyetlen szakaszra terjed ki, a neve: *szakaszhangsúly*. Pl.: A boltvezető az árut visszavitte a raktárba. Más

a helyzet itt: Az árut a boltvezető vitte vissza a raktárba. Vagyis: az elhangzott vagy várható egyéb feltevés ellenére a boltvezető vitte vissza, nem más. Ezt a fokozatot *főhangsúllynak* szoktuk nevezni, mivel az egész mondaton „uralkodik”, mondják *mondathangsúllynak* is. A szakaszhangsúlyok nem mindig egyforma erejűek, közöttük árnyalatnyi különbségek lehetnek.

Pl. A Gellért Szálloda negyvenezerért csinálja ugyanezt. A hírérték szempontjából az *ugyan*ezt nem fontos, csak visszautal a szövegelőzményre, ezért csak gyenge szakaszhangsúlyt kíván; a *Gellért Szálloda* szemben áll a lehetséges helyszínekkel, fontos közlendő, középerős hangsúlyt érdemel; itt a legfontosabb az összeg megnevezése, arra emelt erejű (vagy erős) hangsúly szükséges.

A jelek

főhangsúly (mondathangsúly): boltvezető
erős (emelt erejű) szakaszhangsúly: boltvezető
középerős szakaszhangsúly: boltvezető
gyenge szakaszhangsúly: boltvezető

A gyenge és az erős szakaszhangsúlyok jelölésekor a pontok száma az első szótag betűjegyeinek számától függ! Pl. ugyan¹ezt, embert, tegnap, negyven. A kétjegyű mássalhangzók jelölésekor mindkét betűjegy alá tegyünk pontot! Hosszú kétjegyű mássalhangzók esetén pedig így: visszavitte, meggyet. A szünet fontos eszköze a szöveg hangzásbeli tagolásának; más oldalról: a szöveg értelmi tagolódásának. Időtartamát tekintve lehet rövid, átlagos időtartamú és hosszabb (hosszú) szünet.

A szünetek jele:

rövid: |

átlagos (közepes): |

hosszú: ||

Rövid szünetet tartunk gondolati egységek határán, gyakran tagmondatok között (de nem mindig). Például: Ez volt tehát a kezdet, | a folytatás sem késett; Kigyulladt a svéd kormány épülete, | de senki sem sérült meg. Önálló mondatok, olykor tagmondatok között, gyakran kettőspont, pontosvessző után átlagos időtartamú (közepes) szünetet tartunk. Például: Közeledik a húsvét! | Anna is megajándékozta a locsolókat.

Hosszú szünetet értelmi elhatároláshoz vagy az érzelmi telítettség jelzéséhez iktatunk be: Nekünk van egy hírnökünk, | az majd összehívja a vendégeket. || Mikor hazaértek, | el is mondták mindezt a szomszédnak. | A szomszéd összehívott néhány embert; | és üstökben főzni kezdtek.

Néhány egyszerű, de fontos jelöléstechnikai tudnivaló:

A megszakítás, a szünet jele az írásjel után következik.

Hallgassátok meg Alekszej Tolsztoj két meséjét, Rab Zsuzsa fordításában. Közbevetéskor a gondolatjel-pár első tagja elé és a második mögé kerül a szünet jele. A veszélyérzet legalábbis eddig ismeretlen volt a tűzszerek között.

Időnként ma is halljuk (szerencsére egyre ritkábban), hogy a magyarban minden szó első szótagja hangsúlyos. Szó sincs róla! A szöveg, a mondat pontos megszerkesztése végett fontos grammatikai elemek – a közlés értelme, a hírérték szempontjából – sokszor jelentéktelenek, egyáltalán nem fontosak, ezeket egy kis félkörívvel, úgynevezett kapcsolóívvel az előttük álló szóhoz kötjük: bosszút áll, nyolc óra, részt vesz.

A hangsúlytalan szavak jele: ^

Gyakran halljuk, hogy a mondatok többségét így is, úgy is lehet hangsúlyozni attól függően, hogy mit akarok kiemelni benne. Ez így nem igaz. Egy mondatnak több formája is lehet helyes, de egy adott szöveggörnyezetben egy megoldás az odaillő. Valakitől hallok: Péter kopasz fia beteg. Az illetőnek a helyzethez illő, a valóságot tükröző közlése szerint: van egy Péter nevű ismerősünk, akinek van egy kopasz – s most beteg – fia. A négy azonos hangsúlyerejű szóval elmondott mondat ezt közli velem.

Mondhatja így is, de akkor már mást jelent a mondata: Péter kopasz fia beteg. – Ha semmit nem tudnék Péter családjáról, az iménti példa hangsúlyviszonyaiból kiderülne; s a közlő azért hangsúlyozna így, mert ez a helyzetnek megfelelő, az odaillő forma. Ez utóbbi mondat hangsúlyainak segítségével tudhatom meg, hogy Péternek több fia is van, s közülük a kopasz lett beteg.

A szöveggörnyezet sokat segít a megfelelő közlési forma megtalálásában; a szövegből kiragadott példamondat szórendjéből, értelméből megtalálhatjuk a sokszor emlegetett odaillő változatot.

Hangsúlyos és hangsúlytalan elemek a mondatban

Fontos megjegyezni, hogy az alábbi szabályok általánosak, de nem kizárólagosak! Találhatunk olyan példamondatokat, amelyek cáfolják az általános szabályt, s érvényüket csak 80-90-99%-ossá teszik. Ezenkívül a „főszabály” a nyelvi elemek újságoló szerepe, s az felülírhat egy-egy szabály(szerűség)t.

Hangsúlytalan elemek a mondatban:

a névelő: És végül; a horkolás halálos kimenetű is lehet; Járt hozzám egy lány (Mivel a névelő előtt szünetet tartunk, nem tudjuk mihez kapcsolni, ezért ilyenkor a hangsúlytalan rész – kivételesen – jelöletlen marad, mint

példánkban is.); a névtő: Munkája körül évszázadokon át folyt a vita; a kötőszó: Pedagógusok és társadalom egymásra mutogatnak; Csak abban nem vagyok biztos, hogy ez a bútor korabeli, vagy későbbi utánzat; a keresztnév: A költeményeket Képes Géza fordította; Tonio Kröger az üvegfallon túl ült le. (Az idegen nevekben a keresztnév áll elől, ún. „névkezdő” helyzetben, ez indokolja a gyenge nyomatékot.); a mértékegységek: Kivéve a kétezeröt száz tonnányira becsült radiokativ hulladékot.

Természetesnek vehetjük, hogy Magyarországon forinttal fizetünk, a piacon a krumplit kilóban, a tejet literben kérjük. Ha fontos a mértékegység, akkor arra is kerül nyomaték: Öt hónapot volt börtönben. (nem évet); a hátravetett igekötő: Tari Gyula házába néhány hetel ezelőtt vezették be a gázt; a főhangsúlyos (emelt erejű hangsúlyú) részt követő szavak: Igor azt mondja: „Más helyen akarok dolgozni.” Ha új sor elejére kerül a hangsúlytalan szó, akkor az előző sor végére tesszük ki a kapcsolóívet. Így: Folytatódik a belőle készült rádiósorozat.

Hangsúlyos elemek a mondatban:

a kérdő névmás: Miből fakadnak a hibák?;

a számnév: A Kossuth rádió mai műsora nulla óra tíz perckor ér véget;

a minőségjelző: Most feltűnő csend ült meg a várost, és bizonytalan gondolatfoslányok tűnődés-re serkentettek.

a kijelölő jelző: Az ablak üvegezését a római korban találták fel. A birtokos jelző: Értette a csönd várzását és az álmok báját. (Általában a birtokos jelző és jelzett szava egyforma, középerős hangsúlyt kíván.);

a családnév: Veszprém megyéből jelenti Horváth Gyula; az egyenes szórendű igekötős ige: Kigyulladt a svéd kormány épülete. Az igekötős igék dolgában azt tapasztaljuk, hogy az egyenes szórendű alakok esetén az igekötőre hangsúly kívánczik (nem mindig!) pl. eljöttem, meghallgassalak, be is ment, meg akarta nézni. A fordított szórendű alakoknál (ha az igekötő az ige mögött áll), az igekötő többnyire hangsúlytalan: állítunk össze, vezették be; a tagadószó, tiltószó: Nem; | inkább a laibaid elé vetem magam. (Kivételesen a sem: Ez volt tehát a kezdet, a folytatás sem késett.)

Ha tehetem, még folytatom...

Kerekes Barnabás

tanár, az Anyanyelvpolók Szövetségének alelnöke

De mi lesz a törpékkel? – A festmények és regények átnevezéséről

Ha rákeresek a mindent tudó Google-ban a *nevezéktan* szóra, óriási kínálat tárul fel előttem. A *nevezéktan* szót elsősorban a természettudomány őrízte meg, az élet legtöbb területén ma már a *terminológia* szót használják a szakzavak gyűjteményének elnevezésére. Márpedig a *nevezéktan* szélesebb jelentésű, mint a *terminológia*, mert nevezéktana bárminek lehet, ami egy ismeretkörhöz tartozik, felfoghatjuk ’névgyűjtemény’-ként is, a terminológia pedig tudományokhoz, ismeretterületekhez kapcsolódó, rendszerezett, szaknyelvi szó- és kifejezéskincs. Minden terminológia nevezéktan, de nem minden nevezéktan terminológia.

A nevezéktan összetétele ugyanolyan gyorsan változik, mint a köznyelv szókinccse. Egyes tudományok szókinccse esetleg lassabban változik, másoké – a tudomány fejlődésével – gyorsabban. A kémiai vegyületek elnevezései kevésbé változnak, de például az utcanévek, a politikai rezsimtől függően, gyakran. Sőt, a klasszikus festményeknek és más műveknek is létezik nevezéktanuk. A XXI. századi politikai korrektség miatt lehet, hogy hamarosan megváltoznak a híres alkotások nevei, illetve már át is keresztelték azokat.

Olvasom az egyik vallási felekezet lapjában – ők egy művészeti portálról vették át az érdekes hírt –, hogy átírták az amszterdami Rijksmuseumban a rasszistának, kolonialistának ítélt képcímeket.

A jelzők korrekt megítélése változik

Több mint 200 műalkotás címét, képaláírását módosították, a politikai korrektség jegyében. Például a *Fiatal néger lány* című festmény (alkotója Simon Maris) „Fiatal, legyezőt tartó lány” lett.

Az ilyen átnevezésekből persze könnyen adódhatnak kalamajkák, hiszen számtalan művészettörténetikönyvben, munkában, katalógusban a „rég” címkön tartják számon e műveket, amelyek mai napig „munkaeszközei”, hivatkozási alapjai a szakembereknek, vagy akár az aukciós házak vezetőinek. Egy másik kép címében a fiatal néger szolga elnevezést fiatal fekete szolgára írták át.

Történt mindez öt éve, azóta már a *fekete* jelző sem igazán korrekt, például Amerikában. Nehéz körülírni, ha valaki nem fehér bőrű – de egyáltalán szükség van-e erre, eltekintve bizonyos dermatológiai-egészségügyi szakcikkektől?

Simon Maris festménye.

Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Simon_Maris_001.jpg

A gyökerek mélyre nyúlnak vissza, és könyvtárnyi tanulmány született erről a témáról. Az egyik ok, hogy az amerikaiaknak nehéz szembenézni azzal, hogy akiket őseik rabszolgaként behurcoltak, és ezt a tortúrát kényszerszolgaként vagy cselédként túlélték, azok ma sztárok és vezető politikusok lehetnek – elég, ha csak Barack Obamára vagy Kamala Harrisre, a mostani alelnökre gondolunk.

Hollywood leszerelt

De ne menjünk messze: a másság bármiféle meghatározása kényes ügy ott, ahol a többség nem fogadja el, egyebek között saját felsőbbrendűségi érzése vagy politikai meggyőződése okán. Aminek többnyire éppen a sekélyes intelligencia és a saját kisebbségi érzés állhat a háttérben. Az ilyen ember jellemzője, hogy más területen nem tud többet felmutatni, és legalább a borszín tekintetében érzi úgy, hogy pozitív értelemben „több” a megkülönböztetett honfitársnál.

Talán soha nem jutunk el ama boldog időhöz, amikor valakit nem a bőrszíne alapján különböztetnek meg, vagy éppen nem azzal kezdik jellemzését, mondjuk egy filmkritikában. A Netflix egyik sikersorozata a Hollywood, amely kiméretlen őszinteséggel mutatja be az ötvenes évek, az „aranykor” csillogása mögötti szexista, rasszista, homofób és képmutató világot. Ebben az egyik főszereplő megjegyzi, talán eljön az az idő, amikor nem „fekete”

filmforgatókönyv-író lesz, csak forgatókönyvíró, mint ahogyan a rendezőnek sem kell titkolnia félig ázsiai származását.

A hollandok nem tartják XXI. századnak és elfogadhatónak a *mohamedán, törpe és indián* főneveket és jelzőket sem, amennyiben azok címben szerepelnek(!). Érthetően kényes téma ez számukra, hiszen meglehetősen nagy szerepet játszottak a gyarmatosításban, és mai jólétük alapja részben ezen nyugszik. Ám az utódok nem akarnak ezzel azonosulni. Az itteni lakosság jelentős részét őseik a gyarmatokról Európába hurcolták át, akiket tényleg érzékenyen érinthet egy effajta megkülönböztetés. Ha ez a mindennapokban történik, akkor egyértelműen sértő – de hogy emiatt szükséges-e többszáz éves műveket átnevezni, azon még a hatályba lépő rendelet ellenére is vitáznak a szakemberek.

Tamás bátyát át kell-e írni?

Az *indian* szó használatának tiltása miatt könyvek tucatjait kellene átírni – no meg Karl May vagy Mark Twain egész életművét –, és bizony, a Tamás bátya kunyhója sem lenne igazán érthető, ha nem szerepelne oly sokszor a könyvben a néger szó, ez esetben mint a korfestés eszköze.

Ráadásul írója éppen a megkülönböztetés ellen harcolt: „Világtörténeti cselekedet volt ez a könyv. Megmutatta az egész világnak Amerika szégyenét, a rabszolgaságot. Harriet Beecher Stowe könyve betöltötte hivatását. De csodálatos módon nem felejtették el azóta sem. Ma is százazrek olvas-sák szerte a világon, színdarabokat faragnak, mozidarabokat csinálnak belőle, és nincs nap, hogy sokan-sokan meg ne siratnák a nemes szívű, vallásos lelkű, öreg négert, Tamás bátyát. Úgy látszik, még mindig van mit tanulnunk ebből a könyvből. Rabszolgák nincsenek bár; de még mindig megcsúsz, hogy különbséget teszünk ember és ember között, és nem tudjuk elképzelni, hogy ami nekünk s a magunk fajtájú embernek fáj, az éppen úgy fáj a másfajta embernek is. A Tamás bátya kunyhója még sokáig szükséges könyv lesz. Meg kell tanulnunk belőle, hogy mindnyájan egyformán Isten gyermekei vagyunk, szeretnünk és becsülnünk kell egymást!” – írta Benedek Marcell, aki külön a gyerekeknek fordította és dolgozta át ezt a világhíres művet.

Abban bizonyára mindnyájan egyetértünk, hogy klasszikus regények minden második sorát megváltoztatni a fen-

tiék szellemében aligha lehet. Ezzel ugyanis érthetetlené válna az adott műben felmerülő számtalan konfliktus.

A vallási megkülönböztetéseknél megengedőbbek vagyunk, hiszen azt, hogy valaki katolikus vagy mohamedán, a híradásokban nap mint nap halljuk – elég csak a háborúk-ra gondolni –, ráadásul ez nem csak bőrszínhez kötődik.

A múltat eltörölni?

Megint más kérdés, hogy *indian* rezervátumként aposztrofáljuk az indian rezervátumokat. Holott ez jelzőként és főnévként is lekicsinylő gyűjtőfogalom, hiszen Amerika őslakossága valaha nemzetek sokaságát jelentette. Igaz, ez különösképpen nem érdekelte az Európából érkezőket, nekik végül is mindegy volt, hogy navajo vagy dakota-e, akinek elrabolták a földjét.

A múltat eltörölni képtelenség, megtagadni persze lehet. Minderről kevés szó esik az átnevezések kapcsán, pedig ez az igazán lényeges ügy, és nem csak a hollandok érintettek benne.

Végezetül: mi lesz a törpékkel? A Hófehérke és a hét törpe című mesének bizonyára soha nem lesz Hófehérke és a hét alacsony növésű férfi a címe – szerencsére.

Bár, ki tudja, mit hoz a jövő – és hogyan változik a múlt...

Elek Lenke

újságíró, szerkesztő

HÍREINK

Határtalan magyar irodalom 4.

2022. szeptember 21. és 24. között negyedszer került sor – az Anyanyelvpolók Szövetsége és a Magyar Napló Kiadó közreműködésével – a Határtalan magyar irodalom konferenciára Badacsonyban. A rendezvény védnöke – immár hagyományosan – Szili Katalin miniszterelnöki megbízott, az Országgyűlés korábbi elnöke volt. A résztvevők és az előadók száma öröndetes módon minden évben gyarapszik. Ennek ellenére, ahogy a jelenlévők hangsúlyozták, sikerült megőrizni a baráti, családi hangulatot, amire a rendezők a továbbiakban is törekedni fognak. Az idei rendezvény központi témájául az irodalmi évfordulók szolgáltak. A konferencia egy teljes szekcióval adózott Tamási Áron tiszteletének. Az előadók Sipos Lajos professzor, Medgyessy Éva, Pál-Lukács Zsófia, Molnár Zsolt és Sántha Attila voltak. A Gárdonyi Géza-évforduló kapcsán Egey Emese, Finta Éva és – közvetve, egy nyelvjárásban előadott Göre Gábor-utánzattal – Pusztay János tartott előadást. Karinthy Frigyesről Fábián László és Moritz László érkezett.

Dsida Jenőről Muzsnay Árpád adott elő, a Dsida-versek angol nyelvű fordításáról Bertha Csilla. A kárpátaljai irodalom jubilánsairól Dupka György és Zékány Krisztina, a felvidéki jubilánsról, Ozsváld Árpádról Máté László beszélt, Cseke Péter Kemény János írói indulásának műhelyeit mutatta be. Kelemen Mária, mintegy megelőzve a közelgő évfordulót, Petőfi Sándorról tartott előadást. A magyar irodalom román fordítóját, Gelu Pateanut Farkas Wellmann Endre idézte meg. Pomozi Péter – az évfordulók jegyében – egy, a két világháború között szerkesztett észt nyelvű magyar irodalmi antológiát hasonlított össze az 1990-es években általa összeállítottal. A konferencia programját nagyban gazdagították az olyan, magas színvonalú, művészi stílusban megfogalmazott előadások, mint Árkossy Istvánnak Áprily Lajosról, Jánosi Zoltánnak a Nagy László verseiből kisugárzó Csokonai-archépról tartott előadása. Verselméleti, illetve nyelvi kérdésekről Bertha Zoltán, Fűzfa Balázs és Karádi Zsolt beszélt. Érdekes összefüggést tárt fel jog és irodalom kapcsolatáról András Dorottya Mikszáth Különös házasság című regénye alapján. Irodalom és a szocio-

gráfiai emlékezet kérdéséről beszélt Horváth Júlia Borbála Trianontól az ukrán határig című előadásában. Informatív volt Bonczidai Éva nagy lelkesültséggel fűtött beszámolója az általa szerkesztett Magyar Kultúra magazin küldetéséről. A konferencia kiegészítő programjában szerepelt egy összeállítás Keresztury Dezső verseiből, melyeket Pusztay János adott elő. Ezzel nemcsak a tavaly megkezdett hagyomány folytatódott, amikor az akkor friss Kossuth-díjas Vári Fábián László verseiből készült összeállítás, hanem a versválogatás megidézte a hely szellemét is: a konferenciának helyt adó művelődési ház közvetlen szomszédságában áll Keresztury Dezső egykori szőlősháza, ahonnan az 1930-as években Kodály Éneklő ifjúság mozgalma indult. 2008 és 2013 között ebben az épületben működött a Collegium Fenno-Ugricum, amely a tudományos tevékenységen túl rendszeresen szervezett irodalmi esteket, köztük Keresztury-estet is, továbbá tudományos-ismeretterjesztő előadásokat a település lakosainak. A konferencia előadásai – ahogy az eddigi konferenciákéi is – a Magyar Napló Kiadó Határtalan magyar irodalom sorozatában látnak napvilágot.

Csernus Mariann és a Bibliánk

Csernus Mariann Kossuth- és Jászai-díjas színművésznő, érdemes művész volt a Magyaróra A Biblia és öröksége című lapszámunk bemutatójának vendége a Józsa Judit

Balla Bence Ferdinánd felvétele

Galériában. Navarrai Mészáros Márton újságírónak a Bibliához fűződő viszonyáról mesélt a művésznő, és arról, hogyan készült Vizsolyi Biblia című önálló estjének újbóli be-

mutatására, immár 94 évesen. Meglepetésként Pál apostol korinthusziakhoz írt első levelét is előadta közönségünknek. A folyóiratszámot Baranyai Katalin szerkesztő mutatta be, az estet Blankó Miklós vezette. A rendezvényen készült felvételt hamarosan közzéteesszük.

50. Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny

Sátoraljaújhely Város Önkormányzata, a Kazinczy-díj Alapítvány Kuratóriuma, Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Közgyűlése és az Anyanyelvápolók Szövetsége – 2022-ben 50. alkalommal – hirdeti meg az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyt. A Kárpát-medencei döntőt 2022. október 14. és 16. között rendezik meg Sátoraljaújhelyen. A versenyen a középiskolák 9–13. évfolyamos tanulói vehetnek részt. Idén közel 80 gimnazistát és mintegy 50 szakképzésben tanuló versenyzőt várnak a határon innen és túl – Felvidékről, Kárpátaljáról, Erdélyből és Délvidékről is érkeznek versenyzők.

A verseny célja: anyanyelvünk ápolása, az iránta való szeretet kivirágztatása. Az Édes anyanyelvünk összetettsége okán vált az egyik legnehezebb és legnépszerűbb nyelvhasználati versennyé. Az itt szerzett tapasztalat segítség lehet az élet valamennyi területén. (MTI-közlemény, beszámolóinkat februári számunkban közöljük.)

Az 50. Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny díjazottjainak egy csoportja (az ASZ felvétele)

PONTOZÓ Grétsy László rovata

Mindenekelőtt a Pontozó 2022. évi 3. számának megfejtéseit adjuk meg.

I. Betűrakosgató. Óperenciás tenger.

II. Keresztnevek. 1. Szak + ária > Zakariás. 2. Tóra + kivi > Viktória. 3. Nesz + avas > Vanessza. 4. Vita + lenn > Valentin. 5. Zseb + éter > Erzsébet. 6. Szob + csal > Szabolcs. 7. Luca + érik > Lukrécia. 8. Okos + mond > Domonkos. 9. Grál + boka > Boglárka. 10. Aral + bent > Bertalan.

III. Hétszer hét. 1. Hóvirág. 2. Suszter. 3. Zenekar. 4. Kányádi. 5. Génbank. 6. Kokárda. 7. Tokmány. A megjelölt átlókból összeolvasható két írók családneve Hunyady (Sándor), valamint Karikás (Frigyes). Megfejtőink szinte megoldhatatlan feladatot kaptak, ugyanis az utolsó meghatározás (A kaszakő tokja) helyébe a szerkesztő sajnálatos elnézése következtében egy sütemény(!) meghatározása került. Ám olvasóink helyzetfelismerő képessége határtalannak bizonyult. Szinte mindnyájan ennek ellenére is megoldották a feladatot, még azt is jelezve, hogy hol történt a tévedés. Köszönjük megértésüket!

IV. Szójátékos csattanó. De hát az adósságainkra Velencében is tudok gondolni!

Megfejtőink közül ezúttal a következők nyertek jutalmat, azaz kapják meg a Tinta Könyvkiadónál megjelent Magyar helyesírás – magyarázat példákkal című könyvet: Danka Margit, Daragó Lászlóné, Deme Jánosné, Drotárcsik Edit, Éder Krisztina, Kmettyné Balogh Zsuzsanna, Kovács Erika, Pásztor Éva, Szabóné Bodor Mária, Szigetvári Zsófia.

A Pontozó új feladatai

I. Falukereső. Olvasóinknak a meghatározásokra adott válaszait úgy kell beírniuk a számokkal jelölt, három részből álló oszlopokba, hogy mindegyik téglalap alakú mezőbe egy-egy szótag jusson. Ha megfejtésük helyes, akkor a rejtvényábra vastaggal keretezett sorában egy magyar település nevét olvashatják el. Mindegyik meghatározás helyes megfejtéséért 1-1, a hét szótagból álló falunév megtalálásáért pedig további 7 pontot szerezhetnek, összesen tehát 14-et!

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.

1. Elhamvad. 2. Ruhatisztító készítmény. 3. Repülni tudó emlős. 4. Az arany és az ezüst is ez. 5. Készültségre szólító jel. 6. Ütőget, kalapál. 7. Gyógyszertár.

II. Apró tárgyak, holmik. Csaknem mindenkinek vannak olyan hasznos, szükséges vagy akár csupán kedves, megszokott tárgyai, apróságai, amelyekről szeretné, ha mindig nála vagy a közelében lennének, természetesen mindenkinek a hozzá illők. Anagrammarejtvényünkben most ezekből idézünk fel tizet. Ám hogy megfejtőink mindegyikre rátaláljanak, előbb mind a tíz esetben a bal oldali két-két meghatározásra kell felelniük egy-egy négy betűből álló szóval. A jobb oldali meghatározásokra mindig azokból a betűkből kell összeállítaniuk válaszukat, amelyeket a bal oldali definíciók megfejtéseiből nyertek. Mivel mind a tíz apró tárgyhöz három-három helyes válasz megadása után jutnak el, a telitalálatos megoldás 10x3, azaz 30 pontot ér.

1. Híres egykori svéd popegyüttes: Kislányok játékszere:
Illő, ildomos:

2. Nagyobb díszkert:
Finom rovátkák sora:

Pánt alakú (főleg női) ékszer:

3. Álmából ébreszt:
Gyengéd, részvételtjes:

Kendő kézmosás utánra:

4. . . . (Jukio) olimpiai bajnok
japán tornász:
Peru fővárosa:

Nyaklánc kerek vagy ovális
éremmel:

5. Pöttöm, parányi:
Rázkodik, inog:

Divatos testékszer:

6. Zöldes húsú déligyümölcs:
Goneril atyja:

Emléktárgy, ereklye:

7. Komponista szerzi:
Ármány, fortély:

Díszes dobozka:

8. Szagos . . . (fehér virágú
gyógynövény):
Valamit vásárol, szerez:

Látásjavító eszköz:

9. Régészeti feltárást vezet:
Megoldási mód:

A világjáró bőröndje:

10. Nemi jelleg:
Számra jelzője:

Búcsúban vett ajándék:

III. Hétszer hét. Fogós feladat vár megfejtőinkre, mert mindegyik meghatározásból egy magyar író (vagy újságíró, szakíró) családnevére kell rátalálniuk, mindössze kereszt-, illetve utónévük, valamint alkotó tevékenységük hozzávetőleges időbeli behatárolása alapján. Az ábra helyes kitöltése után a bal felső saroktól a jobb alsóig terjedő átlóban ugyancsak egy magyar író (. . . Gyula) nevét olvashatják össze, majd kellő átrendezés után a jobb felső négyzettől a bal alsóig haladva még egy, ezúttal egy Nobel-díjas író (. . . Imre) nevére bukkanhatnak. Mind a kilenc írónevért 2 pont jár, a telitalálat tehát 18 pontot ér.

1. 19–20. sz.-i neves író,
színműíró (. . . Ferenc):
2. 19–20. sz.-i, gyerekekhez is
szóló népszerű író (. . . Elek):
3. 16. sz.-i, kevéssé ismert
emlékiró (. . . János):
4. 20–21. századi, közepesen ismert
költő, műfordító (. . . Sándor):
5. 20. sz.-i, eléggé ismert költő
és műfordító (. . . Imre):
6. 20. századi, elég népszerű sport-
újságíró, humorista (. . . Pál):
7. 20. sz.-i, művészettörténeti
és zenei szakíró (. . . Endre):

IV. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak megfejtésül elég beküldeniük az Utasok mosolya című rejtvény csattanóját. Értéke 25 pont. Az összesen 87 elérhető pontból 70 pont megszerzése már elég a megfejtésnek a nyereménysorsolásban való részvételéhez. A megfejtések beküldési határideje: **2023. január 31.**

Címünk: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, 1368 Budapest, Pf. 250.
vagy gretsyl@t-online.hu. Kellemes fejtörést!

**Grétsy László (I., II.), Varga István (III.),
Schmidt János (IV.)**

A NAV ÜGYFELE OSZTRÁK AUTÓJEL	A SZÓ- JÁTEKOS CSATTANÓ	KÖTŐSZÓ ILYEN BO- ROGATÁS IS VAN	▽	KARBON KÍNÁI ...; FARKOS KÉTÉLTŰ	Utások mosolya A villamoson éppen nem működik a hangos utastájékoztató. Egy férfi megszólítja a mellette állót: – Tessék mondani, most jön a Nyugati pályaudvar? (Az utastárs poénnak szánt választát az ábrában rejtettük el.)				
VONATHOZ IDŐBEN KIJUT	▷								
ORSZÁ- GUNK- BELI; HAZAI	▷								
URALOM VÉGE!	▷		UGYAN, DEHOGY! LITER, RÖVIDEN	▷					
ZALA MEGYEI KÖZSÉG	▷				▽	10 X 100 FESTÉK- IPARI ANYAG	MŰVE- SZETTÖR- TÉNÉSZ (KÁROLY)	RITKA NŐI NÉV	SÓI A SZTAN- NÁTOK
FÉNYCSŐ RÉSZE!	▷		LÉGI BUKFENC SI, RÉGISESEN	▷					
JELES OROSZ KÖLTŐ (SZERGEJ)									
... JÁTEKOK OLIMPIA	▷								
... ARMST- RONG; USA-BELI ÚRHAJÓS				ANGOL NŐI NÉV ALPESI NÖVÉNY	▷				
A MAROS PARTJAI!	▷		KIS ABIGÉL SVÉD BÚTOR- MÁRKA	▷			ZAVAR- BAN VAN! ÖRÖKŰL HAGY		
RÓMAI 1-ES ... CSUDRA (GORKJ- MŰ)		ÉPP AZ ELŐBB BORSODI HELYSÉG						TEÓNAK IS BECÉZIK	TELI- TETLEN KARBON- SAV
SZERZE- TESREND TAGJAI						TUSIKA KÖZÉPEN LÉAS!			
▷									
FLUOR ÓKORI KÜZDŐ, HARCOS	▷								
FOLYÓ VÉGE!	▷		ORRVÉGI! GYŰRŰS FARKÚ RA- GADOZÓ	▷		ÁDÁMKA FINOM SZÁR- NYASHÚS			
BELSŐ FŰL! OLASZ FÉRFINEV	▷	FRANCIA SZOBORÁSZ (ARISTIDE FÚJTAT							
▷				A BIZMUT VEGYJELE LÉC VÉGEI!	▷	RÉSZ, RÖVIDEN APADNI KEZD!		NÉHA RENDEZŐ (KÁROLY)	
MISE VÉGE! SÁRGA LU- DACSKA BŐR	▷						KELET, RÖVIDEN MAJDNEM GÓL!		
▷									
NEVETTE- TŐ VISELI LAPÁTOS ACANCSÚ VAD	▷		PÁROS SZÁM! NAGY- MACSKA	▷		HATÁ- ROZOTT NÉVELŐ			
ARANY JÁNOS VERSE	▷					PIPA ELEJE! ÜREG, NÉPIESEN			
▷		! PÁRBAJ NÉMÁN IMÁD!							
MEG- LEPŐDVE MONDJUK		VILLAMOS MŰVEK NÉVBETŰI DIÓBÉL!			LÉGGÖMB AZ OVIBAN! DÉL, RÖV.				
A KEZEM- BE NYOM	▷					FELSŐ VÉGTAG			

Gyereksarok – Nyelvi játékok

A 2022. 3. szám megfejtései

Oda-vissza:

1. tavat; 2. eledele; 3. dobod; 4. menyem; 5. kellek.

Szóhasadás:

1. papucs – pipacs; 2. veszély – viszály; 3. sóvány – sövény; 4. csipős – csapás; 5. szokás – szokés.

Rejtvényfejtőink találmányok voltak, sok hibátlan megfejtés érkezett. A sorsolás a következő megfejtőinknek kedvezett: Pálffy Márton Attila, Szabó Barbara; Nátz-Tóth András Philipp, Szekrényes Marcell. Gratulálunk az eredményekhez!

Most pedig lássuk az új rejtvényeket!

Itt minden „állati”!

Általános iskolásoknak ajánljuk

Intarzia – Milyen állatnevek bújnak meg a következő igékben? A betűk sorrendjén nem lehet változtatni.

megérkezik
kihallatszik
győzedelmeskedik.....
elkallódik.....
levetkezik.....

Középiskolásoknak ajánljuk

Végül az állat – Milyen állatnév illik az előtaghoz? A mellette lévő szavak segítenek a jó megoldás megtalálásában.

A pontok a hiányzó szavak betűjegyét mutatják. Keressétek meg az az összeillő párokat úgy, hogy a betűvel jelölt oszlopokhoz kiválasztjátok a rokon értelmű szavakat a számmal jelölt sorokból, kiegészítve azokat a megfelelő állatnévvel!

vas A denevér
bal B kerékpár
búgó C balek
drót D horgony
bőr E játékszer

Szöcsné Antal Irén

Az Anyanyelvápolók Szövetségének pályázata

Az Anyanyelvápolók Szövetsége Petőfi Sándor születésének 200. évfordulója alkalmából pályázatot hirdet a költő tiszteletére.

A pályázat célja: Petőfi műveinek, pályájának, közéleti tevékenységének megítélése a jelenkor befogadóinak szemszögéből, a Petőfi-kultusz személyes megközelítése.

Pályázni esszével lehet, amelyben a szerző saját Petőfi-élményéről vall irodalmi, nyelvi, hely- vagy kultúrtörténeti szemléletű elemzésében.

A pályamunkák ideális terjedelme: 15–20 ezer leütés, a felső határ: 40 ezer leütés. A pályázat kiírói kéri, hogy a szövegekben ne használjanak különleges tördelési formákat.

A pályázatokat szakértő zsűri bírálja el.

A tartalmi és nyelvi szempontból legjobbnak minősített pályázatok díjazásban részesülnek. A díjak egyaránt lehetnek pénzdíjak és tárgyjutalmak. A szövetség a legjobb pályázatok anyagából válogatás-kötetet jelentet meg. A pályázat benyújtásával a pályázó hozzájárul dolgozata közléséhez. Közlés előtt a szerkesztők egyeztetnek a kiválasztott szövegek szerzőivel.

A pályázatok beérkezési határideje: 2023. február 15. A pályázati anyagot kizárólag elektronikus formában (ímelben, csatolt fájlban) lehet küldeni (illusztrációt csatolt fényképként érdemes mellékelni). A beérkezett pályázatot ímelben visszaigazoljuk. Ímélcím: kovacs.zsuzsanna@anyanyelvapolo.hu.

A pályázat kötelező tartozéka egy **adatlap** a következő nyilatkozattal és adatokkal.

Nyilatkozat: Alulírott nyilatkozom, hogy Az én Petőfim pályázatra beküldött pályamunkám teljes egészében saját, eredeti, másutt nem közölt alkotás, amelyet az Anyanyelvápolók Szövetsége egészében vagy részleteiben megjelentethet. (A nyilatkozatot külön alá kell írni.) A megadandó **adatok:** a pályamunka címe, a szerző neve, címe, telefonszáma, ímélcíme, aláírása. A Nyilatkozatot postán kell beküldeni: Anyanyelvápolók Szövetsége, Az én Petőfim pályázat, 1368 Budapest, Pf. 250.

Az eredményhirdetésről és a pályázati anyagból szerkesztett kötet bemutatásáról később adunk tájékoztatást.

*Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
És áhítattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső menedéktek,
A nyelv ma tündérvár és katakomba,
Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek!*

*E drága nyelvet porrá ne törjétek,
Ne nyúljon hozzá avatatlanul
Senki: ne szaggassátok szirmait
A rózsafának, mely hóban virul.
Úgy beszéljen ma ki-ki magyarul,
Mintha imádkozna,
Mintha aranyat, tömjént, myrrhát hozna!*

Reményik Sándor: Az ige

„Ha kérdeznek, akkor beszélek, ahol tudok, dolgozom, ahol tudok, énekelek. Nyitott vagyok avval, amit hozok abból a világból, és elmondom, elénekelem, megmintázom, megszínezem azt a világot, ami lassan elfelejtődik.”

Petrás Mária Prima Primiissima díjas,
Magyar Örökség díjas, népdalénekes,
keramikumművész alkotása

Babba Mária – részlet

